

PETRI ABÆLARDI

EPITOME

THEOLOGICÆ CHRISTIANÆ.

(Ex codicibus mss. monasterii S. Emmerammi Ratisponensis, in bibliotheca aulica Monacensi asservatis, primus edidit Frid. Henr. Rheinwald, theologiæ et philosophiæ doctor, etc., in collectione cui titulus: *Anecdota ad historiam ecclesiasticam pertinentia*, particula II, Berolini 1835, in-8°.)

PRÆFATIO.

Inter otium theologicum quod in urbe Monacensi a mihi transigere contigit, aulicam bibliothecam, principem cæterarum, sæpissime frequentavi et nunquam non nova et cognitionis et voluptatis auctus accessione redii. Libentissime autem in legendis et relegendis bibliothecæ S. Emmeramni, ex Ratisbonensi monasterio S. Emmeranno dedicato huc transportatæ, libris versatus sum. Præterea enim quod eam vario scriptorum theologicorum genere, præcipue autem libris ad historicam theologiam spectantibus, splendidissime exornatam vidi, externa quoque præsidia, ad interiorem ejus notitiam perveniendi, ita comparata erant, ut studium meum indices augeterit et accenderetur. Licet mihi grato animo memoriam viri de hac S. Emmeramni bibliotheca meritissimi repetere, qui ea bene ordinata egregium catalogum composuit, catalogo anecdota addidit atque notitiis egregiis ad rem litterariam pertinentibus larga manu instruxit. Innuo Colomannum Sanftlium, cœnobii Ratisbonensis monachum († 1809) cui quam multum cum in omni historiæ genere debeam tum in hoc potissimum labore, de quo statim uberius dicturus sum, bene scio et persentisco. Novum profecto in eo testimonium improbi illius laboris, cujus exempla hodie frustra querimus, ante oculos habemus, quo Benedictinorum ordo saluberrima ratione quondam litteras auxit, sustentavit, adjuit.

Perambulanti mihi hanc bibliothecam in oculis incurrerunt codices quidam, in quorum fronte nomen viri legi, quod nunquam non sine quodam reverentiæ sensu exaudivi. Inspeci eos accuratius ac gaudio fere tripudiavi, cum in unum mihi incidisse viderer, cujus argumentum si non plane inco-

gnitum fuit, tamen quoad ejus scio in notitiam cæterorum theologorum non pervenit.

Libet modo dictus bibliothecæ Emmeramnensis titulum gerit: *Petri Abælardi Sententiæ*. Hæc in triginta septem capita disposita sunt. In legendo primo capite permagnum utique consensum cum *Introductione* Abælardi (73) animadvertere licet: priora verba prorsus eadem (74). Usque ad mediam capitis 15 partem (75) hujus consensus vestigia inveniuntur, ita tamen ut capita 1-15 lib. 1. *Introductionis* in capite 1-11 codicis nostri non ad verbum expressa, quemadmodum ii opinati sunt qui obiter hos libros inspexisse videntur, reperias, quam vario modo inter se conveniant. Quæ præterea in *Introductione* adsunt, non amplius accurate sed modo summatim, ita ut et verba et ipsa argumentatio prorsus differant, relata sunt. Filum orationis in *Introduct.* l. III, c. 7, media in re abruptum esse constat. Noster autem codex materiam a Petro in *Introductione* tractatam ulterius persequendo cum ea quæ de attributis Dei in *Introductione* desiderantur, adjicit, tum alias quoque dogmaticas quæstiones attingit.

Hæc in universum de argumento codicis nostri ejusque relatione ad *Introductionem* magistri Petri.

Jam autem, ut videamus, quo jure hic liber Abælardo vindicari possit, ante omnia quæstio proponenda esse videtur, num libri cujusdam *Sententiarum* Abælardo ascripti vestigia Abælardi tempore vel apud eum, vel apud alium virum, ejus tempore viventem, indagari possint? Atque ita profecto est. Bernardus enim Clarævallensis in quibusdam epistolis inter alia Abælardi scripta etiam *Librum Sententiarum* (76)

rum ejus, nec non et illum qui inscribitur, *Scito te ipsum*: et animadvertite quantæ et ibi sylvescant segetes sacrilegiorum atque errorum, quid sentiat de anima Christi, de persona Christi, de descensu Christi ad inferos, de sacramento altaris, de potestate ligandi atque solvendi, de originali peccato, de concupiscentiis, de peccato delectationis, de peccato infirmitatis, de peccato ignorantæ, de opere peccati, de voluntate peccandi rel. » — Ej. ep. 190 ad Innocentium papam: « Mysterium nostræ redemptionis, sicut in libro quodam *Sententiarum* ipsius et item in quadam ejus expositione Epistolæ ad Romanos legi, temerarius scrutator majestatis aggrediens, in ipso statim sumæ disputationis exordio ecclesiasticorum unam omnium de hac re dicit esse sententiam et ipsam ponit ac spernit et gloria-tur se habere meliorem. »

(73) Supra, col. 979-1110.

(74) Hæc ex re Mabillonius, qui codicem nostrum in itinere per Bavariam facto obiter tantum inspexit, *Introductionem* Petri et librum nostrum unum eundemque esse collegit. Quod vero Mabillonius (in *Itinere Germanico*, p. 10) proposuerat, auctores *Historiæ litterariæ Gallorum* in dissertationibus super vitam et scripta Abælardi confectis temere repetunt. (*Histoire littér. de la France*, t. XII, p. 118. n.) Cfr. quoque Andreas Quercetanus (*Du Chesne*) not. in *Opp. Abæl.*, et Mabillonius, *Annal. ord. S. Bened.*, t. V, p. 357.

(75) *Introd.*, supra, col. 981.

(76) S. Bernardi epist. 188, ad episcopos et cardinales curiæ (Opp. ed. Mabill. t. I, p. 182) [*Patrol.* t. CLXXXII]: « Legite, si placet, librum Petri Abælardi, quem dicit Theologiæ, ad manum est enim. — Legite et alium, quem dicunt *Sententia-*

enumeravit atque etiam locum ex hoc scripto allegat (77). Porro Gualterus a S. Victore mentionem tractatus cuiusdam injicit, qui sub titulo *Sententiarum* circumferretur (78) atque Abælardo additus esset. Gualterus priora verba hujus tractatus refert (79), quæ tamen ita se habent, ut prorsus ab iis quæ noster codex exhibet, differant. Tantum deinde abest, ut ex iis, quæ de argumento totius libri disputat, evinci possit, nostrum tractatum unum eundemque esse cum libro ab eo commemorato, ut contrarium etiam inde efficere liceat. Pauca enim quæ affert Gualterus laud parum abhorrent a simplici dicendi genere, quo Petrus tractatus suos aperit; existimares potius hoc superbum dicendi genus, ex rhetorum scholis repetitum, hæc sesquipedalia verba a vano ac garrulo homine (Tanquarimo vel simili quodam argutulo) profecta esse, quam ab Abælardo vero ac casto Musarum alumno. Aliter se res habet cum Bernardi testimonio. Quæ enim hæc ex libro *Sententiarum* et *Commentario in Ep. ad Romanos* in medium affert (in ep. 190), non quidem verbotenus in libro nostro leguntur, sed quoad sensum eadem se nobis offerunt (80).

Sed mirum. Abælardus ipse contra testem modo dictum surgere videtur, qui alicubi ait (81): « Quod autem capitula contra me scripta tali sine amicus noster concluderit, ut diceret: « Hæc autem capitula partim in libro *Theologiæ* magistri Petri, partim in libro *Sententiarum* ejusdem, partim in libro, cuius titulus est: *Scito te ipsum*, reperiuntur, » non sine admiratione maxima suscepimus, cum nunquam liber aliquis, qui *Sententiarum* dicatur, a me scriptis reperitur. Sed sicut cætera cuncta contra me capitula ita et hoc quoque per malitiam vel ignorantiam prolatum est. » — Sed quis est quin videat utrumque, Petrum et Bernardum, jure suo ac veritati convenienter hæc dicere potuisse? Abælardus cum summa animi fiducia se nunquam talem librum composuisse, si nunquam ejusmodi titulum libro a se scripto proposuerit, contendere, Bernardus contra sine errore tractatum quemdam, qui titulo *Sententiarum* non a Petro sed ab alio quodam homine insignitus erat, Abælardo ascribere potuit. Huc accedit quod Bernardus in iis locis in quibus de titulo libri sermo sit, non satis perspicue ac definite loquitur (cfr. adnot. n. 76).

(77) Ep. 190. « Sciendum est, ait, quod omnes doctores nostri per apostolos in hoc conveniunt, quod diabolus dominium et potestatem habeat super hominem, et jure eum possidebat, ideo scilicet, quod homo et libertate arbitrii, quam habebat, sponte diabolo consensit. Aiunt namque, quod si quis aliquem vicerit, victus jure victoris servus constituitur. Ideo, inquit, sicut dicunt doctores, hac necessitate incarnatus est Filius Dei, ut homo, qui aliter liberari non poterat, per mortem innocentis jure liberaretur a jugo diaboli. Sed, ut nobis videtur, ait, nec diabolus unquam jus aliquod in homine habuit, nisi forte Deo permitte, ut carcerarius: nec Filius Dei ut hominem liberaret, carnem assumpsit. »

(78) Gualterus, in libro suo *Contra IV. Labyrinthos Gallie*, de quo habes excerpta apud C. E. Bulæum, in *Histor. Univ. Parisiensis*, t. II. p. 200.

(79) Bulæus l. c.: « Contra Abælardum præsertim agit, propter tractatum quemdam, cuius erat hic titulus: *Incipit Sententia Divinitatis*; et hoc initium: *Omnes sitientes venite ad aquas et bibite amici, inebriamini, charissimi, etc.*, in quo multæ continebantur hæreses et profanæ vocum novitates, » rel.

(80) Cfr. c. 23, nostri codicis nec non c. 23 s. fin. Cum his locis comparandus est Abælardi *Commentarius in Ep. ad Romanos* (supra, col. 783-978).

A Cum igitur externa testimonia non refutant, Abælardum librum, qui adversariis ejus atque aliis viris doctis sub titulo *Sententiarum* innotesceret, composuisse, porro inquirendum erit num interna testimonia id probent ac flagitent, vel num diserta indicia in eo adsint, hunc librum ex Abælardi manu prodidisse.

Ad hanc quæstionem solvendam ante omnia locus respiciendus erit (82), in quo auctor libelli nostri se ipsum nominat atque accuratius depingit. Dicit enim: « Quod quidem, quia in Epistola ad Romanos super eum locum: *Jacob dilexi*, rel., (83) diligenter expressi, hoc quasi notum prætereundum existimo. » Hæc verba haud obscure significant, auctorem nostri scripti ab auctore commentarii super Ep. ad Romanos non differre. Hunc autem Commentarium Abælardi opus esse genuinum extra omnem dubitationem positum est. Quod si igitur non in suspicionem incidat, callidum quemdam interpolatorem hæc satis dextre finxisse, Abælardo quoque librum *Sententiarum*, quem dicunt, tribuas necesse erit. Huc porro facit quod finis atque argumentum totius libri, in primis comparatione cum libro *Introductionis in theologiam* instituta (84), ad Petrum ejus auctorem lectores ablegat. *Introductionis* enim auctor statim ab initio animadvertit se materiam suam in tres partes divisam tractaturum, primum de fide, dein de charitate, denique de sacramentis locuturum esse. Quemadmodum autem *Introductio* ad posteritatis manus pervenit, ne priorem quidem partem, de fide, absolvit, sed media in re, in disputatione de attributis Dei inchoata, thema uberius tractandum imperfectum reliquit, Abælardus nempe in *Introductionis* l. III c. 3. ait: « Se jam de tribus divini numinis attributis, de potentia, sapientia, bonitate, accuratius exponere velle. » Initium capit a potentia; ab hac ad sapientiam transit, sed media in expositione de hoc divino attributo, imo in media periodo rem suam missam facit; de bonitate vero ne verbum quidem legitur. Ita quoque de secunda ac tertia parte (de charitate scilicet ac sacramentis) *Introductio* nihil amplius profert. Noster jam libellus, quemadmodum dictum est, usque ad articulum de sapientia prorsus idem argumentum exhibet atque *Introductio* (85). Ubi autem *Introductio* in materia tractanda desinit, noster codex pergit nec non inceptam materiam dispositioni, in *Introductione* propositæ, accomodate absolvit. Capite

Expositioni de redemptione per Christum facta hæc fere verba addit Abælardus: « Quæ quidem plenius suo loco exponemus. Nunc autem succincte, quantum ad expositionis brevitatem pertinet, de modo nostræ redemptionis quod videtur nobis sufficit; si qua vero desunt perfectioni, *Theologiæ* nostræ tractatui reservamus. »

(81) Abæl. *Confessio fidei*, supra, col. 107.

(82) Cap. 24.

D (83) Abæl. *Comment. in Ep. ad Rom.* supra, col. 785.

(84) Si ad finem et materiam spectes, comparari quoque possit liber Abælardi qui inscribitur: *Theologia Christiana*, supra, col. 1113.

(85) Sanctius quoque ex consensu argumenti in tractatu nostro propositi cum argumento *Introductionis* non videtur libri nostri sed *Abælardus* potius colligendam esse putat. Ait enim: « Neque liber iste Abælardo abnegandus est ea de causa, quod magnam partem ex ejusdem *Introductione in Theol.* excerptus sit. Id enim Abælardo haud insolitum fuisse certo persuadebitur, quisquis ejus *Theologiam Christianam* cum ejusdem *Introductione in Theologiam* conferre voluerit. Is quippe deprehendet, primum et quintum *Theologiæ* librum pene de verbo ad verbum in *Introductione* reperiri. De qua re loquens Guillelmus abbas S. Theodorici in epistola ad Gaufridum Carnotensem et Bernardum: « Duo autem,

22 de bonitate divina disputatur. Capite 23-37, duae reliquae partes, tractatus de charitate et sacramentis, adduntur. Ita liber noster finem quemdam, quem in *Introductione* Petrus tanquam suum proficitur, persequitur, quod, siquidem ratio qua id fiat Abelardo digna esse videatur, non sine magno momento in *advētia* nostri libri defendenda esse potest.

Atque profecto argumentum libri nostri Petro haud indignum judicari potest. Etenim si *Introductionis* cum libro nostro comparisonem instituimus (86), eundem virum ab omni auctoritate humana liberum (87), ingeniosum ac saepe audacem Scripturae sacrae commentatorem, accuratum et diligentem antiquitatis perscrutatorem, nec minus hominem perfectae aetatis suae ac variarum opinionum in ea auctoritatis quid habentium notitia gaudentem, reperimus. Idem prorsus locum habebit, si tractatum nostrum cum caeteris Abelardi scriptis, inprimis cum *Theologia Christiana* et *Commentario in Ep. ad Romanos* atque fragmentis ex ejus scriptis, quae apud adversarios existant, comparaverimus (88). Quod eo magis notatu dignum est, quo minus ingenium, quale in Abelardo erat, imitatione exprimi potest. Denique externa ac interna forma dictionis, linguae genus et stylus Abelardum auctorem libri nostri esse probant. Oblivam enim habes Latinum sermonem, quo delecteris, prorsus diversum ab eo sermone qui in istis barbariei temporibus invaluerat. Noster libellus affatim probat auctorem nostrum aequae atque Abelardum assidue in tractandis et volvendis antiquitatis scriptoribus, Ciceronis, Horatii, aliorum fuisse versatum.

Quod si ex his concludere licet librum nostrum vere ab Abelardo scriptum fuisse, porro investigandum erit quo circiter tempore in publicum prodierit? Cum igitur, ut supra demonstravimus, summa similitudo inter nostrum librum atque *Introductionem* intercedat, cardo rei in eo versatur num librum nostrum priori vel seriori tempore atque *Introductionem* scriptum esse arbitremur. In hac re non sine magna veri specie dixeris, nostrum tractatum priorem fuisse ac lineamenta Abelardianae theologiae vel ejus *Theologiam* in compendium redactam in se continere; ad ulteriorem ejus enarrationem *Introductionem* scriptam ac scribendam fuisse; defensionem denique ac amplificationem *Theologiam Christianam* Abelardi absolvere. Nihil enim in hac opinione temerarii et insulsi esse videtur, Petrum idem thema tribus modis, paululum inter se diversis, voluisse tractare, ita ut ab imperfectiori opere ad perfectius paulatim ascenderet.

Sed huic sententiae locus libri nostri, qui capite

ait, erant libelli (Abelardi) *Idem pene* continentes, nisi quod in altero plus, in altero minus aliquanto inveniretur.

(86) Cfr. e. g. *Introd.* L. 1, c. 2, cum c. 28 libri nostri.

(87) C. 25 libri nostri: « Sed dicat Augustinus voluntatem suam, nos vero dicimus, » etc.

(88) Si quem ea contradictio offendat, quam obviam habemus in verbis Confessionis (supra, col. 407) solum Filium Dei incarnatum profiteor ut nos a servitute peccati et a iugo diaboli liberaret, et supernae aditum vitae morte sua nobis reseraret, cum verbis nostri libri (c. 25) collatis, is cogitet eandem contradictionem in Commentario super epistolam ad Romanos (c. 3) reperiri (cfr. n. 8). Praeterea in Confessione alia quoque diserte abnegantur quasi nunquam a Petro prolata et scripta, quae nihilominus in ejus libris leguntur. Egregium hujus rei documentum habes in Confessione: « Quod igitur mihi vel per malitiam impositum est, quod scripserim: quia Pater plena potentia est, Filius quadam potentia, Spiritus sanctus nulla po-

34 legitur, diserte contradicit. In hoc enim auctor ad *Commentarium super Epistolas ad Romanos* provocat. Jam cum Commentarius aperte innuat *Introductionem* ante eam scriptam esse, non dubium esse potest quin noster libellus post *Introductionem* locandus sit. Praeterea nihil certi de tempore definiri potest. Prorsus in dubio relinquendum esse videtur num liber noster ante vel post *Theologiam Christianam* et librum titulo: *Scito te ipsum*, insignitum prodierit? Pro nostra sententia, cum medianum locum inter *Commentarium* et *Theologiam Christianam* tenere, id unice proferri potest. Petrum *Theologia Christiana* edita argumentum *Introductionis*, jam prius editae, vix ac ne vix quidem tam accurate, quemadmodum id in nostro libro factum esse videmus, repetitum fuisse. Ante uberores theologiae commentarios haec repetitio minus mirationem movere potest. Sed his missis pro certo affirmare licet librum ante annum 1140 compositum esse. Ultra hunc annum non facile progredieremur.

Huic quaestioni altera quaedam finitima est, num Petrus *Introductionem* ad finem perduxerit, an imperfectam mutilamque, ut eam in editione Parisiensi habemus, reliquerit? Hanc vero quaestionem modo attingere, cum alii quoque eam attigerint, nec tamen uberius persequi volumus. A priori his dirimi non potest. Pro utraque enim opinione, Abelardum libro ultimam manum addidisse sive opus inceptum non perfecisse, causas satis graves enumerare licet. Utraque opinio suis laborat difficultatibus. Beatus Sanflivius stat a Mabillonii (89) partibus, qui sine longa causarum enumeratione *Introductionem* ex Abelardi manu perfectam prodidisse statuit vel potius conjectatur. Ea quae deessent, ait, a posteris ob sparsos errores resecta esse. Sed difficile est intellectum, cur is qui hanc criticastrum provinciam in se suscepit, medio in libro demum res minus placentes severe amputaverit, cur non in prioribus capitulis idem fecerit, imo potius, si sibi constare voluisset, totum exemplar, quod in manus incidit, perdidit et ex more tunc temporis usitato igne concremaverit? Alteri contra opinioni, Petrum *Introductionem* nunquam absolvisse, sed aliqua re impeditum fuisse, quominus inceptas perficeret lucubrationes, duo favere videntur. Id scilicet primo loco, quod tum facile explicari potest, cur media in propositione oratio cesset; deinde id fortasse quoque altero loco, quod forma *Theologiae Christianae* summam similitudinem cum *Introductione*, quatenus in utroque tractatu idem reperitur refert (90). Praeterea quaeri potest cur tandem Abelardus, qui perfectiore jam opere *Introductionis* scripto perfectius etiam opus (dico *Theologiam*)

tentia, haec ego verba non tam haeretica quam diabolica, sicut iustissimum est, abhorreo, detestor et ea cum suo auctore pariter damno. Quae si quis in meis reperiat scriptis, non solum me haeticum, verum etiam haesiarcham profiteor. » Recte adnotat Martenius (in praefat. ad *Theo. nov. anecdot.* tom. V), Abelardum hisce verbis quasi proprio se jugulare gladio ac Bernardo scriptorum suorum censori applaudere. Attamen quam paulo post adjungit opinioni subscribere nolumus. « Et sane (inquit) qui Petri Abelardi genium semel agnovit, is facili negotio advertit, hominem ita a natura comparatum fuisse, ut oppositas sibi invicem propositiones haud aegre docere potuerit. »

(89) Mabillonius, *Admonit.* ad ep. 490 Bernardi. (Opp. B., t. 1, p. 642 [*Patrol.* t. CLXXXII].)

(90) Neque tamen me praeterit, hanc causam quodammodo incertam esse. Etenim si *Introductionem* imperfectam esse ex eo volumus elicere quod *Theologia* imperfecta sit, hanc quoque revera imperfectam fuisse primum esset evincendum, si circulum in demonstrando subterfugere velis. Quin

superaddendi consilium habuit, librum compendii formam præse ferentem conscripserit? Si conjecturæ locus permittitur, arbitrari licet Petrum nostrum id fecisse in usum scholarum, quas coram fideli discipulorum cohorte, una cum præceptore dilectissimo in solitudinem abeunte, in Paracleto habuerit. Pariter atque apud *Introductionem* (91) discipulos id rogare Abælardumque eorum votis annuere potuisse, quis est quin videat? Cui hæc minus placuerint, in commodum eorum, qui systema ejus in compendioli formam redactum penitus cognoscendi desiderio flagrant, id factum esse statuere licet. Cum id modo summis laudibus exornaretur, modo omni contumeliarum genere cumularetur, sinceris veritatis amicos ad justam rei considerationem ejusmodi librum expetere potuisse, a verisimilitudine non alienum esse videtur. Ab his deinde in aliorum manus, qui minus bene erga magistrum Petrum animati essent, librum transiisse existimandum erit.

Quam demumcunque sententiam priorem seu posteriorem præptes, benevole lector, alia præterea sententia in auxilium vocari potest.

Haud vero absimile videtur, Abælardum non ipsum, quæ in nostro libro legantur, litteris mandavisse, sed alium quemdam hominem doctum. Si eorum conjecturæ qui *Introductionem* olim perfectam existisse arbitrantur, calculum adjicimus, hæc sententia magnopere se commendat. Quo magis Petro indignum esse iudices, qui personam abbreviatoris vel excerptoris (sit venia verbo!) egerit, eo facilius ejus cultori et discipulo id tribuere possumus. Brevis historicarum rerum tractatio, quæ in tractatus nostri c. 12 invenitur, quanquam in *Introductione* (l. 1, 15; II, 7) fusius exposita sunt, significare videtur hominem, qui librum excerpto res ad philosophiæ historiam pertinentes minoris, demonstrationem vero Abælardianam majoris pretii æstimabat. Neque minus, si cum iis facimus qui *Introductionem* non absolutam esse contendunt, hæc sententia habere videtur, quibus possit defendi. Si enim accipimus, aliquem, qui scholis philosophico-theologicis Abælardi interfuerit, in his ipsis vel post eas (92), argumentum earum breviter sibi notasse, *Introductionem* variis locis consuluisse atque ejus ope schedulas suas perfecisse vel Abælardi crisi subjecisse, similitudo atque dissimili-

etiam *Introductio* perfecte existere potuisset, licet Abælardus nunquam *Theologiam* prorsus absolvi poterit seu voluerit.

(91) Cfr. Præf. Abæl. ad *Introd.*: « Scholarium nostrorum petitioni prout possumus satisfaciens, aliquam sacræ eruditionis summam, quasi divinæ Scripturæ *Introductionem*, conscripsimus. » Cfr. *Historia calamitatum*, c. 9, supra.

(92) Cfr. c. 23 sub initio.

(93) C. Oudin, *Comment. de script. eccl. antiq.*, t. II, p. 4169, 70: « Inter mss. codices bibliothecæ Bodleianæ, codice 8615, in adversariis Langbaini cod. 2, n. 6, P. Abælardi *Introductionis ad Theol. Libri tertii supplementum*, p. 148. » Et paulo post: « Inter mss. col. Universitatis Oxoniensis n. 458 in mss. codd. collegii Baliolensis R. 5. P. Abælardi *Theologiæ libri tres*, quorum tertius integer est, non ut in impressis mutilus et imperfectus. » — In Bibliothecis Galliæ hujusmodi codices perfecti non fuisse videntur. At enim Martenius, in obs. præviis ad Abæl. *Theol. Christianam* (*Thesaurus n. anecd.* t. 4, p. 1148): Abælardi *Introductio* mutila est in editis, nec perfectam invenimus in manuscriptis.

(94) Joannes Cornubiensis in Eulogio: « Mag. P. Abælardus in *Theologia* sua sic disserit: *Quid est dicere Deum feri hominem, nisi divinam substantiam quæ spiritalis est, humanam quæ corporea est sibi unire in personam unam.* — Quod vero a M. P.

tudo, quæ inter *Introductionem* Petrinam atque nostrum librum intercedit, æque atque aphoristica totius libri, quæ hic illic comparat, forma, explicari potest. Singulorum etiam capitum initia faciliorem haberent interpretationem. Nihilominus autem nostro libro *ἀδελφία* vindicari potest, si latiore illum retinemus *ἀδελφία* notionem, quam nostro tempore cum in aliis litterarum regionibus, tum in theologia, imprimis in historia critica Novi Testamenti, receptam esse videmus; licet enim materia ore accepta per alium litteris mandata sit, Abælardo tamen originem debet.

Ex eadem *ἀδελφία* ea denique quæ supra de existentia et titulo libri dicta sunt, facillime componi possunt. Uterque et abbas Claravallensis et magister Petrus verum professi sunt. Amicus quidam et cultor Abælardi libro nostro a se composito titulum *Sententiarum* imposuit, quo quidem suo titulo Bernardus librum accepit. Abælardus autem neque ejusmodi librum scripserat neque ejusmodi titulo instruxerat.

Sed mittamus has alias quæstionculas, quæ non nisi historica via solvi possunt. Si autem Oudino (93) fidem habere licet, simul atque theologorum Oxoniensium aliquis otium suum theologicum ad hanc rem dijudicandam adhibere velit, id fieri potest.

Interea liber nobis satis memoratu dignus esse videbatur, qui in lucem proferretur. Etenim præter eas causas quibus quodvis antiquitatis monumentum veneratione prosequimur et communis juris facimus, alia quoque nos instigarunt: scilicet speravimus primo loco sane, ut liber historiæ dogmatum, præcipue historiæ soteriologiæ et ethices per priorem, quam dicunt, scholasticismi periodum, enarrantæ, adjumento esse, atque meliorem de eo momento, quod Abælardus in theologia Petri Lombardi componenda habuit (94), intelligentiam aperire posse. Deinde nexum qui inter singulas Abælardi sententias intercedat pariter atque historiam M. Petri nova luce collustrari posse, judicavimus. Accuratio enim hujus theologiæ partis notitia ad elucidandas diversas difficultates, ad adversariorum (95) Abælardi machinationes justa lance ponderandas, ad veritatem vel falsitatem opprobriorum ei factorum perscrutandam, ad justam defensionem ab ipso profectarum (96) vel in ejus gratiam su-

Abælardo hanc opinionem suam magister Petrus Lombardus acceperit, eo magis suspicatus sum, quia librum illum *frequentè præ manibus* habebat et forte minus diligenter singula perscrutans, ut qui ex usu magis quam ex arte disputandi peritiam haberet.

(95) Guilelmus, abbas S. Theodorici, in ep. ad Gaudredum, ep. Carnotensem et Bernardum Cl. (Bernardi Opp. t. I, p. 503; *Patrol.* t. CLXXXII); Bernardus Claræv., epist. ad episc. Senonas convoc., ep. ad episcop. et cardinales curiæ, epistola ad Innocentium P., *Capitula hæresium* P. Abælardi XIV, ep. ad Guidonem de Castello, ep. ad mag. Yvonem cardinalem. (Bern. Opp. t. I, p. 181-186 et 646-664; Epistola Samsonis, archiep. Remensis et alior. ad Innocentium P. (Bern. Opp. t. I, p. 184); *Rescripta Innocentii P.* contra hæreses P. Abæl. (Bern. Opp. t. I, p. 186); Gualterius de Mauritaniam ep. Laudunensis, ep. ad P. Abælardum (Dachery, *Spicil. vet. scrr.*, t. III, p. 24 sqq.); Robertus Pulleyn, observ. contra Abæl. in *Sententiarum* libro I, artic. 7, de omnipotentia Dei. (Ed. D. H. Mathoud. Par. 1655; *Patrol.* t. CLXXXVI).

(96) *Confessio* (= *Apologia*). « Universis Eccl. S. filijs P. Abælardus ex eis unis sed in eis minimis. » (supra, col. 107); ep. ad G. Paris. episcopum, *Historia calamitatum*, c. 9-11; ep. ad Heloissam suam.

sceptarum (97) æstimationem, accommodatissima esse videtur. Sed de hisce et Augustus Neander, præceptor dilectissimus, summe reverendus, in Bernardi Vita brevi apparitura, et alii viri docti, amicitia vinculo nobis conjunctissimi, Bernardus Hundeshagen, Albertus Liebner, Carolus Meier, Ludovicus Pelt, in iis operibus, quæ de scholastica ætate præpararunt et præparant, uberius exponent.

Restat ut de externa codicis forma aliqua addamus. In folio scriptus exstat, ita tamen ut minorem hujus formæ ambitum expleat. Materia quæ exhibita est charta Pergami vulgo appellata, egregie est conservata. In quavis pagina duæ rimæ reperiuntur, quarum quævis triginta vel triginta et unam lineam complectitur. Numeri capitibus inscripti rubro colore varioque ornato gaudent, initiales litteræ decora sua habent. Scriptio paululum pallida est; litterarum ductus, multis modis in compendium redacti, ut videtur ex Abælardi ætate oriundi. Totus liber constat XXXIX membranis, vel LXXVII paginis. Quæ in his vel illis locis corrigenda essent correximus, quæ e textu removenda putavimus lunulis, quæ addenda uncis inclusimus, conjecturas nonnullas addidimus.

De argumento jam dictis hæc addimus. Ab initio codicis elogium Abælardi legitur, quod Pezsius jam edidit (98); tum 37 capitum inscriptiones, denique capita ipsa subsequuntur. Aptum videbatur codicem, qui per se non magno gaudet ambitu, perfectum et integrum exhibere. Nam licet c. 1-41 cum *Introductione* multis in locis consentiant, in aliis tamen ab ea recedunt. Noster codex prorsus novas propositiones exhibet, quæ *Introductionis* locis lucem affundunt et corruptissimo *Introductionis* textui medellam afferre possunt. Sed hoc quoque prætermissum, ob id jam totus typis exprimendus esse videbatur, quod necessitudo inter *Introductionem* et nostrum librum non nisi hac sub conditione perspicue intelligi et judicari poterat.

Quod titulum attinet, quem libro nostro indidimus, eum quem codex noster habebat retinere nolimus, quia Petrus disertis verbis declaravit se nunquam librum hoc titulo insignitum scripsisse. His verbis fides denegari nequit. Cæterum facile intelligi potest, quemadmodum noster liber titulum *Sententiarum* acceperit, quid demumcunq; de ejus origine pro vero habueris. Vocabulum enim *Sententiarum* ante et post Petrum nostrum verbum receptum erat in ejusmodi libris titulo insigniendis (99).

(97) Berengarii Scholast. Apologeticus contra Bernardum; eum quo conferantur ej. epp. ad episcopos. Mimatensem et contra Carlhusienses. (Infra in Appendice). V. quoque Ottonem Frisingensem, *De gestis Friderici I imper.*, l. 1, c. 47.

(98) In *Thesaurò anecdotorum*, t. III, Diss. Isag. p. xxii.—Cum Pezsius ex eodem codice Emmeramensi, in quo vel elogium hoc Abælardi et liber noster reperiuntur, librum Petri, qui inscribitur: *Nosce te ipsum*, edendum curaverit, non possumus non credere ipsum quoque eandem cum Mabillonio de libro nostro opinionem habuisse (vide supra notam 74) idoque eum ulterius non respexisse.

(99) Simili modo liber Abælardi: *Sic et Non*, in codicibus inscribitur: *Collectio Sententiarum P. Abælardi*.—Circumferebatur quoque *Liber Sententiarum*, cui nomen S. Bernardi præfixus erat. Rejecerunt eum editores ad calcem Operum Bernardi.

(100) Natalis Alexander *Hist. eccl.*, sec. XII, diss. 7, a. 6: « Locum illum a. S. Bernardo conflictum credere sanctitas ipsius vetat. Sumptus est itaque ex libro qui sic appellabatur quod forte inscriptione

A Si igitur cui Abælardi liber sine titulo in manus venit, hunc titulum libro indidit. Sub hoc nomine deinde liber innotuit. Ita quoque ad abbatem Clavallensem (100) pervenit. Præterea in memoriam revocandum est titulos operum Abælardi multum variare. Ita, ut alia omittamus, Petrus *Introductionem* ipsam modo opus De fide S. Trinitatis appellat, modo Theologiam suam, modo Theologiæ tractatum de unitate et trinitate divina, modo librum De Trinitate (*hist. cal.*, c. 9); simili modo adversarii promiscue de *Theologia*, de libro *Trinit.*, etc., sermonem fundunt. Hinc statuimus titulum codicis non multum curandum, sed aliquem eligendum esse qui titulis operum Abælardi nostro operi quoad materiam finitimum finitimus esset ac simul id quod libro proprium esset indicaret.

Sed hæc hactenus. Reliquum est ut aulicæ bibliothecæ antistiti et custodibus pro summa liberalitate atque humanitate qua mea studia adjuverunt, et pro B larga institutione quam de argumento, historia, administratione atque institutione bibliothecæ regie ab iis accepi, gratias quam possum maximas agam et exponam. Ab his quoque verbis audivi alium quemdam Abælardi librum qui inscribitur: *Sic et Non*, satis notum ex bibliothecis monachorum monacum venisse (1) atque hic adhuc exstare. Vidi hunc librum eumque ex parte legi, sed in locum suum reposui, quia Victorem Cousin, philosophum Parisiensem, virum plurimis nominibus insignem, in lucem eum editurum esse compertum habebam (2). In summis meis votis est ut liber mox appareat atque simul cum nostro libro atque iis quæ prius ex bibliotheca Cesarea Vindobonensi exhibuimus fragmentis, studium Abælardi apud æquales denuo excitet, unde demum efficietur, ut, omnibus Abælardi operibus collectis atque simul editis, monumentum tali viro dignum exstruatur. Dum hoc speramus et expetimus, sub finem verba subjungimus cultoris Abælardi, qui, summa ejus reverentia abreptus, tempore tristi, hæc eloqui ausus est: « Have et vale, mi Abelarde redivive, tibi ipsi tuisque cineribus Phoenix et a veritate, temporis filia, in lucem erute! Hoc tibi dictum tolle memor:

At mihi quod vivo detrazerat invida turba,
Post obitum duplici fenore reddet honor! »

Dabamus Monaci, in iosis S. Paschatis Vigiliis, 1855.

careret ac sententias nihilominus de rebus theologis contineret. »

(1) Codex hic ex bibliotheca Benedictinorum Tegerenseis anno 1804 in bibliothecam regiam, Monacensem transmigravit. In Collectione codd. Tegerens. designatus est: C. T. Lat. 926. Membranis est scriptus, fol. XC. 8. Imp. Incipit prologus his verbis: *Cum in tanta librorum multitudine nonnulla*, etc. Dividitur liber in capitula 156, quorum primum titulum gerit: *Quod fines humanis rationibus non sit astruenda*.

(2) Victor Cousin igitur flebile iudicium irritum reddet, quod in consessu Benedictinorum Parisiensis ante sæculum habebatur, de quo Martenius (l. c.) hæc fere enarrat: « Est penes nos ejusdem Abælardi liber, in quo genio suo indulgens, omnia Christianæ religionis mysteria in utraque partem versat, negans quod asseruerat, asserens quod negaverat: quod opus aliquando publici juris facere cogitaverat noster Acherius, verum serio examinatum æternis tenebris potius quam luce dignum de virorum eruditorum consilio existimavit. » Cfr. *Histoire littéraire de la France* l. c., p. 151.

PETRI ABÆLARDI

EPITOME THEOLOGICÆ CHRISTIANÆ.

CAPUT PRIMUM.

Quod nostræ salutis summa sint fides, charitas et sacramenta, et quid sint hæc singula.

Tria sunt, ut arbitror, in quibus humanæ salutis summa consistit, scilicet fides, charitas et sacramenta. Spem autem in fide, tanquam speciem in genere, comprehendi existimo. Est quippe fides existimatio rerum non apparentium, hoc est sensibus corporis non subjacentium. Spes vero est existimatio alicujus commodi adipiscendi, quando scilicet quis credit se aliquid boni assecuturum esse. Est igitur fides tam bonarum quam malorum rerum et tam de præsentibus quam de præteritis vel futuris, sicut in principio Enchiridii beatus disserit Augustinus. Spes autem tantum de bonis est et de futuris. Expectatio siquidem alicujus incommodi non tam spes dicenda est quam desperatio, id est diffidentia a bono. Charitas est amor honestus, qui ad hoc scilicet refertur ad quod debet, ut si Deum ipsum propter se et proximum propter Deum diligamus. Nihil quippe amandum est, nihil omnino faciendum, nisi propter Deum, ut in Deo finem omnium constituamus. Unde ipse **A** et **Ω** dicitur, id est, principium et finis (*Apoec.* 1, 8). Principium quidem supremum, a quo omnia; finis, id est finalis causa et suprema, propter quam omnia. Neque enim comedere, nec dormire et uxorem ducere, nec omnino aliquid facere non propter Christum debet. Alioquin bestialiter, nostris tantum voluptatibus dediti viveremus. Comedere autem propter ipsum debemus, ut corpori quod suum est et nobis commissum est ad militandum necessaria impendamus, quibus in ejus obsequio sustentetur. Similiter et dormiendo ipsum reficiamus ut vigilare cum oportet, in ejus laudibus valeamus. Uxor quoque ab eo, qui est incontinens, ducenda est, non solum ad filios generandos, sed ne eum fornicatione offendat. Sic et cætera propter ipsum facienda constat. Alioquin frustra remunerationem expectaremus, si, quæ agimus, propter ipsum non faciemus. Quod diligenter Apostolus attendens in Epistola ad Corinthios ait: *Sive ergo muducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite* (*I Cor.* x, 31).

Sacramentum est visibile signum invisibilis gratiæ, veluti cum quis baptizatur, ipsa exterior ablutio corporis, quam videmus, signum est interioris abluitionis animæ. Cum ita homo interior a pec-

A catis mundatur, sic exterior a sordibus carnalibus lavatur

CAPUT II.

De fide, quæ et naturaliter præcedit.

Nunc autem tribus supra positis breviter assignatis atque descriptis de singulis diligentius agamus, quantum ad supra positam humanæ salutis summam attingere videtur, et de his præcipue quæ majoribus implicita quæstionibus esse videntur. Ac primum de fide, quæ naturaliter cæteris prior est, tanquam bonorum omnium fundamentum. Quid enim sperari, ut speratum amari potest, nisi prius credatur? credi autem potest, si non ametur vel speretur. Ex fide igitur spes nascitur, cum quod credimus bonum nos adepturos esse per Dei misericordiam confidimus. Unde Apostolus: *Fides est substantia sperandarum rerum* (*Hebr.* xi, 4), hoc est fundamentum et origo, unde ad speranda aliqua perducimur, credendo scilicet, primum ea esse ut postmodum speremus. Argumentum non apparentium, hoc est probatio quod sint aliqua non apparentia. Quia nemo enim fidem non esse dubitat, ex hoc oportet, ut aliqua non apparentia esse credat. Cum fides, ut dictum est, proprie non dicatur nisi de his, quæ nondum apparent. Unde juxta Apostolum cum nunc tria manere dicantur, scilicet fides, spes, charitas (*I Cor.* xiii, 13), sola charitas nunquam excidet (*ibid.*, 8), tam hic quam in futuro mansura. Ex quo et merito major dicitur, tam dignitate perseverantiæ, quam remunerationis merito, cum scilicet sola, ut æstimo, remuneratione sit digna. Si quis autem de apparentibus quoque fidem haberi dicat, fidem abusive nominat. Reperitur tamen fides dici de apparentibus, sicut de non apparentibus. De utroque autem præ manibus exempla habemus. Gregorius homilia 26, lib. 11 *Evang.* Cum Apostolus dicat: *Est autem fides substantia, etc.* Profecto liquet quia fides illarum rerum est argumentum, quæ appareri non possunt. Quæ enim sunt apparentia, fidem non habent, sed agnitionem. Idem *Dialogo* libro quarto c. 7. Cum Paulus dicat, *Est fides sperandarum, etc.* hoc veraciter debet credi quod videri non potest. Nam credi **D** jam non potest, quod videri potest. Augustinus super Joannem: *Et nunc dico vobis prius quam fiat, ut cum factum fuerit, credatis* (*Joan.* xiv, 29). Quid est hoc, cum magis hoc credere habeat, antequam fiat id quod credendum est. Hoc est enim

laus fidei si quod creditur non videtur. Nunquid magnum est, si id creditur, quod videtur. Secundum illam Domini sententiam, qua discipulum arguit, dicens : *Quia vidisti me, credidisti. Beati qui non viderint et crediderint* (Joan. xx, 29). Sed aliud vidit et aliud credidit. A mortali quippe homine divinitas videri non potuit. Hominem igitur vidit et Dominum confessus est dicens : *Deus meus et Dominus meus* (ibid., 28). Nam ipsa fides sic est diffinita : Fides est substantia, etc. Quapropter quid sibi vult, ut cum factum fuerit credatis. Nam et ille cui dictum est, *quia vidisti me*, etc. non hoc credidit, quod vidit, cernebat enim carnem, credebatur Deum in carne latentem. Sed si dicimus credi, quæ videntur, sicut dicit unusquisque, se oculis suis credidisse, non tamen ipsa est quæ ædificat in nobis fides, sed ex rebus quas videmus, agit in nobis, ut ea credantur quæ non videntur. His ergo et aliis multis, quæ inducere possimus testimonio, patet fidem modo proprie modo improprie dici, cum scilicet non solum de occultis sed de manifestis fides dicatur. Sunt autem plura etiam ad Deum pertinentia, quæ credi vel non credi nihil interest nostra, quia sive credantur sive non, nullo incurrimus periculum. Velut si credamus Deum cras pluviam daturum vel non, vel huic homini misericordiam impensurum vel non, vel si credamus Christum hujus vel illius staturæ fuisse vel non, vel in hac civitate prædicasse vel non.

Ei igitur qui de fide ad ædificationem loquitur ea sola tractare ac docere sufficit quæ, si non credantur, damnationem pariunt. Hæc autem ea sunt duntaxat quæ ad fidem Catholicam spectant. Est autem fides Catholica, id est universalis, quæ ita omnibus necessaria est, ut nemo discretus absque ea salvari possit. Vel Catholica fides dicitur universalis, ideo scilicet quod nos unum facit vel quod nos unit Deo. Unde Athanasius, cum præmisisset : « Hæc est fides Catholica, » statim illud aperiens, unde dicta sit Catholica, addidit : « Quam nisi quisque, » etc. Sunt et qui velint Catholicam fidem dici ad differentiam fidei hæreticorum non ubicunque cum Ecclesia dilatæ, sed quasi in angulo latantis.

CAPUT III.

Circa quæ fides Catholica consistat.

Fides autem Catholica partim circa ipsam divinitatis naturam, partim circa divina beneficia et quasunque Dei rectissimas dispensationes vel ordinationes consistit, quæ nobis diligenter apostolorum vel sanctorum patrum symbolo sunt expressa. Ac primum de his quæ ad divinam naturam pertinent, disseramus, qualiter scilicet in una et in eadem penitus divina substantia tres personæ credantur et quid in uno Deo rationis vel utilitatis hæc habeat personarum distinctio. Primum igitur hanc fidei summam, de unitate scilicet ac trinitate divina,

proponamus, dein propositam, prout Dominus dederit, disseramus.

CAPUT IV.

Quod fidei summa sit in unitate ac trinitate divina.

Christianæ igitur fidei religio unum solummodo Deum tenet esse, fidei omnium Deum, unum omnium Creatorem, unam substantiam sive essentiam incommutabilem penitus et simplicem, cui nec pars aliqua, nec aliquid, quod ipsa non sit, vel fuerit, posse inesse, quam per omnia sola prædicat et secundum unitatem, hoc excepto, quod ad personarum pertinet multitudinem. Huic itaque tam simplici et individua substantiæ tres personas sibi per omnia coæternas et coæquales, non numero sed proprietatibus divisas, veraciter constituit, Deum Patrem et Filium ejus Deum, Spiritum sanctum ab utrisque procedentem. Non est autem una persona altera, licet sit hoc ipsum, quod altera. Neque enim, qui Pater est, Filius est vel Spiritus sanctus est, neque qui Filius est, Pater est vel Spiritus sanctus. Sed, quod Pater est, Filius est et Spiritus sanctus est, et e converso. Idem quippe Deus tam Pater est quam Filius vel Spiritus sanctus. Unum prorsus in natura, unum tam in numero quam substantia, sed juxta eorum proprietates ita personaliter distinguuntur, ut alius sit iste quam ille, non aliud. Unde Sedulius : Non quia qui summus Pater est et Filius hic est, sed quia quod summus Pater est et Filius hoc est. Proprium autem est Dei Patris ingenitum esse, id est a seipso non ab alio existere, sicut Filii proprium est a solo Patre genitum esse, non factum, non creatum dici, sic Spiritui sancto ab utroque procedere, non creatum aut factum esse. Quod enim æternaliter subsistit atque initio caret nec creatum nec factum dici convenit. Solum ergo Patrem ingenitum dicimus, hoc est a seipso, non ab alio esse. Unde Isidorus *Etymolog.* libro sexto : « Pater, inquit, solus non est de alio; ideo solus appellatur ingenitus. Aliud ergo est dicere patrem ingenitum, aliud dicere non genitum, sic ut aliud dicere, aliquid injustum et aliquid non justum. Quippe quod injustum est, necesse est esse non justum, sed non e converso. Lapis quippe est non justus, nec tamen injustus. Sic et cum Pater dicitur D ingenitus, constat profecto eum esse non genitum, id est non esse Filium. Spiritus vero sanctus ipse quoque est non genitus, cum ipse etiam non sit genitus, id est non sit Filius, nec tamen omnino est ingenitus, cum ipse ab alio sit, tam a Patre scilicet quam a Filio procedens. Solus igitur Pater dicitur ingenitus, sicut solus Filius genitus. Spiritus vero sanctus nec genitus nec ingenitus, sed, ut dictum est, non genitus. Unde Augustinus ad Orosium, capite quinto : Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum fides certa declarat, quia si dixerimus ingenitum, duos patres affirmare videbimur, si vero genitum duos filios credere culpamur. Idem (5) De

(5) Scilicet Gennadius.

orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum, c. primo : Pater ergo est principium deitatis, a quo Filius natus, a quo Spiritus sanctus non natus, quia non est Filius, nec ingenitus, quia non est Pater. Hunc et beatus Gregorius secutus in symbolo epistolis suis præscripto meminit dicens : Credimus Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum esse, sed coæternum de Patre et Filio procedentem. Cum autem unaquæque harum personarum sit Deus, sit Dominus, sit Creator, nec una persona sit altera, non tam ideo plures dii vel domini sunt, seu creatores, sicut plures sunt personæ. Quippe cum dicimus deos et dominos aut creatores, quemdam numerum rerum ostendimus, quarum unaquæque deus sit aut dominus, aut creator, cum in divinitate nulla rerum possit esse multitudo. Unde et individuum dicimus Trinitatem. Cum vero multas in Deo profiteamur personas, proprietatem non rerum multitudinem demonstramus. Quædam ergo de singulis tantum dicuntur personis, ut ingenitus de solo Patre, genitus sive incarnatus de solo Filio, procedens ab utroque de solo Spiritu sancto; quædam conjunctim tantum et non singillatim, ut Trinitas simul de tribus personis; quædam tam conjunctim quam divisim de eis æque dicuntur, ut Deus, Creator, Dominus, omnipotens, sapientia, virtus, etc. Solum vero hoc nomen, quod est persona, pluraliter proferimus, cum scilicet plures personas profiteamur, non deos aut dominos nec ullam in cæteris pluralitatem recipiamus. Unde Augustinus *De Trinitate*, libro VII, c. 6. Pater ad se dicitur persona, nec ad Filium vel ad Spiritum sanctum. Item hoc solum nomen est, quod cum dicatur de singulis ad se pluraliter, non singulariter accipitur in summa. Dicimus namque : Pater est persona, Filius est persona, Spiritus sanctus est persona; Pater tamen et Filius et Spiritus sanctus non sunt una persona, sed tres.

CAPUT V.

Quid ipse sentiat de unitate ac trinitate, ostendit et id ratione et auctoritate defendit.

Hac autem fidei summa circa unitatem ac Trinitatem divinam breviter proposita, reliquum est ut adversus inquisitiones dubitantium congruis similitudinum exemplis eam defendamus et astruamus. Quid enim ad doctrinam loqui proficit, si quod dicimus exponi non potest, ut intelligatur. Quod diligenter beatus Augustinus, cum difficillimum illum de Trinitate locum exponere vellet, quo evangelista Joannes exorsus est : *In principio*, etc., hoc, inquit, animalis homo non percipit. Quid ergo, fratres, silebimus hoc? Quare scribitur, si siletur, aut quare auditur, si non exponitur? sed ut quid exponitur, si non intelligitur? Primum ergo nobis dissereandum occurrit quid sibi velit ista personarum discretio, vel distinctio in una natura divinitatis, ut eadem sit Pater, eadem Filius, eadem Spiritus sanctus, cum summum bonum et in omnibus hac distinctione Trinitatis intelligamus. Patris namque nomine di-

vinæ majestatis potentia designatur, quod quidquid velit, efficere possit. Unde in *Enchiridio* Augustinus. Neque enim veraciter vocatur omni potens, nisi quam quidquid vult potest. Idem in libro *De spiritu et littera* : Non potest facere injusta, quia ipse summa justitia et bonitas est. Omnipotens vero est non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quidquid vult. Hoc est ita in potestate ejus sunt omnia posita, quod de omnibus quæ ipse vult, ordinare, vel facere, non est aliquis, qui possit ejus voluntatem impedire. Sicut autem Patris vocabulo divinæ majestatis potentia specialiter exprimitur, sic Filii seu Verbi appellatione Dei sapientia genita significatur, qua sic cuncta discernere valet, ut in nullo penitus decipi queat. At vero Spiritus sancti nomine ipsa ejus charitas vel benignitas utrisque procedens censetur, quod scilicet eo modo vult omnia provenire, quo melius possint. Non est autem perfectus in omnibus, qui in aliquo impotens invenitur, nec perfecte beatus est, qui in aliquo potest decipi, nec penitus benignus est, qui optime fieri omnia ac disponi non vult. Ubi vero hæc tria conveniunt, ut tam scilicet potentia quam sapientia quam bona voluntate sit perfectus, nihil boni est, quod ejus plenitudini desit. Tale est ergo Deum Patrem ac Filium ac Spiritum sanctum nos profiteri, ac si ipsum, ut dictum est, summum bonum esse, prædicemus, cui tanquam bonorum omnium plenitudini nihil desit. Nec solum hæc Trinitatis distinctio ad summi boni perfectionem, ut dictum est, describendam convenit, verum etiam ad persuadendam hominibus divini cultus perfectionem, [ut religionem], plurimum proficit, ut ob hoc præcipue ipsa Dei sapientia incarnata in prædicatione sua ea recte decrevisset assumere. Duo quippe sunt, quæ nos omnino Domino subjectos efficiunt, timor videlicet atque amor. Potentia siquidem et sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum judicem esse sentimus et quæ voluerit omnia posse punire scimus, et nihil eum latere cognoscimus. Benignitas vero ad amorem pertinet, ut, quem benignissimum habemus, potissimum diligamus, ex quo etiam adverti potest eum in pietate ulcisci velle, quia quo plus ei placet æquitas, eo magis displicet ei iniquitas. Unde : *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem* (*Psal.* XLIV, 8). Sed nec solum ad timorem vel amorem Dei hominibus incutiendum hæc Trinitatis distinctio necessaria est, sed etiam ad universorum operum ejus commendationem plurimum valet, ut quæcunque agit utpote egregie fieri credatur, qui quodcumque velit efficere possit et omnibus modum servare sciat et optime cuncta fieri seu procedere velit. Unde cum ad aliquid operandum divinam gratiam imploramus, recte Trinitatis commemorationem facimus, dicentes : *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, vel, *In nomine sanctæ et individue Trinitatis*, ut scilicet divinam potentiam et sapientiam seu benignitatem commemorantes, quæcunque efficiat, egregie fieri demonstramus. Unde et Moyses,

cum de universitate mundi ageret, in ipso statim A
 Genesis exordio Deum Patrem et Filium et Spiritum
 sanctum commemorat, ut quæcunque a Deo fieri
 narrat, egregie facta credantur. Cum enim ait : *In
 principio creavit Deus cælum et terram*, et postmo-
 dum adjecit : *Et spiritus Domini ferebatur super
 aquas*, divinam Trinitatem diligenter expressit, in
 Deo quidem creatore Patrem insinuans, id est divi-
 nam commemorans potentiam, per quam creare de
 nihilo omnia potuit. Quod etiam hoc nomen Deus
 non incongrue juxta propriam interpretationem
 innuit, quod hoc videlicet quasi Theos [Θεός], id
 est timor interpretatur, cum potestati reverentia
 timoris maxime exhibeatur. Nomine vero principii
 Filium designat, id est divinam rationem seu sapientiam,
 in qua per providentiam cuncta prius consistere
 quodammodo habuerunt. Unde evangelista
 de Verbo Patris disserens quod factum est, inquit :
In ipso vita erat (Joan. 1, 3). Sic et Macrobius
 Platonem secutus, mentem Dei, quam Græci noun
 [νοῦς] appellat, originales rerum species, quæ ideæ
 dictæ sunt, continere meminit, antequam, ut ait
 Priscianus, prodirent in corpora, id est in effecta
 operum provenirent. Per spiritum vero Domini
 aperte Spiritum sanctum insinuat, id est divinæ
 gratiæ bonitatem. Juxta hanc etiam diligentem
 considerationem, cum ad excellentem hominis creatio-
 nem ventum esset, provide hoc opus cæteris ante-
 ponens et quasi præ cæteris commendans, distinc-
 tionem patenter Trinitatis facit, ubi a Domino
 potius dictum est, *faciamus*, quam *faciam*, ad ima-
 ginem, inquit, et similitudinem nostram (Gen. 1, 26),
 virum quidem ad imaginem Dei, mulierem ad simi-
 litudinem. Vir siquidem, juxta Apostolum, imago
 Dei, non mulier. Sed sicut vir imago est Dei sic et
 mulier imago est viri. Imago quippe expressa simi-
 litudo alicujus rei dicitur, similitudo vero dici potest
 etsi non multum id, cujus est similitudo, exprimat.
 Quod autem nomine Patris divina potentia, nomine
 Filii, seu Verbi divina sapientia, nomine Spiritus
 sancti divina benignitas seu charitas specialiter ex-
 primatur, nec nos auctoritas nec ratio subterfugit.
 Potentiam quidem nomine Patris specialiter intelli-
 git, in explanatione Epistolæ ad Ephesios, ubi dicitur :
*Gratias agentes in omnibus in nomine Domini D
 nostri Jesu Christi Deo et Patri*, ait Haymo, Deo et
 Patri, id est Deo omnipotenti Patri. Maximus etiam
 episcopus in expositione symboli : *Credis*, inquit,
in Deum Patrem omnipotentem? In Deo natura in-
 nascibilis, in Patre Unigeniti veritas, in omnipotente
 veritatis plenitudo ostenditur. Est namque per in-
 genitam deitatem omnipotens, per potentiam Pater.
 Innascibilem in hoc loco increatum dicit. Ingenitam
 deitatem Deum appellat, id est eum solum ex tribus
 personis ingenitum proficitur, cum solus ipse non
 sit ab alio, cæteræ vero personæ ab ipso sint. Quod
 vero dictum est per ingenitam deitatem omnipotens
 et per omnipotentiam Pater, aperte innuitur, ad
 solam Patris proprietatem specialiter potentiam

pertinere, licet unaquæque personarum cum Patre
 ejusdem sit substantiæ, ejusdem sit penitus po-
 tentiæ.

CAPUT VI.

*Quædam uni personæ, et non alii convenire, quædam
 de una dici, et de omnibus intelligi solere.*

Juxta earum trium personarum proprietates quæ-
 dam specialiter conveniunt uni, quæ non alii, quæ-
 dam de aliqua earum dici et accipi solent quæ
 juxta earum naturæ identitatem singulis inesse non
 ambigimus, ut sapientia Filio, charitas Spiritui
 sancto specialiter attribuitur, cum tamen tam Pater
 quam Filius quam Spiritus sanctus, sed etiam tota
 Trinitas sapientia sit et similiter tam Pater ipse
 quam Filius charitas dici possit, sic etiam, juxta
 B personarum proprietates, quædam opera specialiter
 alicui personæ attribuuntur, quamvis indivisa to-
 tius Trinitatis opera prædicentur et quidquid ab
 una earum sit, a singulis fieri constat. Soli quippe
 Filio carnis susceptio ascribitur, aqua et Spiritu
 sancto tantum, non aqua et Patre vel Filio regenerari
 dicitur, cum tamen in istis totius Trinitatis
 operatio adfuerit. Sed sic quæ ad potentiam attinent
 Patri assignantur, sic quæ ad sapientiam Filio,
 quæ ad benignitatem Spiritui sancto attribui de-
 bent. Ideo autem trium personarum opera indivi-
 dua, id est communia esse dicuntur, quia quidquid
 potentia geritur, idem sapientia moderatur, boni-
 tate conditur. Unde et bene in his quæ facimus vel
 Deum facere exoramus, commemorationem Trini-
 tatis facimus dicentes : *In nomine Patris et Filii et
 Spiritus sancti*, sic ut sicut trium personarum indivisa
 est operatio, sic et earum inseparabilis invocatio et
 sic tum fides ipsa postulatis beneficiis astruatur,
 tum operis divini ipsa efficacia commendetur. Fa-
 cile enim creditur facturus bonum quod rogatur,
 si id facere sicut voluit, posse et benignissimus
 noscatur. Cum autem sapientiæ commemoratio ad-
 ditur, quæ nomine Filii exprimitur, per quam mo-
 dum in omnibus tenere voluit, egregius ostenditur
 effectus. Cum autem bonitatis meminimus, quæ
 Spiritus nomine censetur, optimus effectus desi-
 gnatur. Sic igitur invocatione tali talis effectus evenire
 ostenditur, qui ab eo proveniat, qui omnia
 quæ velit, facere queat, et in omnibus faciendis
 modum servare sciat, et optime cuncta evenire
 velit.

CAPUT VII.

*Quamlibet personarum idem facere, quod alteram,
 sed non eo se modo habere, quo alteram.*

Sciendum tamen quod sicut una quæque istarum
 personarum omnipotens dicitur, quod quidquid
 quæcunque earum efficere velit, possit complere,
 non tamen necesse est eodem modo penitus unam
 habere se quam alteram, cum a se invicem suis
 proprietatibus sint distinctæ. Solus quippe Pater
 sive ingenitus, solus Filius genitus sive incarnatus,
 solus Spiritus sanctus procedens. Quidquid ergo
 una potest facere et reliquæ et ideo unaquæque

omnipotens dicitur, sed non quidquid una, potest esse et alia. Ut Hieronymus ait : Plus habere Pater a Filio istud invenitur, quod solus a seipso est, Filius vero a se ipso non est, sed a Patre tanquam genitus. Quod ergo Maximus episcopus ait, per omnipotentiam Patrem esse, aperte dedit intelligi ipsum dici omnipotentem, non quod ipse solus sit omnipotens, ut dictum est, id est omnia quæ vult efficere possit, sed quod id ex se habet posse, sicut ex se, et non ex alio, habet esse. Unde et per semetipsum Filius dicit : *Non possum a meipso facere quidquam* (Joan. v, 39). Et alibi : *A meipso facio nihil* (Joan. viii, 28), *vel a meipso non loquor* (Joan. xiv, 10)

CAPUT VIII

Probat evangelica et apostolica auctoritate Patrem omnipotentiam, Filium sapientiam, Spiritum sanctum specialiter designari bonitate.

Nunc vocabulo Patris divinam potentiam assignari tam evangelica quam apostolica auctoritate affirmamus, tunc inde tum ratione, tum auctoritate sanctorum irrefragabile pateat, quod dicimus. Ait namque Filius, *Quæ Pater posuit in sua potestate* (Act. i, 7), non quod ipse filius vel spiritus sanctus, licet eadem sit trium personarum potestas. Et alibi : *Sicut, inquit, disposuit mihi Pater* (Luc. xxii, 29). Quoties ipsa humanitas Filii opem unitæ sibi divinitatis implorat, aut aliquas preces effundit, solo Patris vocabulo utitur, ipsam scilicet commemorando potentiam, qua potens est efficere, quod rogatur, ut cum dicitur : *Pater sancte, serva eos* (Luc. xvii, 11), *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum* (Luc. xxiii, 46), et similia, quæ ad orationem pertinent. Quod adhuc usus Ecclesiæ habet in illis specialibus orationibus, quæ in celebrationibus missarum ad altare fiunt, quæ scilicet ad solum patrem locutionem dirigunt. Sic ait Apostolus Christum resurrexisse a mortuis per gratiam Patris, id est per virtutem divinæ potentiæ, vel Patrem a mortuis Filium suscitasse vel vivificaturum esse corpora nostra, vel Filium Spiritum misisse, vel ei Filium obedisse. Cum, inquam, talia dicit, quasi proprie et specialiter Patri attribuit, quæ ad potentiam pertinere videntur, ut hinc quoque videantur ea quæ potentiæ sunt, ad personam Patris, juxta ejus, ut dictum est, proprietatem esse ascribenda, sicut Filio ea, quæ ad rationem vel sapientiam pertinent, sicut est judicare, quod discretionis est. Sicut scriptum est : *Pater omne judicium dedit Filio* (Joan. v, 22), quia potentia sapientiæ in discretionem cedit. Ubi æquitas magis est examinanda, quamvis et potentia exercenda. Quod autem supponitur, quia Filius hominis, ex quo divinum maxime pendeat judicium, declaratur secundum quod ipse Filius protestatus est : *Si non venissem et locutus eis fuisset, peccatum non haberent, nunc autem nullam excusationem habent de peccato suo*

(Joan. xv, 22). Ac si dicatur, ex hoc maximam impios condemnationem juste incurrere, quia tanto beneficio ingrati et inexcusabiles exstiterunt, missum etiam a Patre Filium respuentes. Ad hoc etiam illa inscriptio psalmi pertinet (Psal. ix), *Pro occultis Filii, scilicet iudicii, de quibus dictum : Judicia tua abyssus multa* (Psal. xxxv, 7), quia sic dictum est, sapientiæ est judicare, id est quod ex justitia cuique debeatur agnoscere. Christum Dei virtutem et sapientiam Apostolus nominat (I Cor. i, 24) : sapientia per quam omnia ad integrum novit, virtutem vero per quam omnium donorum efficacia complet. Unde scriptum est : *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. i, 3) Et alibi : *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24). Unde et dextra sive manus

Patris appellatur, per quam Pater omnia operatur, qui et bene mens Patris, sive ratio, sive Angelus consilii dictus est, quia in hac sapientia rationabiliter Pater omnia disponit, sive mundum creando, sive eundem lapsu reparando, et in hoc Pater verum consilium nostræ ignorantie dedit cum ejus incarnatio nos visitavit. Logos itaque cum dicitur Filius Dei, id est Verbum, secundum illam significationem sumitur secundum quam *λογος* apud Græcos ipsum mentis conceptum, seu rationis significat, non vocis prolationem. Unde Boetius in Categoriis : quoniam Græca oratione *λογος* dicitur etiam animi cogitatio et intra se ratiocinatio (4); ne quis Aristotelem, [cum] diceret *λογος*, id est [o] rationem esse quantitatem, de eo putaret dicere, quem quisque *λογος* in cogitatione disponeret, addidit, « quæ sit cum voce. » Unde et beatus meminit Augustinus in libro *Quæstionum* 81, cap. 44. *In principio, inquit, erat Verbum, quod Græce λογος dicitur, Latine vero et rationem et Verbum significat. Sed hoc loco melius verbum accipitur, ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quæ per Verbum facta sunt. Hujus Verbi vox dicitur Joannes, quia Verbum præcedit nascendo, prædicando, moriendo. De quo vox clamantis, etc., quia sicut verbum audibile in auditore præcedit intelligibile, quia, sicut prius sonat vox, postea ex intellectu concipitur, sic Joannis prædicatio anteibat adventum nuntiando. Verbum ergo dicit mentis conceptum et quamdam intelligentiæ locutionem, quæ in mente formatur, ad cujus similitudinem unigenitus Dei Verbum dicitur et quasi quædam ejus intellectualis ac perpetua locutio, in cujus providentia omnium ab æterno præfixa consistit ordinatio. Unde Moyses, cum diversis rerum creationibus faciendis præmittat : dixit Deus ; et ad dictum statim effectum adjungat dicens : *Et factum est ita* (Gen. i), cuncta Deum condidisse in verbo, id est in sapientia sua ostendit, id est rationabiliter. De quo et psalmus dixit : *Et facta sunt* (Psal. xxxii, 9), id est ratione cuncta condidit, sive ordinavit. Qui etiam verbum alibi apertius demon-*

(4) *Introd. ad theol. legit : ratiocinatio, λογος quoque et oratio, ne quis, etc.*

strans, non esse audibile nec transitorium, sed intelligibile et permanens ait, *Qui fecit cælos in intellectu* (*Psal. cxxxv*), id est admodum illum, quo primum eos ordinavit, in verbo mentis, id est in conceptu sive perpetuæ omnia providentis intelligentiæ. Quemadmodum vero quæ ad potentiam pertinent Patri, quæ ad sapientiam Filio specialiter tribuuntur, ita quæ ad operationem divinæ gratiæ attingunt ac divinæ charitatis bonitatem, Spiritui sancto attribuuntur, sicut et remissio peccatorum et distributio quorumcunque donorum ex sola bonitate sua, non ex meritis nostris proveniens. Qualis est regeneratio in baptisate ad dimittenda peccata et confirmatio per manus impositionem episcopi, ad dandam armaturam [etc.] Sic et cætera sacramenta, quæ in Ecclesia conficiuntur, ex bonitate Dei Spiritui sunt attribuenda. Ut ex hoc patenter liqueat, affectum et dulcedinem divinæ potestatis vel bonitatis Spiritus sancti vocabulo exprimi. Spiritu namque oris nostri, id est anhelitu, affectus animi maxime patefunt, cum scilicet aut præ amore suspiramus aut præ doloris vel laboris angustia gemimus. Unde hoc loco Spiritus sanctus, pro bono affectu ponitur, juxta illud Sapientiæ: *Benignus est spiritus sapientiæ*, etc. (*Sap. 1, 6*), et illud psalmi: *Spiritus tuus bonus deducet me* (*Psal. cxlii, 10*); et Apostolus: *Deus charitas est* (*I Joan. iv, 8*), quia teste Gregorio spiritus ipse amor est, quo amore, secundum Joannem, Pater diligit Filium. Inde Augustinus in libro *De civitate*: Spiritus sanctus quædam Patris Filiique communio est; et ideo fortasse sic appellatur, quia Patri et Filio potest eadem appellatio convenire. Ut ergo ex nomine, quod utrisque convenit, utriusque communio significetur, donum amborum Spiritus sanctus vocatur.

CAPUT IX.

Probatio ex lege.

Clarum igitur arbitror ex prædictis testimoniis esse divinam, ut diximus, potentiam vocabulo Patris exprimi, divinam sapientiam Filium intelligi ac divinæ gratiæ bonitatem Spiritum sanctum appellari. Modos vero, ut diximus, hujus generationis seu processions, prout Dominus dederit, in sequentibus exponemus. Nunc autem ad nostræ fidei assertionem adversus tam Judæos quam gentiles ex Scripturis eorum testimonia inducamus, quibus hanc distinctionem Trinitatis omnibus annuntiatam esse intelligant, quam quicquid divina inspiratio et per prophetas Judæis et per apostolos (5) gentibus dignata est revelare. Primum igitur ipsa legis exordia occurrunt, ubi Moyses legislator fidem Catholicam de unitate pariter et trinitate tanquam omnium bonorum fundamentum anteponit. Cum enim dicitur: *In principio creavit Deus cælum et terram* (*Gen. 1, 1*), pro eo, quod apud nos dicitur *Deus*, Hebraica veritas *אֱלֹהִים Eloy*, quod est plurale hujus singularis *אֱלֹהִים Hel*, ponit, quare ergo non dictum

A est *Hel*, quod est Deus, sed *Eloy*, quod *Dii* sive *judices* interpretantur, nisi hoc ad multitudinem divinarum personarum accommodaretur, ut scilicet eo modo insinuaretur pluralitas in Deo, quomodo et trinitas et quodammodo multiplex dicitur Deus, quomodo trinus, non secundum substantiæ diversitatem, sed secundum personarum proprietates. Ut tale sit, quod dictum est *Eloy*, ac si diceretur, non res multæ sed personæ multæ, quarum unaquæque sit Deus. Alioquin plures diceremus esse Deos, cum non sit nisi unus. Hinc et Augustinus: Deus quidem unus est, sed non singularis. Nam et ibidem de unitate substantiæ demonstranda a legislatore caute provisum est, ubi dictum est, *creavit, non creaverunt*, servata singularitate numeri in verbo secundum unitatem substantiæ, quamvis secundum formam vocis et declinationem pluralis numeri sit. Sic, e converso, cum dicitur, *turbaverunt*, ad nomen singularis numeri verbum pluralis numeri applicatur, juxta intelligentiam rerum per nomen substantialiter intellectarum. Tale igitur est *Eloy creavit*, ac si diceretur, *Trinitas creavit*, id est cooperata est, ubi et statim in sequentibus dictionem personarum adnectit, quasi ad ostendendum, quod ad hanc determinandam *Eloy* pluraliter dicitur. Spiritus quippe sancti paternitas ostenditur, cum dicitur: *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (*ibid., 2*). Verbum vero, id est *Filius* et *Pater* (6) insinuat, cum dicitur: *Dixit Deus: Fiat* (*ibid., 3*), id est in dicto suo seu verbo, id est coæterna sapientia sua Pater ordinavit faciendam. Non enim de corporali locutione hoc accipi potest. In eo quoque quod scriptum est: *Et vidit Deus, quod esset bonum* (*ibid., 10*). Ac si dicatur: *Intelligendo quod opus, quod fecerat, bonum esset, amavit illud eo ipso quod bonum erat. Ex quo et ipse bonus esse liquido monstratur. Quid et ad documentum Trinitatis apertius est [quam] quod postea in creatione hominis subjungitur, Domino dicente: Faciamus hominem, etc.* (*ibid., 26.*) Quid enim dictum est pluraliter *faciamus*, nisi ut cooperatio Trinitatis exprimatur. Quippe quos cohortaretur Deus ad creandum hominem, cum ipse solus eum facturum esset. Scriptum est namque: *Quis adjuvit spiritum Domini aut quis consiliarius ejus fuit?* (*Isa. xl, 13.*) Bene ad imaginem et similitudinem Trinitatis, hoc est ad expressam quamdam similitudinem trium personarum homo fieri dicitur, ut Patrem per potestatem quam in cæteras creaturas habet, imitetur, et Filium per rationem, et Spiritum per innocentiam benignitatem, quam postmodum per culpam amisit. Ad hanc quoque pluralitatem personarum illud attingere dicitur, quod in sequentibus per serpentem dictum est: *Eritis sicut dii* (*Gen. iii, 5*), quod ut superius dictum est, in Hebræo *Eloy* sonat, id est divinæ personæ potius quam dii diversi. Nec tamen (7) et illa Dominica

(5) Legendum forte *philosophos*. Cf., cap. 11.(6) *Introd., id est Filius, simul et patenter insi-*(7) *Leg. nec non et illa.*

inrepatio : *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est (Gen. III, 22)*. Et rursus quod Dominus ait : *Descendamus et confundamus linguas illorum (Gen. XI, 4)*, cum hoc solum Deus compleverit. Unde et subditur : *Atque divisit eos (ibid., 8)*.

CAPUT X.

Probatio ex prophetis.

Nunc autem post legem ad testimonia prophetarum transeamus. Ait itaque maximus ille propheta et regum David, qui suam intelligentiam cæteris præferens ait : *Super omnes docentes me intellexi (Psal. cxviii, 99)*; et idem : *Super senes intellexi (ibid., 100)*. Ait, inquam, distinctionem Trinitatis aperte declarans : *Verbo Domini cæli firmati sunt (Psal. xxxii, 6)*. Qui et alibi unitatem pariter cum Trinitate insinuat, dicens : *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus (ibid., lxxvi, 8)*. Trina quippe confessio Dei trinitatem exprimit personarum, Patrem scilicet et Filium et Spiritum sanctum. Bene autem Dei Filium designans addidit, *noster*, quasi eum nostræ participem naturæ et a Patre nobis datum esse ostendens, cum per incarnationem Verbi nos Sapiaentia illuminaverit, de quo et Apostolus ait : *Proprio Filio suo non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum (Rom. viii, 32)*. Unitatem vero divinæ substantiæ Spiritus in eodem aperit, cum post trinam divini nominis prolationem unum tantum Deum in tribus personis intelligens non subjunxit eos pluraliter, sed eum singulariter. Huic et illud Isaia consonat, quod, se vidisse Seraphim et audisse clamantia : *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth (Isa. vi, 3)*. Recte autem vocabulo usus est ad potentiam designandam, quia dominorum est præesse, quæ videlicet potentia plerumque in hoc nomine Deus assignatur eo videlicet quod Θεός Græce, id est *Deus*, teste Isidoro, timor interpretatur, et potestas quælibet timor est subditorum. Quod autem Verbum Dei ipsa sapientia sit, aperte in Ecclesiastico his verbis monstratur : *Omnis sapientia a Domino Deo est et cum illo fuit semper, et est ante ævum (Eccli. i, 1)*. Sapientiam Dei præcedentem omnia quis investigavit? Prior omnium creata est sapientia et intellectus prudentiæ ab ævo. Fons sapientiæ Verbum Dei in excelsis. David quoque æternam Filii generationem ex Deo Patre aperte insinuat, ubi personam Filii sic loquentis introducit : *Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, etc. Postula a me et dabo tibi gentes hæreditatem tuam (Psal. ii, 7, 8)*. Tale est autem quod ait : *Ego hodie genui te*, ac si diceret : *Æternaliter ex mea substantia es*. Quia enim in æternitate nihil est præteritum vel futurum, sed modo præsens, ideo adverbio præsentis temporis pro æternitate usus est, dicendo *hodie*, pro æternaliter. Bene autem ad *hodie* addidit *genui*, quasi præsentem præteritum, ut scilicet ipsam generationem per *hodie* præsentem semper, per *genui* perfe-

(8) Introd. : *præteritum quasi pro perfectione posuit.*

ctam esse significaret, nunquam scilicet aut cessare aut inceptam esse. Quippe quæ præterita sunt jam completa sunt et perfecta. Ideo præteritum [perfectum] (8) pro perfectione posuit, ostendens scilicet Filium ex Patre semper gigni et semper genitum esse. Qui et alibi apertius æternitatem Filii protestatur dicens : *Permanebit cum sole et ante lunam, etc. (Psal. lxxi, 5)*. De hac quoque ineffabili generatione æterna sive etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, Isaia admirans ait : *Generationem ejus quis enarrabit? (Isa. liii, 8)*. Ac si aperte dicat : *Non est disserere humani ingenii, sed solius Dei, cujus tamen Spiritus in his fidelibus, quos vult, loquitur, ipso attestante, qui ait : Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. x, 20)*.

Hieronymus super Ecclesiasten dicit super eum locum : *Qui[us] scit spiritus filiorum hominum, si ascendat sursum, et spiritus pecoris descendat deorsum in terra (Eccl. iii, 21)*. Illud quod dictum est : *Generationes ejus quis enarrabit? (Isa. liii, 8)* ad exemplum difficile non impossibile trahit, dicens adjiciendo, *quis*, difficultatem rei voluit demonstrare. Hoc nomen enim *quis*, in Scripturis sanctis, non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur, ut *generationem ejus quis enarrabit*, id est Christi. Hæc etiam Sapientiæ coæternitas cum Patre plane in Proverbiis monstratur his verbis : *Ego Sapientia habito in consilio, Dominus possedit me initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio. Ab æterno ordinata sunt, ante colles ego parturiebar, adhuc terram non fecerat et cardines orbis terræ. Quando præparabat cælos, aderam, quando appendebat fundamentum terræ, cum eo eram, cuncta componens et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore (Prov. viii, 22-32)*. Quid enim apertius ad æternam generationem Verbi, quam id, quod æterna Sapientia perhibet [se] ante mundi constitutionem conceptam esse et parturiri, se cum Patre æternaliter permanentem semper ludere coram eo. Quippe cum conceptum parturitur, utique in ipso est, a quo generatur et Sapientia in ipsa substantia sive essentia potentiæ est, cum ipsa scilicet quædam potentia sit, sicut posterius ostendemus. Tale est ergo Sapientiam conceptam parturiri a Deo, ac si dictum sit ipsam Sapientiam ex Patris substantia, in qua est, gigni. Tale est ergo Sapientiam ludere coram Patre et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit ipsam divinam potentiam omnia sibi in Sapientia pro bonitatis suæ arbitrio disponere, ut in ipso ludo (in Spiritu) bonitatis affectum intelligamus. De quo scriptum est : *Spiritu[s] oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6)*. Quod vero ait Sapientiam coram Deo Patre semper assistere, tale est ipsam omnipotentiam nihil efficere nisi præbentem rationem et ducatum (9) Sapientiæ. Item in eisdem Proverbiis

(9) Introd. : *Omnipotentiam ipsam nil efficere nisi præeunte ratione et ducatu sapientiæ.*

de Filio Dei et ineffabili nomine ipsius quoque Filii manifestissime scribit, quasi inducens personam cujusdam admirabilis prophetæ, hanc inenarrabilem generationem prophetantis et admirantis. Dicit quippe sic visio, quam locutus est vir, cum quo est Deus, et qui Deo secum morante confortatus, ait: *Quis suscitavit omnes terminos terræ, quod nomen ejus et quod nomen filii ejus? (Prov. xxx, 4.)* Quam firmum et quam apertum fidei nostræ testimonium in Ecclesiastico occurrit, ubi quidem Sapientia Dei et se primogenitam ante omnia dicit secundum divinitatis naturam, et postmodum creatam secundum nostræ naturæ assumptionem, cum ipsa videlicet ad imperium Patris per incarnationis habitum visitaverit Israel. Scriptum quippe est ibi: *Sapientia electorum in multitudine habebit laudem et inter benedictos benedicetur dicens: Ego ex ore Altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam, ego in cælis feci ut oriretur lumen indeficiens, et sicut nebula texi omnem terram. Ego in altissimis habito et thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circumviri sola, etc. (Eccli. xxiv, 4-8;) et post pauca: Tunc præcepit et dixit mihi Creator omnium, et qui creavit me requievit in tabernaculo meo, et dixit mihi: In Jacob inhabita, et in Israel hæreditare et in electis meis mitte radices (ibid., 12, 13).* In eodem quoque libro apertissime remissionem peccatorum consistere incarnatione divinæ sapientiæ, quæ Christus est, propheta[t] dicens David peccata per Christum purgata esse. Ibi enim cum de laude David plura dicerentur, summa totius laudis in hoc uno collecta est, quod subditur: *Christus [Dominus] purgavit peccata ipsius, et exaltavit in æternum cornu ipsius et dedit illi testamentum regum et sedem gloriæ in Israel (Eccli. xlvii, 13).* Micheas quoque de hac æterna generatione Verbi ex Patre simul et de temporali ex matre ait: *Et tu Bethlehem Ephrata nequaquam parva es in millibus Juda; ex te enim egredietur mihi qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio a diebus æternis (Mich. v, 2).*

Dicant rebelles et increduli Judæi, de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod videlicet egressus ejus ab initio sit a diebus æternitatis. Æternum quippe est quod origine caret. Quod si hoc referant ad Messiam, illum scilicet maximum prophetam, ut aiunt, quem expectant, qui tantum secundum eos purus homo erit, non etiam Deus, ostendant quæ egressus ejus æternus sit, vel unde æternaliter egrediatur. Si autem dicant eum æternaliter egredi ex Bethlehem, eo quod ejus natiuitas in eo loco futura ab æterno provisa sit a Deo et prædestinata, hoc modo cujuslibet hominis vel cujuslibet rei natiuitas est æterna, quia ab æterno provisa. Dicant itaque æternam generationem esse, quam et scriptam legunt, et legendo profiteantur, et prostentes non credunt. Respondent etiam mihi, cum audiant Prophetam dicentem: *Verbo Domini cæli firmati sunt; et spiritus oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6).* Quid

per verbum Domini, quid per os ejus vel spiritum ejus intelligant? Unde omnium aliarum rerum principium Deum esse constat, et omne quod est aut Deus est, et ideo æternum, aut ab æterno illo principio manat creatum. Scriptum est præterea: *In principio creavit Deus cælum et terram (Gen. 1, 1).* Unde ante hæc nihil creatum esse volunt. Verbum itaque illud, quo[*d*] cæli firmati sunt, et ideo prius est his quos constituit, creatum non est, imo Creator ipse, qui Deus, quo[*d*] cæli firmati sunt. Si autem hoc Verbum locutionem aliquam transitoriam appellant, sicut et verbum hominis, eo videlicet quod scriptum est: *Dixit Deus et facta sunt (Psal. xxxii, 9),* atque ita Deus quoque, sicut homo, modo loquatur cum ait: *Fiat lux (Gen. 1, 3),* modo contineat, profecto permutabilis est divinitatis æternitas, cum non semper dicat, fiat lux, vel cætera quæ jam cuncta sunt. Quid etiam opus verbo audibili fuit ante constitutionem, cum nondum esset cui loqueretur vel qui audiret[ur]? Nunquid inane verbum [non] protulit, si opus verbo non fuerat, præsertim cum sola voluntas sufficeret, nec adhuc aliquis esset, qui audito verbo instrueretur. Quo etiam verba proferenda emitteret, cum nullus locus adhuc creatus esset, nec aer adhuc conditus, ex quo verba formarentur? Quibus etiam instrumentis verba formaret cum nec os nec pars aliqua inesse posset ei qui omnino simplex est et indivisibilis. Omne quippe quod ex partibus constat posterius est naturaliter his ex quibus constat, et quorum conventu perficitur, cum ex ipsis suum esse contrahit, ex quibus est constitutum. Omne etiam, inquit Plato, quod junctum est natura, dissolubile est. Quod si spiritum Domini ventum intelligant, sicut ibi accipere volunt, *Spiritus Domini ferebatur super aquas (ibid., 2),* eo, ut aiunt, quod ventus in aquis quas commovet maxime appareat, quomodo spiritus, id est status oris Domini esse dicatur, cum videlicet neque os neque aliquam partem, ut dictum est, habeat. Quomodo etiam per ventum virtus cæli et terræ subsistit? Intelligant ergo hunc esse illum spiritum Domini, cujus septiformem gratiam Isaias describens ait: *Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus etc. (Isa. xi, 2.)* Et alibi: *Et nunc misit me Dominus et Spiritus ejus (Isa. xlviii, 16);* et rursus: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, ad annuntiandum mansuetis misit me (Isa. lxi, 1).* De quo et in Sapientiæ libro dicitur: *Disciplinæ spiritus effugiet fictum, benignus enim spiritus sapientiæ, etc. (Sap. 1, 5, 6.)* De quo etiam cum subditur: *Et hoc quod continet omnia scientiam habet vocis, aperte ipse Spiritus Deus esse perhibetur, cum omnia continere dicatur. Et iterum loquens ad Deum Sapientia dicit: Sensum autem tuum quis scivit?... et miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis (Sap. ix, 17).* Et rursus: *Quam bonus et suavis Spiritus tuus in nobis! (Sap. xii, 1.)* Hinc etiam cum spiritus Sapientiæ describeretur ipse verus Deus

plane prædicatur, cum inter cætera de eo scriptum sit in Sapiëntia sic : *Omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capit omnes spiritus* (Sap. vii, 25). Quem Heliu in libro Job Creatorem profitetur dicens : *Spiritus Domini fecit me, et spiraculum Omnipotentis vivificavit me* (Job xxxiii, 4). Cujus etiam Filius ipse in Evangelio æqualem sibi et Patri dignitatem [a]scribens ait : *Ite[m], docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19). Nec non et Apostolus, teste Augustino, cum Spiritus sancti templum nominat, aperte eum Deum esse pronuntiat, cum solius Dei templum esse dicatur. Scriptum quippe est in Apostolo : *Nescitis quod templum Dei estis et Spiritus Dei habitat in vobis?* (I Cor. iii, 16.) Ubi aperte insinuat Deum ipsum cujus est templum et Spiritum Dei, quem inhabitare dicit, idem esse. Sic et beatus Petrus in Actibus apostolorum Spiritum sanctum Deum esse profitetur, dicens : *Ut quid mentitus es Spiritui sancto Anania? Non es mentitus hominibus, sed Deo* (Act. v, 4). De quo iterum Spiritu in eisdem Actibus continetur, hæc dicit Spiritus jubens : *Separate mihi Barnaban et Paulum* (Act. xiii, 2) : et rursus : *Placuit Spiritui sancto et nobis* (Act. xv, 28). Et Psalmista Spiritum Dei ubique tanquam incircumscripsum profitetur dicens : *Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?* (Psal. cxxxviii, 7.) Qui et statim ut ipsum Spiritum Dei, quem ubique esse profitetur, idem esse cum ipso Deo, ad quem loquitur, insinuet, per hoc patenter ostendit, quod statim Spiritum ipsum ubique assignat per ipsum Deum, quem ubique astruit esse dicens : *Si ascendero in cælum tu illic es*, etc. (ibid., 8.) Sed cum ipsa Veritas perhibet peccatum in Spiritum non esse remissibile, cum peccatum in Patrem vel in Filium remissibile dicat (Matth. xii, 32), cui aperte non insinuat Spiritum ipsum non minorem Patre vel Filio et per hoc ipsum etiam Deum plenum esse, sicut est Pater ipse vel Filius. Liquet utique ex supra positis, tam Verbum Dei quam Spiritura ejus Deum esse, sicut et ipse cujus Verbum vel Spiritus est. Intelligent igitur, ut dictum est, hoc verbum Domini, id est Dei Filium, non transitorium verbum, non audibile sed intellectuale, hoc est rationem sive sapientiam coæternam Deo, quam convenit dici omnisapientiam, sicut et dicimus omnipotentiam. Unde et scriptum est : *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum ipso fuit semper* (Eccli. i, 1). Qui etiam in libro Sapientie verus Dei dicitur Filius et substantialis monstratur, ad differentiam scilicet adoptivorum filiorum, de quibus per prædicationem ejus Deo acquisistis scriptum est : *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan. i, 12). Sic quippe, cum ejus passio in Sapientia manifeste prophetaretur, inter cætera ab impiis dictum est : *Si enim est verus*

Filius Dei, suscipiet eum et liberabit de manu contrariorum (Sap. ii, 18). Hanc et aperte cognationem profitetur sancta anima per Deum liberata cum in Ecclesiastico dicit : *Invocavi Deum Patrem Domini mei, ut non derelinquat me in die tribulationis meæ.*

CAPUT XI.

Probat philosophos nec salute, nec cognitione Trinitatis caruisse.

Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctæ Trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum subponere, quos ad unius Dei intelligentiam [tan]tum ipsa philosophiæ ratio perduxit, qua, juxta Apostolum, *Invisibilia ipsius Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur* (Rom. i, 20), tum etiam ipsa continentis vitæ sobrietas quodam ejus merito id ipsum acquisivit. Oportebat quippe ut tunc etiam in ipsis præsignaret Deus, per aliquod abundantioris gratiæ donum, quam acceptior sit ei qui sobrie vivit, et se illecebris hujus mundi per contemptum ejus subtrahit, quam qui voluptatibus ejus deditus spurciis omnibus se immergit. Quantæ autem abstinentiæ vel continentiæ philosophi fuerint, sancti etiam doctores tradunt, qui et eorum vitam ad nostram increpationem inducunt et pleraque ex documentis eorum moralibus vel testimoniis fidei ad ædificationem nostram assumunt. Quod qui ignorat, legat saltem Hieronymum contra Jovinianum, et viderit quanta de eorum virtutibus vel cæterorum gentilium referat, ad impudentiam scilicet illius hæretici conterendam. Maxime autem et nos hoc opere testimoniis seu rationibus philosophorum uti convenit, in quo adversus eos præcipue agimus, qui fidem nostram philosophicis nituntur oppugnare documentis, præsertim cum nemo arguendus (10) sit aut convincendus, et ille nimia confusione conteratur, qui per eadem vincitur, per quæ vincere nitebatur. Philosophos autem unum tantum Deum cognoscere, unus ex ipsis Tullius in primo *Rhetoricorum* perhibet dicens : eos qui philosophiæ dant operam, non arbitrari deos esse. Ac si aperte dicat, imo Deum unum, non plures esse. Qui etiam, qualiter, Deo revelante, ad ipsius Trinitatis divinam cognitionem conscenderi[n]t Paulus apostolus, in Epistola ad Romanos patenter insinuat dicens : *Quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit; invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis*, etc. (Rom. i, 19-21.) Unde et Claudianus Prælectorio patricio de statu animæ scribens, his meminit verbis : *Et quod mortalium generi datum est, ut abstrusa fortius quærat, ut negata magis ambiat,*

(10) Introd. : præsertim cum nemo nisi per ea quæ recipi, arguendus sit.

ut tardius adepta plus diligit, eo flagrantius animadvertitur veritas, quo diutius desideratur vel laboriosius quæritur vel tardius invenitur. Hinc factum est ut philosophi quoque excellentibus ingeniis longi sæculi de veritate quærentes, abusque Pythagora Italico, vel Ionico Talete semper existerint, qui, dissidentibus aliis, vel in parte operis aliquid dignum tanta indage senserunt. Unde etiam doctor gentium non tam ignaros veri philosophos quam cogniti contemptores accusat, inquiens : *Invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur*, etc. Hinc etiam illud Augustini *De civitate Dei* in libro VIII : Homo Christianus litteris tantum ecclesiasticis eruditus cavet eos qui secundum elementa hujus mundi philosophantur. Admonetur etiam apostolico præcepto : *Cavete ne quis vos seducat per philosophiam et inanem seductionem secundum elementa mundi* (*Coloss. II, 8*). Demum ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem Apostolo de quibusdam, *quia quod notum est Dei, manifestum est in illis*, etc. Et ubi Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset et quæ a paucis posset intelligi, quod *in illo vivimus, movemur et sumus* (*Act. XVII, 28*), adjecit etiam : *Sicut quidam vestri, dixerunt*. Idem in libro *De spiritu et littera* : Vita sapiens, quæ fecit mundum, contemplato mundo intelligitur. Interroga mundum, ornatum cœli, terram fructificantem, herbis et lignis et animalibus plenam, mare quantis natatilibus plenum est, aer quantis volatilibus. Interroga omnia et vide, si non specie sua tanquam voce tibi respondeant, Deus nos fecit. Hoc philosophi nobiles quæsierunt, et ex arte artificem cognoverunt. Isidorus *De summo bono* liber I, caput 4 : Sicut laus operis in artificem retorquet laudem, ita et rerum Creator per creaturam suam laudatur et quante sit excellentior ex ipsa operis conditione monstratur. Item collaudant Deum invisibilia per nos, dum ea considerantes [etc.] (41). Dicunt antiqui, quia nihil sit, quod non sensum habeat in Deum. Nemo itaque miretur, si ab ipsis quoque philosophis, qui sanctorum assertionibus ad divinitatis notitiam ipso etiam Domino revelante conscenderunt, testimonia inducamus. Licet eorum plurimi ab ipso quoque Apostolo graviter arguantur, eo quod juxta illud, quod ipsemet ait, *scientia inflat* (*I Cor. VIII, 1*), ex divinæ notitiæ prærogativa superbiendo reprobi facti sunt. Non enim eos hoc loco in exemplo vivendi assumimus, sed docendi sive credendi, sicut et Salomonem frequenter. Cujus tamen sapientiæ excellentia ipsius etiam Domini testimonio omnibus præferenda, per concupiscentiam carnalesque voluptates devicta idololatriæ consenserit, divino cultu, quem in scriptis suis docebat et prædicabat, derelicto. Ad quem etiam Dei cultum magnificandum ipse jussu Dei templum ædificavit, a quo pater ejus justus inhibitus fuit. Deus autem

(41) Suppl. *Deum laudamus*.

A reprobis et infidelibus nonnunquam maxima dona distribuit, quæ aliorum doctrinæ vel usui necessaria fore videt. Nec non etiam per reprobos multa miracula operatur, de quibus Veritas in Evangelio : *Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus, et in nomine tuo dæmonia eiecimus et tunc confitebor illis, quia non novi vos, discedite a me, qui operamini iniquitatem* (*Matth. VII, 22, 23*). Cum autem per reprobos Deus miracula ostendit, aut prophetias loquitur, aut quælibet magna operatur, non hoc ad utilitatem illorum agit, quibus utitur tanquam instrumentis, sed potius aliorum, quos instruere per istos intendit. Qui etiam per indignos ministros gratiæ suæ donum non deserens, quotidie sacramenta Ecclesiæ ad invocationem sui nominis spiritualiter conficit, in salutem credentium. Bene autem et per indignos seu infideles maxima Deus operatur, qui verbis asini prophetam docuit, ne, si per magnos tam magna operaretur, virtutibus meritisque hominum magis quam divinæ gratiæ hæc attribuerentur. Ne quis tamen de salute omnium desperet philosophorum aut omnium vitam existimet reprobam, qui Dominicam incarnationem præcesserunt, beatum audiat Hieronymum, Evangelium Matthæi exponentem. Ait quippe sic inter cætera : *Ex eo quod malus servus ausus est dicere : Metis, ubi non seminasti, et congregas, ubi non sparsisti* (*Matth. XXV, 24*), intelligamus etiam gentilium philosophorum bonam vitam recipere Deum, et aliter habere eos qui juste, aliter eos qui injuste agunt. Si enim supra positam ab Apostolo causam discutiamus, qua videlicet quosdam eorum per divinam, quam secuti sunt, notitiam in reprobum sensum tradi meminerint, cum in suis scilicet evanescerent cogitationibus, se esse sapientes dicentes id est suam sapientiam proprio studio et ingenio ascribentes, non divinæ gratiæ dono tribuentes, reperiemus eos qui præcipui habentur, omnem præcipue philosophiam divinæ tribuere gratiæ, veluti Socratem sive Platonem. Socratem quidem, libro VIII *De civitate Dei* beatus Augustinus talibus effert præconiis : Socrates magister Platonis universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse memoratur. Hic autem unum intendit ad hoc quod esset beatæ vitæ necessarium, propter quod unum omnium philosophorum vigilasse ac laborasse videtur industria.

CAPUT XII.

Qualiter philosophi unum ac trinum esse Deum cognoverint.

Illud igitur ad præsens inquiri sufficiat, qualiter unum ac trinum et trinum Deum esse cognoverint. Unum eum cognoverunt a creatura mundi, id est per ea quæ in creatura homines operantur. Verbi gratia aurum quidem est in hoc, cum sit creatura Dei; operatur homo, et inde vel annulus vel tale

quid fabricatur. Annulus iste est hoc aurum, et hoc aurum est annulus. Idem igitur numero sunt hoc aurum et hic annulus, diversa tamen diffinitione sunt, quia aliud est esse hoc aurum et aliud est esse hoc annulum. Omnia siquidem illa eadem numero esse dicimus, de quibus computatio et a se invicem discretio fieri non potest. Hæc vel talia sunt quod ejusdem essentia sunt, ut hoc album (12) et hoc sedens vel talia, quorum alterum in altero ut pars velut de parte continetur. Hoc enim album et hoc sedens, idem numero sunt, diversa vero diffinitione, quia aliud est esse album, aliud est esse sedens, quippe aliud convenit ei ex hoc quod est album, et aliud ex hoc quod est sedens. Similiter hic paries et hæc domus idem numero sunt. Aliud tamen est esse hoc, et aliud esse illud. Eodem modo de illo conicitur. Licet enim eadem substantia, quæ est Pater, sit Filius, et eadem sit Spiritus sanctus, et hæc sint divisa proprietatibus, quia aliud est esse Patrem, aliud est esse Filium, aliud est esse Spiritum sanctum, licet hoc, inquam, sit, tamen et idem numero sunt illæ tres personæ, quia una et eadem essentia. Similiter Deus est omnipotens, omnisapiens, omnibenignus. Omnipotens vero et omnisapiens et omnibenignus idem numero sunt, aliud tamen est esse omnipotentem, et aliud omnisapientem, et aliud omnibenignum. Si ergo dicatur: Idem est Pater qui Filius, qui Spiritus sanctus, et e converso, falsum est, quia sic tres personæ essent una persona. Si vero dicatur: Idem est Pater quod Filius et Spiritus sanctus, et e converso verum est, quia una et eadem essentia trium personarum est. Trinum videlicet a creatura eum cognoverunt. Ut ergo, quod dicimus, prop[ri]us in commune liqueat, circa vulgatum superioris materiae versemur exemplum. Est igitur prius aurum quod quidem acceptum sculpsit et fit sigillum, postea imprimitur ceræ et fit sigillans. Sic igitur cum idem sit numero et quia una et eadem essentia, tamen tria sunt proprietate diversa, quia aliud est esse hoc aurum et aliud hoc sigillabile. Juxta igitur hanc trinitatem in creaturis, trinitatem in divina substantia conjectare facile potuerunt. Cum enim unius et ejusdem divinitatis in creando potentiam, in creata gubernando sapientiam, in eadem ad optimum eventum deducendo benignitatem ex ipsis ejusdem charitatis liquido deprehenderent, quia una et eadem sit unitate substantia, quia tria divisa proprietate, ibi sanctam Trinitatem divinam perpenderunt. Quippe aliud est esse potentem, aliud sapientem, aliud esse benignum.

CAPUT XIII.

Quomodo in Trinitate persona accipiatur.

Quia igitur hæc tria proprietate divisa personam Patris et personam Filii, et personam Spiritus sancti sæpenumero jam assignari diximus, idcirco qualiter hic persona dicatur declarandum existimamus. Ut

12) Forte leg. *altum* aut simile quid.

A ergo magis liqueat quod monstrare intendimus, diffinitiones diversas secundum diversas acceptiones ponamus. Paulo itaque altius ordiendum ratio persuadet. Aliter enim accipitur persona in grammatica et aliter in rhetorica, aliter in hominibus, aliter quoque in divina essentia. Omnis siquidem locutio tria debet habere, per quod fiat, ad quod fiat, de quo fiat. Per quod fiat per loquentem, ad quod fiat ad audientem, de quo fiat de eo scilicet, unde fit sermo. Prima persona dicitur loquens, secunda audiens, tertia, de qua fit sermo, inter loquentem et audientem. Est ergo in grammatica eadem res prima persona, et secunda et tertia, quia idem homo loquitur, quandoque ad alium, quandoque in eum dirigitur locutio, quandoque de eo fit locutio. Sic B ergo diffinitur in grammatica: persona est, quæ loquitur, vel ad quem loquitur alius, vel de quo aliquis loquitur. In rhetorica vero dicitur persona. Cujus certum dictum vel factum in controversia adducitur. In homine autem sic persona rationalis individua. Sic Boetius in libro *De duabus naturis in Christo* contra quosdam hæreticos Nestoriam et Eutychen, qui dicebat in Christo duas esse personas, diffinit personam: persona est substantia rationalis individua, sed Christus est una substantia rationalis individua; igitur Christus est una persona. In Deo vero est persona vel gignens, vel genitus, vel ab utroque procedens. Sic igitur una persona eadem res prima et secunda et tertia persona, non tamen prima est secunda vel tertia vel e converso. Sic una et eadem divina substantia et Pater et Filius et Spiritus sanctus. Ita quod nec Pater est Filius, nec Filius Pater, vel Spiritus sanctus, nec Spiritus sanctus est Pater vel Filius.

CAPUT XIV.

Quod nomina divinæ essentia alia naturalia, alia personalia.

Nomina igitur hujus essentia alia sunt personalia, alia naturalia. Naturalia, ut jam superius assignavimus, sunt ista: Deus omnipotens, æternus, et cætera hujusmodi, et ideo omnibus similiter et singulis singillatim personis conveniunt. Personalia sunt, quæ singillatim singulis conveniunt et non omnibus nec similiter, ut hic Pater, Filius, Spiritus sanctus. Sic etiam in aliis rebus alia sunt naturalia, alia personalia. Ut hoc: hoc nomen naturale est, Socrates vero personale; quia illud est commune huic naturæ, illud proprium huic personæ. Est enim natura eadem similitudo nascentium.

CAPUT XV.

De genitura Filii et processione Spiritus sancti.

Quia vero de his nominibus superius satis expressimus, de genitura Filii a Patre, et processione Spiritus breviter diffiniamus. Ad hoc sciendum quod omnia nomina ista, Pater, Filius, Spiritus sanctus, translata sunt; sapientia enim et scientia anima potentia sunt, et ita potentia genus est sa-

plentiæ et scientiæ. Omnis enim sapientia potentia animæ est, sed non convertitur. Similiter omnis scientia potentia animæ est, sed non convertitur. Eodem modo potentia divina continet sapientiam, potentia enim divina est potentia fabricandi mundum, creandi hominem vel equum, etc. Sapientia vero est ratio et potentia discernendi. Sic igitur potentia continet potentiam creandi et potentiam gubernandi et discernendi, quæ est sapientia. Quod etiam similitudine generis ad species, vel materiæ ad materiatum, facile videri potest. Dicunt enim genus dividi philosophi quasi in quasdam procreationes suas. Procreationes istas species dicunt, quasi a genere procreari dicunt, quia continet eas sub se et in eorum diffinitionem cadit, sed non convertitur. Ut animal continet hominem, ut genus speciem, quia quidquid est homo, est animal, sed non e converso. Non igitur animal exigit hominem ad esse suum, sed homo animal. Eodem modo annulus iste constat ex ære et forma, et tamen æs non exigit annulum ad esse suum, annulus vero æs exigit. Sicut igitur in istis est, sic potentia divina, cum contineat sapientiam discernendi, non exigit eam ut sit. Sed sapientia discernendi omnino ad esse suum potentiam requirit, et sic potentia divina ex se sapientiam gignit, ut genus speciem, vel materia materiatum. Quia vero non poterat dici: Potentia ista est materia, sapientia est materiatum, quia potentia æterna est, sapientia cœterna, ideo translatum est hoc nomen Pater ad significandam potentiam divinam, Filius ad significandam sapientiam, quia, ut diximus, sapientia discernendi est ex potentia illa. Sed potentia non est ex sapientia, sicut Filius est ex Patre, non Pater ex Filio, sed quia multi sunt, qui possunt et sciunt, nec tamen volunt et ideo talis potentia et talis scientia ad nullum effectum perveniunt, ideo illi divinæ essentiæ cœterna quoque voluntas adest. Quia vero voluntas non est potentia, ideo non continet sapientiam, nec continetur a potentia. Non igitur gignit ex se sapientiam et ita non est Pater nec genitus a potentia, et sic non est Filius, sed procedit a potentia et sapientia hæc voluntas, quia ideo vult Deus omnia quæ facit, quia potest, quia scit, non autem ideo potest quia scit, vel quia vult. Hæc processio inde est, quia hæc voluntas, quæ est et bonitas, sive benignitas, sive magis charitas, ex omnipotentia et omniscientia exit. Deus enim cum plene sit sufficiens sibi, cum nihilo indigeat, in nullo sibi prodesse potest. Cum vero charitas, ut dicit Gregorius, vicaria sit, quia non potest esse ad minus, quam inter duos, unde Christus binos ante se mittebat apostolos, et ipse Deus, ut dictum est, si[bi] misereri et prodesse non possit, cum hoc, inquam, sit, erga creaturas suas decuit exerceri eam (13), dona sua singulis pro libertatis suæ arbitrio dividendo, hoc illi illud huic pro modo convenientiæ donum

largiendo. Hic igitur divinitatis effectus erga creaturas habitus spiritus, quasi a spiramine, dicitur, quia, ut superius diximus, spiritu oris nostri, id est anhelitu, affectus animi maxime patefiunt, cum scilicet aut præ amore suspiramus, aut præ dolore gemimus. Ex amore itaque affectus iste divinus Spiritus dicitur. Et nota quod cum et Filius procedat a Patre, ipsum autem procedere a Patre non sit aliud quam ipsum a Patre gigni, et Spiritus a Patre quoque procedit, non tamen Spiritus a Patre gignitur. Filius enim procedit ut natus, Spiritus sanctus non, sed ut datus.

CAPUT XVI.

Quomodo valeat Græcis responderi, qui dicunt, Spiritum sanctum a Filio procedere non debere concedi.

De hac processione Spiritus ad utroque inter nos et Græcos magna diversitas est. Dicunt namque, Spiritum sanctum a Patre tamen, non ex Filio procedere, et hoc auctoritate Evangeliorum et aliarum apostolicarum Scripturarum confirmant. In quibus cum nulla mentio habeatur, nihil aliud esset addendum, nihilque quod in eis contineatur esset dicendum. Affirmant hoc quoque, quarta (14) conciliorum auctoritate firmiter astruunt, ubi doctores eorum ante Constantium imperatorem de fide Catholica tractaverunt, et inde quoddam ab omnibus probatum constituerunt, ubi nullam mentionem de sancti Spiritus a Filio processione fecerunt. In cujus finem, quicumque aliquid aliud, quam in hoc symbolo continetur, adderet vel aliquid mutaret anathemate percusserunt. Quapropter videntes Romanos hanc processionem esse a Filio quoque et credere, et prædicare, Romam sæpe venerunt, et maxime in tempore Pascasii, dicentes se esse paratos rationibus et auctoritatibus Romanos esse excommunicatos et hæreticos comprobare. Et cum papa eis daret inducias ut in crastinum parati probare convenirent, et illi pro apostolici consilio in crastinum ad hoc parati redirent, noluit memoratus antistes controversiam illam audire, timens calliditate et versutia Græcorum Romanos superari, et ex hoc quoque maximum forte in Ecclesia suboriri periculum. Sed et Græcis inde facile responderi et sic esse, auctoritatibus sanctorum potest comprobari. Si Græcorum auctores in illa excommunicatione aliud pro diviso et non pro contrario posuerunt, constat, omnes, qui de vita beati Martini vel alterius sancti in Ecclesia prædicant, excommunicatos esse. Ipse quoque Christus hoc anathemate feriretur, cum dixerit: *Dictum est antiquis: Non occides; ego autem dico vobis, qui dixerit fratri suo rāca, etc. (Matth. v, 22.)* Dicit namque Paulus ad Galatas: *Si quis vobis prædicaverit aliud Evangelium, quam hoc quod ego prædico, et si angelus fuerit de cælo, anathema sit (Gal. 11, 2).* Et Moyses in Deuteronomio: *Quicumque addet verbum aliud vel*

(13) Forte leg. *debut exercere eam.*(14) Forte leg. *quarti.*

mutabit, maledictus sit (Deut. iv, 2). Si ergo aliud non pro contrario sed pro diviso ponitur et sancti prædicatores et ipse Christus hujus maledictionis rei sunt, vel certe possumus dicere, quia ipsi non homines sed Deum excommunicaverunt. Cum enim aliquem hujusmodi additionem vel mutationem contigit fieri, hoc utique non homo facit, sed per hominem Deus.

CAPUT XVII.

Probat auctoritate Spiritum sanctum procedere a Filio, sicut a Patre.

Ostenso ergo qualiter Græcis valeat responderi, Spiritum sanctum a Filio quoque procedere nisi auctoritatibus demonstramus. Primum ergo ipsius veritatis irrefragabilem auctoritatem inducamus. Ait namque, cum apostolos insufflavit: *Accipite Spiritum sanctum (Joan. xx, 22).* Nisi enim et ab eo procederet, non eos insufflando Spiritum eis tribueret. Hoc etiam Didymus quidam eorumdem Græcorum auctor aperte ostendit, cum in quodam suo tractatu, ut editio inde facta tractat, Spiritum sanctum a Patre procedentem dicat et a Filio. Similiter Chrysostomus, qui etiam Græcus. Athanasius quoque, Spiritus, inquit, a Patre et Filio, non factus, non genitus, sed procedens. Quod sic intelligi debet, Spiritus non est factus a Patre et Filio, scilicet non est genitus a Patre et Filio similiter ad utrumque debet respicere, sed est procedens a Patre et Filio. Aliter non bene junxisset. Notandum tamen quod nostri auctores non pro nihilo hoc dixisse consideraverunt. Ait namque Augustinus et iterum Hieronymus Spiritum sanctum a Filio et Patre procedere, sed principaliter a Patre. Hilarius quoque qui istos præcessit longe et ideo Græcis adhuc vicinior, Spiritum procedere a Patre per Filium dixit. Et bene quidem quia sicut aliqua aqua ex fonte procedere dicitur et per alveum it, sic Spiritus sanctus ut a Patre et ex eo, qui est principium, non de principio per Filium procedere dicitur, quia, quidquid gratiæ nobis confert per Filium, ut per mediatorem hoc facit. Potest etiam hoc dici, quod (15) secundario ex alveo procedit aqua, eodem modo ex Filio, qui etiam ex Patre est, non principaliter, sed secundario Spiritus sanctus procedit. Nos vero Spiritum sanctum a Patre et Filio indubitanter procedere dicimus, vel ideo quia Patris et Filii est, vel quod ideo vult omnia disponere, quia scit et potest, sed non e converso. Spiritus sanctus, ut superius diximus, nec genitus nec ingenitus, quia ad hoc, ut esset genitus, oporteret, ut voluntas esset omnipotentia, ex qua et sapientia. Est igitur non genitus, id est ita est voluntas, quod non sapientia ex potentia, quippe cum Spiritus sanctus ejusdem sit substantiæ cum Filio, non enim de eadem substantia cum Filio; nec enim idem esse non genitum, ut jam diximus, et ingenitum; sicut non

(15) Forte leg. *quomodo.*

A est idem esse non pium et impium, quia omnis impius non pius, sed non convertitur. Nunc de prædicatione nominum videamus, quæ sunt nomina de quibus prædicentur. Sciendum igitur est, quod quædam nomina substantialiter Deo conveniunt, quædam relative, id est ex proprietatibus personarum. Nomina autem substantialiter convenientia sunt ea quæ superius substantialia vocavimus, uæ sunt omnipotens, sapiens, benignus, æternus, immensus, etc. Hæc enim de singulis personis dicuntur, ut Pater est omnipotens, Filius est omnipotens, Spiritus sanctus omnipotens; Pater est sapiens, Filius est sapiens, Spiritus sanctus est sapiens; Pater est benignus, Filius est benignus, Spiritus sanctus est benignus, et sic de aliis. B Nomina autem personarum non sic. Quippe cum dicatur: Pater est Pater, Filius est Filius, non possumus dicere: Pater est Filius, vel Sapientia Dei est nec Filius, vel Sapientia Dei Pater, qui oporteret, ut Pater esset Pater sui ipsius, et Filius similiter sui ipsius Filius. Oporteret etiam ut Spiritus sanctus esset sui ipsius spiritus, id est a se ipso procederet, sicut in præmissa similitudine videri potest. Vere siquidem sunt istæ, hoc æs est sigillum et hoc sigillum est æs et hoc sigillabile est sigillum vel etiam est æs, et hoc sigillum vel hoc æs est sigillabile. Si vero nomina relativorum vel relationum ponam et dicam, hæc materia est materiata vel hoc materiatum est materia, falsæ sunt locutiones istæ. C Ad hoc enim ut vera esset hæc locutio, materia est materiata, oporteret, ut hoc æs sic esset sigillum, quod esset materia sui ipsius. Similiter ad hoc ut hæc alia esset vera, hoc materiatum est materia, conveniret, ut hoc sigillum esset factum ex se sigillo, quod falsum est. Licet enim eadem res sit hoc æs et hoc sigillum, tamen multa possunt dici de hoc ære, quod non possit dici de hoc sigillo, et e converso; ut de hoc ære dicitur, quod est creatura Dei, de hoc ære dicitur quod est materia hujus sigilli, quorum neutrum de hoc sigillo potest dici. Similiter de hoc sigillo dicitur, quod est opus hominis, quod est materiatum hujus æris, nullum quorum potest dici de hoc ære. Eodem quoque modo de Patre et D Filio conjectare licet.

CAPUT XVIII

Quod per animam mundi Spiritum sanctum designare philosophi.

De Spiritu sancto adhuc videndum est quomodo philosophi inde senserint, quia videntur Spiritum minorem Patre et Filio assignasse et creatum. Ut Plato togaton το ἀγαθον summum Patrem, noin νοῦν mentem divinam dixit, id est sapientiam, quia togaton coæternum asseruit, animam vero mundi, per quam Spiritum vivificantem cuncta intellexit, creaturam esse dixit et mundo infusam. Cum Apostolus adducat in auctoritatem

eos ad probandum gentiles Deum cognovisse, si Spiritum sanctum minorem esse dixerunt, non bene cognoverunt. Et sic inconvenienter videtur Apostolus dixisse, quia quod notum erat Dei manifestum est in illis, id est per illos, quia quod ipsi intellexerunt, alios docuerunt. Videamus igitur sensum eorum, ut tandem eum bene dixisse sentiamus. Quæ admodum jam satis diximus, bonitas Dei Spiritus dicitur sanctus. Quare etiam Spiritus sanctus dicatur bonitas ejus assignavimus. Notandum igitur, quod ille idem Spiritus sanctus, scilicet qui in se secundum affectum coæternus est Patri et Filio, divisos habet effectus. Unde Salomon: Spiritus sanctus unicus, multiplex, stabilis discernens. Secundu[m] hoc est, quod est unicus in se et simplex, tertia persona est in Trinitate, Patri et Filio coæterna, secundum hoc vero quod in singulis creaturis aliquid efficit mobilis et discernens. Unde ille unicus et simplex Spiritus sanctus dicitur. Sic Joannes in Apocalypsi: *Et septem inquit spiritibus, qui sunt ante thronum Dei (Apoc. 1, 4)*. Secundu[m] igitur hunc septiformem effectum, per quem effectuum cunctorum universitas designatur, quæ in creaturis efficiuntur, Spiritus sanctus anima mundi dictus est, quia anima et creata censeatur, quia ipse Spiritus creaturas vivificat. Eadem ergo substantia et Spiritus sanctus et anima dicitur, spiritus ex bonitate, anima ex vivificatione, Spiritus sanctus ex affectu, anima ex effectu, Spiritus in sua æternitate, anima in administratione temporalis. Neque inconveniens, si Spiritus sanctus æternus dicatur secundum effectum, anima mundi cuncta vivificans secundum affectum. Ut eadem essentia divina dicitur Deus, dicitur Dominus; Deus ab æterno, Dominus vero ex tempore. Inde est etiam illud involucrum, quod eam in medio Plato locavit, ut cuncta vivificaret, idonea animaret et vivificaret, quia gratia sancti Spiritus præsto est omnibus, dona pro cuiusque congruentia cuique conferens. Nam etiam Judæi, et gentiles et omnes homines quicumque sint dona aliqua habent. Etenim si non habeant fidem vel spem vel talia, habent tamen genera linguarum et curationem infirmitatum, etc. Sic igitur Plato, licet non æternam processionem, temporalem tamen assignavit, quomodo videlicet ad cuncta vivificanda procedat, quæ processio tam a Patre quam a Filio licet aliter et aliter sit. Est namque duplex processio, una æterna de qua superius, et altera temporalis. Unde veritas in Evangelio: *Vadam, inquit, ad Patrem, et mittam Spiritum paracletum (Joan. xv, 26)*. Et alibi: *Spiritus qui a Patre procedit, ille vos docebit omnia (ibid.)*. Hic enim de temporali agitur processione. Unde Beda super hunc locum: *Spiritus, ait, qui a Patre procedit, id est mittitur. Idem enim est Spiritum procedere a Patre quod mitti. Et alibi: Spiritus Domini replevit orbem terræ, etc. (Sap. 1, 7)*. Hæc missio sive processio quotidie fit diversis, quotidie diversa dona conferuntur. Unde Apostolus: *Dividens inquit*

A singulis prout vult (I Cor. xii, 11). Horum bonorum alia sunt stabilia et continua, alia interpolata, variabilia, ut Petro quædam collata sunt in eo stabilia et permanentia, ut fides spes et charitas, quædam non permanentia, ut facere miracula. Prophetæ quoque modo habebant spiritum prophetandi, modo eo carebant.

CAPUT XIX.

Quæ potentia, quæ sapientia, quæ convenient bonitati divina.

Viso de genitura et processione ad illam descriptionem summi boni, quam ipse Christus, ut prædictum est, assignavit, redeamus. Et cum alia multa de Deo dicantur, ut æternus, immensus, incommutabilis, etc., an illis tribus hæc omnia contineantur, animadvertamus. Alioquin assignatio illa Dominica de summo bono minus perfecta esse deprehenditur. Videamus igitur quæ potentia, quæ sapientia, quæ convenient bonitati divina. Quod dicitur invariabilis, immutabilis, indeficiens, æternus, etc., potentia est. Posse siquidem variari, posse deficere, etc., impotentia est. Quod rursus prævidens, præsciens dicitur, sapientia est. Nam non noscere res nisi ex eventibus seu effectibus suis insipientia est humana. Justus vero, misericors et miserator, etc. cum dicatur, ad bonitatem spectat, quamvis miserator magis exhibitione miseræ quam ex bonitate dicatur. Sic diximus superius, cum illas tres personas inter se esse diversas constet, eandem tamen totius Trinitatis esse operationem manifestum est. Nihil enim operatur Pater quod non Filius vel Spiritus sanctus. Id est nihil operatur Deus quod non possit, quod non sciat, quod non velit. Multi autem sunt, qui possunt operari, quod nesciunt, et ideo quod operantur non habet elegantem effectum. Rursus quidam et possunt et sciunt, sed nolunt, et ideo non eo modo operantur, quo melius inde provenire potest. Tale est igitur ac si dicatur: Sic potest Deus operari quod ei non potest resisti; sic sapienter, quod elegantius inde provenire non possit; sic benigne, quod melius nequeat inde evenire. Licet autem sic communis sit trium personarum operatio, ut dictum est, non tamen si Filius est incarnatus, et Pater, quia nec sequitur, si omnia quæ sunt Filii sunt Patris, ut idem in Evangelio ait, ergo caro Filii est caro Patris. Sic enim est intelligendum: *Omnia mea tua sunt (Joan. xvii, 10)*. Ideo quidquid ego possideo et tu, o Pater, et e converso. Sic dicitur quidquid est regis est reginæ, ergo membra regis sunt membra reginæ falsum est, sed sic exponitur, quidquid est in possessione regis, est in possessione reginæ. Similiter quiddam convenit Spiritui, quod non convenit Patri vel Filio, ut renascatur hoc ex aqua et Spiritu sancto, et non ex aqua et Filio et Patre. Dimittit siquidem Deus peccata ex gratia quæ bonitatis est, non potentia vel sapientia, quia non dimittit ex hoc quod potens est vel sapiens, sed ex quod bonus. Sed cum sapientia sit, ut diximus, iucarna-

ta. id est [ut] Verbum caro sit factum, [ut] evangelista intonuit, videtur Verbum esse factum, quod ab æterno non fuerit, quod quidem sane concedimus, non tamen est factum. Sic *Dominus factus est mihi in salutem* (*Psal. cxvii, 14*), nec tamen est factus. Tale est: *Verbum caro factum* (*Joun. 1, 14*), ac si dicatur Deus factus est homo, quod sine omni visibilitate naturæ contingit. Nulla namque mutatio ibi facta est, cum non proprie mutari dicatur, quod in sui natura consistat. Sic enim ex carne et anima fit unum, absque ulla naturarum permistione; sic Deus factus est homo, quod divina natura in humanam vel humana in divinam conversa non est, quod non posset fieri nisi unaquæque natura differentiam aliam amitteret substantialem. Dicitur ergo Deus homo propter alteram naturam, quam sibi assumpsit homo Deus propter alteram a qua assumptus est; sic homo dicitur rationalis propter animam, cujus rationalitas differentia est, quia sola anima discernit et non corpus; dicitur etiam mortalis propter corpus, quia solum corpus moritur, et non anima. De hoc ergo quod Filius Dei dicitur descendisse videamus. Dicunt scilicet quod Deus ubique est et verum quidem est, dicit vero Augustinus, quod non est alicubi, per quod probat, ipsum non etiam (16) corpus, hoc modo: Deus non est corpus. Quidquid est alicubi, est corpus, sed Deus non est alicubi, ergo non est corpus. Sic et ubique est et alicubi non est. Ubiq̄ue, siquidem est per potentiam, quia ubiq̄ue operatur. Omnis enim locus ei præsens, sic et omne tempus. Ubiq̄ue etiam per essentiam, quia ubiq̄ue per seipsum operatur, sine indigentia internuntiorum. Cum enim rex potentialiter sit per totum regnum, — unde: an nescis longas regibus esse manus, — tamen non est ubiq̄ue per totum regnum per essentiam, quia non per totum regnum simul potest operari, sine indigentia ministrorum. Quod ergo dicitur Deus in utero Virginis descendisse, quia se ad hominem suscipiendum humiliasse. Ubi autem probat Augustinus quod Deus non sit alicubi, cum corpus non sit, ibi profecto astruere videtur, quod spiritus quoque creatus alicubi non sit, quippe nullus spiritus corpus est. Si enim ideo, quod Deus corpus non est, Deus non est alicubi nec spiritus creatus, cum corpus non sit, alicubi debet esse. Quod autem spiritus creatus alicubi non sit, Augustinus, super Genesin, his verbis ostendit: Creatura, inquit, corporalis movetur per tempora et loca, spiritalis vero per tempora tantum. Idem in eodem, corporalia, inquit, moventur in tempore et loco, spiritus Creator nec tempore nec loco, spiritus vero creatus tempore non loco. Sic quasi quoddam medium est spiritus creatus inter Creatorem et corporalem creaturam. Per hoc enim quod tempore movetur, corpori, per hoc quod localem motum non recipit, Creatori concordat. Si vero in auctoritate inveniatur, quod locales

(16) Forte leg. *esse corpus*.(17) Suppl. *reguntur*.

A circumscripti sint spiritus creati, hoc secundum operationem vel corporis assumptionem intelligendum est, quia cum hic operatur, non est ibi. Unde et anima Christi ad inferos descendisse dicitur, non per loci mutationem, sed per efficaciam infernum spoliandi, quod spoliū bene animæ ascribit, quia anima in corpore passa est.

CAPUT XX.

An plura, an aliter, an melius possit Deus facere quam faciat.

Expeditis igitur omnibus tam ad essentiaē unitatem divinaē quam ad personarum proprietates pertinentibus, antequam ad beneficia transeamus, an plura possit facere, an aliter quam faciat, inquirendum videtur. Quocirca ut hoc plenius et evidentius disseramus, aliquantulum altius incipiamus. Deum esse omnium creatorem et gubernatorem et unum tamen et non plures, ex creaturis facile cognitum esse, non solum Augustinus, sed etiam alii sancti et philosophi docuerunt. Unus Tullius probat, omnia ista bene regi, quia unus et sapientissimus omnium a quo providentur, et ideo bene gubernantur. Quæ enim pie providentur, melius reguntur, quam ea quæ non providentur et ideo non bene (17). Mundus providentia regitur, homines autem pars mundi sunt, etc. Hanc dispositissimam gubernationem ex diversitate machinam istam constituentium maxime perpendunt, videntes siquidem mundum ex tam diversis et a se invicem dissonantibus naturis esse compactum, tam aliud (18) esse, quod hoc fecerit, quam [in] ejus inestimabilem sapientiam in istis regendis facile cognoverunt. Sic enim fortiter sic sapienter cuncta creat et gubernat, quia ei nihil resistere possit, nec sine causa aliquid evenire permittat. Unde *Job: Nec etiam folium cadit de arbore sine causa* (*Job v. 6*). Hoc etiam Plato, quod nihil fit sine rationabili causa. Cum igitur inter creaturas, ut dictum est, aliquid, quod hoc posset facere reperire minime valuerunt, animadverterunt super universitatem istam aliquid esse, quod hoc faceret, et illud esse omnium Creatorem, et sapientem esse dixerunt et rectorem; ex hoc quod nihil ei resistere posset, omnipotentem; ex hoc, quod ad elegantem effectum omnia duceret, omnisapientem; ex hoc quod de omnibus facit eo modo provenire, quo melius potest, omnibenignum esse censuerunt. Unum vero tantum et non plures inde cognoverunt, quia, si duo essent, aut alter alteri in omnibus æqualis esset, aut non. Si inæqualis, tunc sibi insufficientis esse[1], utpote qui aliquo ad sui plenitudinem indigeret, sicuti qui summus non esset. Si æqualis alter alteri constaret, cum unus quisque tantum esset, quod ad omnia creanda et creata gubernanda sufficeret, alter profecto superflueret. Relinquitur igitur, quod unus tamen Deus omnium creator et gubernator existat. Utrum igitur plura possit facere, quam faciat, quæri solet et dicunt

(18) Forte *aliquid*.

aliqui, quod plura possit facere et aliter quam facit, quæ damnat potest salvare, et e converso. Et de hoc lapide hominem potest facere et aliter quam faciat, et talia. Et inducunt inde exemplum de asina Balaam et de quinque panibus, de uxore Loth, de aqua vinum facta; hoc quoque pluribus auctoribus nituntur. Ut Augustinus inquit: Fuit et alius modus possibilis Deo, sed nullus nostræ miseræ convenientior. Item idem: qui suscitavit Lazarum in corpore, potuit Judam suscitare in mente. Et Dominus in Evangelio: *Non possum*, ait, *rogare Patrem meum, et exhibebit mihi plus quam decem legiones angelorum?* (*Matth. xxvi, 53.*) Sed ut mihi videtur nec sapientiam Dei cognoverunt nec auctores intellexerunt. Cum enim, ut dictum est, Deum omniscientem esse constet, rationabilis est præ omnibus creaturis. Quid igitur faciendum sit vel non, sapienter et rationabiliter providet. Videt enim causam rationabilem, quare conveniens sit hoc fieri vel non, vel quare inconveniens sit hoc fieri vel non. Videt autem Jacob eligi, Esau reprobari, conveniens esse, quia, sicut opportunum erat hunc eligi ad patiendum a fratre, sic opportunum erat illum reprobari, ut esset fornax et persecutio fratris, quia sicut bonum est, id est utile est bonum esse, ita bonum est, id est utile est malum esse. Unde Augustinus: non enim, inquit, summe bonus aliqua mala fieri sineret, nisi aliquod bonum inde faceret. Ipse est enim, cui mala bona sunt; cum ergo sic uniuscujusque eventus rationabilis causa sit ei præsens et certa, quod unicuique congruere videt, id ei sapienter administrat. Unde plus contulit Joanni quam Petro, quia conveniens esse videbat, plus illi quam huic conferri debere. Si autem plus haberet Petrus quam habuit, non inde melior existisset, quia illud plus irrationabile esset. Si enim rationabile esset ut plus haberet et (19) Deus ei non contulisset, profecto non summe bonus esse videretur. Unde Augustinus: Cum Pater, inquit, Filium suum sibi æqualem genere posset et hoc non faceret, invideret. Similiter et Plato de mundo sensibili tractans dicit quod Optimus optimum fecit, quia omnis invidia ab eo relegata est. Quod igitur sic cuncta fecerit, quod melius facere non potuerit, sancti dicunt. Quod vero hominem meliorem potuerit fecisse quam fecerit, hoc quidem negare non audemus. Sed hæc comparatio ad rem, non ad ipsum Deum referenda est; sic aliquis facit cypsum aureum et cypsum vitreum, non melius facit aureum quam vitreum sed meliorem, quia melior est aureus quam vitreus.

Cum itaque quæcunque faciat, sic faciat prout videt ea facienda esse, et tot faciat quot conveniens est fieri, tunc si aliter faceret vel si plura vel pauciora faceret quam faciat, inconveniens esset et faceret contra rationem et sapientiam suam

[faceret]. Sed hoc impossibile esset, quia cum ejus sapientia omnino immutabilis et invariabilis existat, neque augeri neque minui potest. Non igitur plura potest vel aliter facere quam faciat. De præscientia quoque sive providentia, de prædestinatione itidem ratiocinamur. Sed ambigi potest an Petrus potuit esse justior quam fuit, quod quidem sane concedimus. Sed quæritur a quo? Dicimus quod a Deo et per Deum justior quam fuit esse potuit, et tamen Deus non potuit eum meliorem vel justiozem facere, quia, sicut diximus, aliter (20) quam conveniret. Sicut ager iste potest excoli ab illo puero et per illum, id est aptus est ad hoc, non tamen ille potest eum excolere. Ego possum a te accipere c solidos et tu non potes mihi dare. Prædictæ vero auctoritates sic intelligi debent, ut possibilitas ad res, non ad Deum referatur. Sic dicimus: Chimæra est opinabilis, id est homines possunt opinari chimæram. Similiter, Deus potuit Judam suscitare in mente, qui Lazarum suscitavit in corpore. Hoc posse ad naturam illius refertur, non ad ipsum Deum; sic et cætera exponantur. Sunt vero nonnulli, qui sic solent in hujusmodi determinare: posset Deus hoc vel illud, si vellet; qui quidem rationabilem exitum rerum voluntati, non rationi sive sapientiæ subnectunt, tanquam prius velit vel hoc vel illud fieri et postmodum an convenienter eveniat hoc vel illud an non, apud se deliberet. Qui quidem errare in Deo videntur et convenienter ordinem deliberandi atque volendi in Deo confundere nituntur. Prius siquidem animus advertendus est, quæ ex quo utilitas, quæ convenientia sequatur, et deinde ut sit vel non sit, voluntas est adhibenda. Isti perfecto Origenem et Hieronymum male intelligunt. Dicit enim Hieronymus: Ut vero ut rusticus modo loquar: Quemadmodum aliquis primum videt et excogitat de aliqua re, an facienda sit vel non, quam vel ea faciat vel dimittat, et si videt esse faciendam, facit, sin autem, dimittit; sic, inquam, Deus providet quæ sint facienda vel non, et tunc vult vel non vult ea facere vel dimittere. Et ita rei utilitas in ejus cognitione præcedit. Sic igitur ea facere quæ facit, quia sunt facienda, non quia facere velit. Quocirca procul dubio deprehenditur asserendum, cuncta tam bona quam mala ordinatissima dispensatione provenire, quia sic eveniunt, conveniunt, quod convenientius evenire non possunt. Unde Augustinus: adeo Deus bonus est quod mala fieri non sineret, nisi bonum esset mala esse. Eadem enim ratione qua vult bona esse, quia conveniens est ea esse, eadem ratione vult et mala esse, quia sicut, quæcunque non sinit esse rationabiliter non sinit, sic quæcunque permittit rationabiliter esse permittit vel etiam disponit. Quod quidem spectat totum ad ejus majorem gloriam. Sic enim aliqua pictura quandoque pulchrior et commendabilior redditur apposito aliquo colore viliori, quam

(19) Forte leg. ac.

(20) Suppl. fecisset.

si unius coloris et uniformis esset. Sic ex admistione malarum respublica ista pulchrior et commendabilior efficitur. Quippe cum boni sæpe videant alios cadere, qui tamen stabiliores esse putantur, tunc magis infirmitati suæ consulentes se recognoscunt et se magis obnoxios esse debere gratiæ Dei animadvertunt.

Est et alia hujus rationabilis varietatis causa, quod si omnes boni essent, gratiam Dei minus intelligerent et bonæ naturæ salutem suam quodammodo ascriberent. Tertia quoque nec (21) excipiunt causa, quia mala bonis materia exercendæ virtutis subsistunt. Sic tam ratio quam sanctorum auctoritas esse confirmat. Si vero ita est, imo quia ita est, cur miseris compatimur? cur decedentibus dolemus? cur Rachel plorat? quid etiam sibi vult illud Apostoli, *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus?* (Rom. xii, 15.) Jam scimus quod lapidatio Stephani convenienter sit (21'), combustio Laurentii tam ad utilitatem suam quam ad gloriam Dei provenire; ac per hoc cum hæc omnia, ut dictum est, ratione irrefragabili contingant, irrationabiles videntur esse hi dolores et hæ lacrymæ, quod utique negari nequit, tum quia contra dispositionem Dei nitimur, tum quia quod aggredimur, perficere non valemus. Quicumque namque quod perficere nequit aggreditur, eo ipso irrationabiliter agit. Quid igitur? nunquid non præcipit Apostolus flere cum flentibus, gaudere cum gaudentibus? Non equidem hujusmodi fletum vel gaudium præcipit. Non enim, ut ait Augustinus, Scriptura prohibet nisi quod culpabile est, nec præcipit nisi quod rationabile est. Hoc, inquam, non præcipit Apostolus, sed affectum charitatis circa proximos habere. Ex cujus perfectione sæpe in id quod irrationabile est solemus prorumpere. Unde Gregorius: *charitas, inquit, impatiens est, quæ mensuram non habet. Inde etiam in Vita beati Martini legitur de discipulis lugentibus. Consentiret utique magis esse gaudendum, si vis doloris rationem admitteret. Quid igitur dicemus? Estne peccatum? non utique peccatum est, sed irrationabile est. Unde sic fatendum esset magis, sicut docuit Christus, ut omnia voluntati Dei attribuerentur. Sic quidem magis tutum esset ut in quibuscumque rerum eventibus singuli diceremus: Pater, fiat voluntas tua (Matth. vi). Sic enim in passione Filius docuit, cum infirma membra sua in se transformans ait: *Verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat* (Luc. xxii). Sic quoque beatus Job: *Dominus, inquit, dedit, Dominus abstulit* (Job i). Hoc est unicum remedium et omnimodum in omnibus eventibus solatium.*

At vero quid de pœnitentia dicemus, cum sciamus quod bonum est mala natura esse? Sed aliud est malum esse, aliud malum. Licet enim malum

A esse bonum sit, bonus quippe effectus inde elicitur, malum tamen Domino displicet, quod inde patet, cum ipsum punit. Quod ergo Deo placet, placeat et nobis eodem modo, quo ille, cui esse malum bonum est, de omni malo bonum elicit. Quod vero ei displicet, et mala voluntas nostra et opera, quæ inde procedunt, et nobis displiceant. Animum advertamus itaque bonitatem suam, quod ita nos patitur, quod hæc et illa bona nobis contulit, quod hoc vel illud fieri prohibuit. Unde bonitatem suam illud faciendo ostendimus, quæ (22) modis omnibus et præ omnibus diligere debemus, ideoque propter dilectionem suam, quam peccando amaricavimus, pœnitere et dolere debemus, non quia inde puniendi sumus. Qui enim de aliquo pœnitet, quia inde sit puniendus, non utique dicendus est pœnitens. Sicut qui filium incarcerari velit, ut ipse de carcere exeat, non dicitur filium incarcerari velle.

CAPUT XXI:

Quæ spectent ad sapientiam.

Viso de potentia et ejus effectibus, nunc de sapientia paululum disseramus. In sapientia igitur continetur providentia vel, quod idem est, præscientia et prædestinatio. Ex sapientia siquidem sua præscit et providet omnia antequam fiant vel sint, quæ quidem providentia nullo modo falli potest. Quippe cum hoc provisum sit, non fieri non potest. Hinc quidam prave intelligentes omnia ex necessitate fieri putaverunt. Qui quidem tam ratione quam philosophorum auctoritate confutantur. Neque enim ex vera (23) cum determinatione falsa simplex infertur propositio, ut cum vera sit ista, hoc provisum a Deo necessario non inde potest inferri. Ergo hoc necessario futurum est. In nobis quoque illud falli promptum est, ut me vidente currum agi currus necessario agitur. Neque enim sequitur, si non potest simul esse, quod ego videam currum agi, et currus non agatur. Nullam siquidem necessitatem infert providentia rerum eventibus, sed sicut se habent res ad utrumque, sic providentur se habere. Quæ providentia, sive mavis dicere præscientia, omnino immutabilis est, neque novi scit aliquid Deus quod ab æterno nescierit, nec in futuro quidquam sciturus est quod modo nesciat. Ut me modo vel hodie legere ab æterno quippe scivit [me lecturum hodie], in æternum sciet me legisse hodie. Et nota quod hujusmodi adverbia eodem tempore prolata diversa significant, ut si modo dicam: *Legi heri, lego hodie, legam cras*. Diversa sunt me legisse heri et me legere hodie, et me lecturum cras. Diverso vero tempore prolata idem significant ut si quis dicat *Hermannus leget cras, qui idem dicat Hermannus legit hodie, idem significat ac si quod ego hodie legerim. Idem namque est me heri fuisse*

(21) Forte leg. hæc excipiunt.

(21') Forte leg., quod lapidatio Stephani, combustio Laurentii convenientes sint; seu: combustio-nem Laur.

(22) Leg. quod modis; aut, illa faciendo.

(23) Locus, ut videtur, corruptus. Cf. *Introd.*, l. III, c. 7.

hodie lecturum, et me hodie legere, et cras me hodie legisse. Ipsa siquidem verba vel tempora, licet sint mutata, idem tamen verum permanet. Ipse igitur cum sit, cui nulla mutatio temporis obsistat, quippe nihil est inter ejus æternitatem et ultimum temporis momentum, cum, inquam, hoc sit, quidquid fuit vel est vel erit, ei omnino præsens est. Nota igitur quod providentia seu præscientia et dispositio divina tam ad bona quam ad mala se habet, prædestinatio vero tantum ad bona. Augustinus tamen pro præscientia quandoque prædestinationem ponere solet. Fatum quoque notandum est quod descendit a dispositione, tanquam ab actione passio. Siquidem cum fatum sit dispositio divina rebus mobilibus inhærens, nihil est aliud quam dispositio, actio ipsi disponenti, hoc excepto quod dispositio immutabiliter facit. Quæ vero disponentur nonnullam mutationem recipiunt, unde nihil est aliud fatari quam disponi. Unde quia ex hoc nomine fatum multi in errorem cadebant, putantes fatum esse constellationem, ideo sancti hoc nomine uti noluerunt. Est igitur fatum, ut ait Boetius, dispositio rerum in manu Dei. Quæ quidem a dispositione divina ut passio ab actione pendet. Prædestinatio, ut diximus, de bonis est tantum. Quod enim dicit Augustinus et de malis esse prædestinationem, pro præscientia accepit. Est autem prædestinatio gratiæ præparatio; incipit ab ipso genere donorum, per successionem divinorum bonorum, deinde collatorum usque ad finem præsentis vitæ procedit. Sic igitur temporaliter fit ista præparatio. Si vero prædestinatio ab æterno esse dicatur, sicut providentia vel etiam dispositio, ut, cum dicimus: Ab æterno etiam prædestinavit hunc ad vitam, tale est ac si dicatur: Ab æterno providet quod aliquid bonum daret huic, per quod salvaretur. Utrum plura possit disponere quam disponat, vel possit scire, vel etiam plures ad vitam prædestinare, satis est in promptu.

CAPUT XXII.

De his quæ ad bonitatem divinam pertinent.

Dicto de potentia et sapientia hucusque, de bonitate aliqua subnectenda sunt breviter. Deus, ut diximus, benignus est, et misericors, et miserator. Hujus benignitatis effectum, cum ipse nihilo indigeat, utpote qui sibi per omnia sufficiens est, in creaturis suis exercet. Cum igitur in se solo sit affectu benignus, in creaturis solis efficit quod bonitate tali constat efficiendum. At vero, qui summe bonus est, ab eo porro omnis invidia relegata est, omnis iidem ira, omnis furor ab eo remotus est. Quid igitur quod dicitur: *Ne irascatur furor tuus super nos?* (Exod. xxxii, 10.) Quid etiam precatur Propheta: *Domine, ne in furore tuo arguas me?* (Psal. xxxvii, 2.) Et hujusmodi affectuum nominibus translativè utimur, cum de Deo loquimur, ut secundum effectum, et non secundum affectum de eo intelligamus. Tale est igitur: *Deus iratus est, vel: Deus paratus est*, ac si dicatur: *Deus punit*

illum, vel Deus parcat illi. Nullus enim hujusmodi affectus, nullus motus in eum cadit, qui in tranquillitate facit. Misericors ergo dicitur in se, sicut et benignus, miserator in exhibitione. Si ergo non esset, cui misereretur, nec miserator esset. Hic solet quæri utrum benignior esse possit, vel magis miserator. Posset enim pluribus dona conferre et eos salvare. Posset pluribus misereri et parcere. Sic igitur benignior et magis miserator, vel minus posset esse, aut etiam non miserator, cum etiam posset non fuisse cui misereretur. Sed quid hic quoque responderi valeat ex superioribus cognosci potest. Non enim pro ratione assignata superius pluribus bona conferre, vel pluribus misereri, vel aliter quam faciat, facere potest.

CAPUT XXIII.

Cur Deus homo?

Dicto de altera parte fidei, quæ est in cognitione Dei, de unitate scilicet divinæ substantiæ et trinitate personarum, et de pertinentibus ad utramque, quantum memoriæ occurrit, nunc de altera parte, scilicet de beneficiis nobis ab eo collatis breviter expediemus: quorum quod summum et maximum fuit, quod sapientia Dei carnem de Virgine assumendo sua luce nos illuminavit, dilectionem suam nobis exhibuit. In hoc enim quantam dilectionem haberet circa nos ostendit, qui animam, quam assumpsit, pro nobis posuit. Unde idem: *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam quis ponat pro amicis suis* (Joan. xv, 13). Pro dilectione siquidem, quam erga nos habuit, ut nos a jugo peccati redimeret, carnem assumpsit. A quo igitur nos redemerit, et quomodo redemptio illa facta sit, diligenter inquirendum esse ratio persuadet. Quidam dicunt quod a potestate diaboli redempti sumus, qui hominem decipiendo ipsum sibi subiecit, et potestatem, quam prius non habuerat, in eum recepit. Ideoque, ut dicunt, missus est Filius Dei, ut, quoniam potestate hominem ei auferre potuerat, magis justitia et humilitate in eum uteretur. Alioquin inferre ei injuriam videretur, cum jure hominem, qui se illi mancipaverat, possideret. Ego vero econtra dico et ratione irrefragabili probo quod diabolus in hominem nullum jus habuerit. Neque enim qui eum decipiendo a subjectione Domini sui alienavit, aliquam potestatem super eum debuit accipere, potius si quam prius haberet, debuit amittere. Qui enim concessa sibi abutitur potestate, ejus privilegium meretur perdere. Sicut si essent tres servi alicujus domini, quorum uni prærogativam super alios dedisset dominus, et ille a domino domini et subjectione subtrahere nitetur, non super eos potestatem aliquam acciperet a domino, sed ante concessam ex nequitia sua perderet. Est et alia causa, quare jus nullum in eo habuerat, quia ille se ei emancipare non potuit. Quanquam enim aliquis servus a domino suo fugiat, non tamen alteri se jure pro servo tradere potest. Igitur cum servus emancipationem sui fa-

cere non possit, homo autem emancipationem istam fecerit, constat hominem sub potestate diaboli non fuisse, nec de ejus servitute redemptum esse. Venit ergo Filius Dei, non ut hominem de potestate diaboli [non fuisse] redimeret, cum nec ipse diabolus pretium aliquod inde reciperet, imo hominem nunquam reconciliatum Deo vellet, sed ut eum a servitute peccati, dilectionem suam ei infundens, redimeret, seipsum pretium et hostiam puram Patri offerendo et solvendo. Hoc multis denique modis aliis, sed nullo tam convenienti facere potuit. Possibilitas tamen ista ad quid referatur, satis superque satis determinatum esse arbitror. Cum autem aliquid bene facere nobis sufficiat, non eum qui summe bonus est, nisi eo modo, quo melius potest evenire, quidquam facere convenit vel decet. Sed ista potuit fieri, quam si Filius Dei homo fieret. Cum homo namque a peccato esset liberandus, oportebat ut verbis prædicatio et operum exhibitio fieret. Hæc autem tam convenienter nequiret, nisi Filius Dei homo factus hominem instrueret. Sic enim et homo melior fieret, et diabolus magis doleret, qui quanto meliorem hominem videt, tanto magis invidet, et quanto magis invidet, tanto magis debet puniri. Est et alia rationabilis causa, scilicet humilitas, quia, ut in Ezechiele habetur, vox super firmamentum sonans alas extensas facit inclinare (*Ezech. 1, 25*). Si enim martyres exemplum mortis Christi non habuissent, morte sua tantum pro Deo facere putassent, quo plus aliquis pro Deo facere posse nullatenus æstimaret: ideo tanta humilitas non esset. Sed vident Christum, qui omnia in manu sua habebat, universa contumeliarum genera passum, qui nocte captus, ad Annam, ad Caipham, ad Pilatum, ad Herodem ductus, faciem velatus, consputus, ligatus, flagellatus, illusus, spinis coronatus, purpura indutus, morte turpissima tandem condemnatus, et cum iniquis est reputatus, et non solum in morte, verum etiam post mortem eum custodierunt, et famam ejus tam in se quam in aliis extinguere cupierunt. Quod autem passio ista præ cæteris difficilior fuerit, idem per Jeremiam testatur, dicens sic: *O vos omnes, qui transitis per viam, attendite si est dolor sicut dolor meus* (*Thren. 1, 12*).

Huic ergo passioni cuncta martyrum tormenta comparata quasi nulla esse videbuntur, et ideo non potest aliquis se in passione illi æquiparare. Et hoc totum factum constat, ut ostenderet quantam dilectionem in homine haberet, ut et hominem magis ad sui dilectionem accenderet. Unde: *In hoc cognoscent omnes quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem* (*Joan. xiii, 35*). Et Apostolus: *Ut quid Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est?* (*Rom. v, 6*.) Et alibi: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret* (*Joan. iii, 16*). Ut enim Hilarius dicit: *Magis dilexit hominem quam*

cæteras creaturas. Unde et propter eum mundum fecit, et omnia, quæ sunt in ornatu mundi et eum quasi dominum et possessorem in medio locavit, eique angelos in ministerium deputavit. Qui cum peccaret, a Domino suo per peccatum separatus est. Venit ergo Dei Filius, ut congruus mediator hominem a peccato liberaret et dilectionem suam ei immitteret. Hoc autem facit hominem quem assumpsit Patri offerendo, id est pretium pro homine hominem dando. Translative tamen pretium nuncupatur. Hæc igitur certa et propria redemptionis causa, quam et Apostolus ad Romanos et Christus in Evangelio docuerunt.

CAPUT XXIV.

De duarum naturarum in unam personam unione.

De unione a modo duarum naturarum in unam personam videndum est. Ad quam significandam expressiorem similitudinem afferre non possumus, quam illam notabilem et Catholicam, quam Athanasius attulit. Sicut caro, inquit, et anima rationalis unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus. Nam sicut caro et anima in una persona conveniunt, sic in Christo divina et humana natura. Quamvis enim ibi sit Verbum, quod est tertia persona in Trinitate, non tamen ibi est persona per se, quia sic persona jam esset in persona, et ita duæ personæ essent in Christo, sicut anima separata a corpore personæ est, non tamen corpori juncta personam potest dici, quia cum corpore in unam personam conficiendam convenit. Quod autem in Christo non sint duæ personæ, et ratio demonstrat et auctoritas confirmat, quæ est: Assumpsit naturam, et non personam. Boetius etiam, ut jam diximus, disputans contra Eutychem et Nestorium, dicentes duas ibi esse personas et ita duos Christos, ostendit ibi unam personam tantum esse, secundum hoc quod homini convenit, personam diffiniens, scilicet: Persona est substantia rationalis individua. Christus igitur una est persona. Individuum siquidem hic accipiunt non pro prædicabili de uno solo, sed pro discreto et ab aliis separato. Per hoc ergo, quod Verbum non est ibi discretum et separatam ab homine, imo magis cum homine unam discretam et [ab] aliis separatam personam efficit, per hoc, inquam, ostendit, Christum unam solam esse personam. Sed cum Deus in sanctis hominibus esse dicatur, et sic etiam esse, ut eos repleat, eos inhabitet, solet quæri quomodo Verbum magis fuerit ibi per unionem, quam in aliis sanctis hominibus. In beata namque virgine sic fuit Spiritus sanctus, quod totam eam replevit, et in multis aliis, ex spiritu quorum et Spiritu Dei, ut ait Apostolus, unus efficitur, et ita in eis Spiritus sanctus sicut in Christo uniri videtur. Verum quamvis Spiritus sanctus sanctos homines replere et inhabitare dicatur, tamen nequaquam dici ullo modo potest, quod cum eis uniatur, cum nec in personam conficiendam cum eis conveniat, et si ad tempus aliquod remaneat, ab eis recedat. Quod autem recedat, in prophetis

evidenter apparebat, qui modo eum habebant, modo profecto eo carebant. Quod vero ait Apostolus, quod cum spiritu eorum Spiritus Dei unus efficitur, unius intellexit voluntatis, ita tamen quod quodcumque aliud volunt et appetunt vel contra quam Spiritus sanctus nolle velle suadeat. Aliter ergo Verbum in Christo fuit, quia sic fuit illi homini unitum, quod in unam personam cum illo convenit, et quod, sicut caro animæ subjecta est, quod nullum motum, nullam operationem nisi ab anima habere potest; sic anima illa Verbo subjecta erat, quod nullum motum illi corpori attribueret poterat, nisi quantum Verbum inspirabat. Et sciendum quod unio illa sic facta est, quod, sicut dicit beatus Ambrosius, nulla illarum naturarum in aliam mutata est. Quod in homine quoque liquido monstrari potest. Sic enim anima et corpus in unam personam conveniunt, quod neutrum horum vertitur in alterum. Quippe nec anima caro, nec caro anima propter hoc efficitur. Eodem quoque modo in Christo divina et humana natura in unam personam conveniunt, quod neutra illarum in alteram transit. Siquidem, ut ait Augustinus, si Verbum transiret in hominem, vel homo in Verbum, tunc non esset ibi, nisi tantum homo vel tantum Verbum. Solet etiam ambigi an hæc duæ naturæ illius personæ partes sint dicendæ. At vero, nisi partes sint illius personæ, Athanasii illa similitudo pro nihilo videtur inducta. Item si non essent partes, in aliquod conficiendum non convenirent, sed conveniunt in unam personam. Partes igitur eas esse necesse est, quod non solum hæc ratio et illa Athanasii similitudo compellit, verum quoque auctoritas hoc idem invenitur asserere. Ait enim Hieronymus: Christus pro parte est homo et pro parte est Deus. Augustinus tamen hoc approbare noluit, propter mutuam de se fortassis prædicationem. Quam obrem de hac prædicatione, utrum vera sit an non, diligenter inquirere est consilium. Omnes enim locutiones istæ in auctoritatibus inveniuntur: Deus est homo, homo est Deus; Christus est filius hominis, Christus est Filius Dei; Christus est Deus et homo: quarum nulla præter unam propria videtur. Si enim propria est ista locutio: Deus est homo, tunc æternum est temporale, simplex est compositum, Creator est creatura; similiter de aliis. Impropiæ igitur sunt, ut pars pro toto accipitur. Sæpe namque contingit, totum pro parte partemque pro toto accipi, ut anima, cum pars sit hominis, pro homine ponitur, ut: *Videbit omnis caro salutare Dei* (Luc. iii, 6). Eodem modo cum dicimus: Deus est homo, pro parte verum est, et est sensus: Deus est unius sibi hominem. Rursus: Homo est Deus, hæc est significativa, et est homo unius Deo. Sic quoque ad partem referendæ sunt: Iste Christus est homo, et Christus est Deus. Sola igitur ista: Christus est Deus et homo, propria est, id est Christus est

Verbum habens hominem, et Christus est homo et Deus, id est homo habens Verbum.

CAPUT XXV.

De voluntate assumpti hominis.

Expedito itaque de duarum naturarum unione in personam unam, de voluntate hominis assumpti, an eadem fuerit cum voluntate Patris, restat inquiri. Quod vero non eadem fuerit, non solum ratio, verum etiam Evangelium satis manifeste demonstrat. Ait enim Christus in Evangelio: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste! verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu* (Matth. xxvi, 39). Quod ta'e est ac si dicat: Si genus humanum sine morte in a salvari potest, non moriar, quia non possum velle mori; sin autem, voluntatem meam tuæ postpono. Ecce hic ostenditur aperte quod alia et diversa fuerit illius hominis voluntas. Augustinus tamen et alii quidam dicunt eum non per se dixisse hoc, sed per infirma membra, quæ in se transformavit, ut ea instrueret, quid in passionibus esset agendum, ut cum amplius passionem vitare non posset, voluntatem Dei suæ præponeret, ut diceret: *Fiat voluntas tua*. Similiter quando dixit: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (ibid., 38); et quando cœpit pavere et tædere: In his omnibus, ut dicunt, transformationem membrorum in se fecit. Et quidem satis sane sic potest exponi, quia, ut idem ait Augustinus, quando aliquem versum isti sic, illi aliter exponunt, bonæ et convenientes possunt esse expositiones, quamvis diversæ, quia licet qui scripserit, uno modo tantum intellexerit, tamen et tot et tam diversis modis posse convenienter exponi Spiritus sanctus cognovit.

Sed dicat Augustinus voluntatem suam, nos vero dicimus, quia, sicut veram humanitatem assumpsit, ita humanæ infirmitatis veros defectus habuerit: quod et sancti unanimiter asserunt. Leo papa, Dominus, inquit, Jesus Christus omnia nostra præter peccatum assumpsit. Idem quoque Augustinus: Voluntatem nostram assumpsit et tristitiam, tristitiam confidenter dico, quia crucem prædico. Habuerit igitur (24) veram tristitiam et veros dolores, et non simulatorios. De hoc enim quod Hilarius dicit eum non aliter sensisse clavos pedibus et manibus infixos, quam si ceræ indigerentur, errasse arguitur. Nisi enim esset ibi passio, non esset ibi aliquid contra voluntatem. Unde in futura vita, ubi nulla erit passio, nihil contra voluntatem fiet. Voluntas enim nunquam est nisi cum delectatione; quippe quod delectat illud volumus, quod vero molestat abhorre solemus. Contra voluntatem itaque dolores illos atque molestias patiebatur; neque enim aliquod meritum ibi haberetur. Passus est ergo, non quod vellet pati in morte formidabat, sed quia Patrem diligebat, quem hoc velle sciebat, et quia per mortem suam salutem proximi fieri cupiebat. Nec sequitur, si propter hoc pati voluit, ergo

(24) Leg. habuit igitur.

pati voluit. Sicut de aliquo infirmo videri potest, qui nullo modo sanari potest, nisi incidatur vel coquatur. Vult ergo incidi ut sanetur, nec tamen vult incidi, imo incisionem reformidat. Id ipsum de aliquo incarcerato dici potest, qui aliter carcerem evadere nequit, nisi filium suum ipse in carcerem ponat. Ideo vult filium in carcerem ponere, ut ipse evadat : non tamen vult filium incarcerari, potius inde dolet. Ubi vero est dolor vel passio, ibi non est, ut diximus, voluntas. Neque unquam in Christo aliter fuit de hoc quam in martyribus, qui quidem pati nolebant, unde persecutores, quantum poterant fugiebant ; volebant tamen pati propter dilectionem Christi. Velle autem lapidari vel comburi, si hoc fieri posset, nullius meriti esset. Propter Christum pati, propter dilectionem Dei velle truncari, meritum habet. Ubi Christus in fundamento ponitur, ubi Deus suprema et major causa constituitur, ibi meritum duntaxat habetur. Dicimus enim quod martirium dilectionem sive bonam voluntatem non donat, sed eam habitam et ostendit et augmentat quandoque. Quod autem martirium per se alicui voluntarium non sit, inde patet quia jucundum non est. Quod non sit jucundum, Hieronymus ostendit super, *Ecce quam bonum et quam jucundum (Psal. cxlii, 1)*, ubi dicit : Est enim bonum, quod non est jucundum, ut martirium. Hoc quoque Dominus Petro manifeste aperuit, cum dixit : *Et ducet te quod tu non vis (Joan. xxi, 18)*. Si opponatur : *Oblatus est, quia ipse voluit (Isai. lxxxiii, 7)*, dicimus, quia voluit, id est necessariam mortem approbavit vel iudicavit. Sic et Apostolus : *Quod enim volo hoc non ago, sed quod nolo illud facio (Rom. vii, 19)*. Quod volo, ait, id est quod approbo faciendum ; quod nolo, id est non approbo.

CAPUT XXVI.

De voluntate Dei.

Quia de voluntate Dei mentionem fecimus, circa eam pertractandam aliquantulum insistamus. Voluntas igitur Dei duobus modis dicitur. Cum dico enim : Deus vult hoc vel illud, duobus modis exponi potest : Vult hoc, id est disponit ; vel vult hoc, id est consulit. His duobus modis tantum in divina Scriptura voluntas Dei accipi invenitur, ut ibi : *Omnia quaecumque voluit fecit (Psal. cxliii, 3)*, id est disposuit. Et alibi : *Voluntati ejus quis resistet ? (Rom. ix, 19)*, id est dispositioni. Aliter, ut, *vult omnes homines salvos fieri (I Tim. ii, 4)*, id est consulit vel approbat. Huic voluntati sæpe resistimus, cum scilicet quod ipse nobis consulit faciendum, non facimus. Dispositioni quoque, quantum in nobis est, resistimus, cum contra eam nitimur, cum tamen eam impedire nequeamus. Hoc autem quandoque fit cum culpa, quandoque sine culpa : cum culpa, sicut quando non bono zelo, non pro aliquo dilectionis affectu, sed potius ex invidia vel aliqua nequitia in contrarium repugnamus, ut cum Deus alicui aliquid bonum administrat, quod ex invidia vel malevolentia aliqua, quantum

possumus, impedimus, ne ille babeat ; sive culpa duobus modis nitimur : cum enim quandoque videamus aliqua evenire, quæ nobis inconvenienter fieri videntur, non putamus illa a Deo disponi, et ideo contra vadimus, et ne eveniant desideramus. Hoc enim ignorantia excusat. Ex affectu quoque charitatis vel aliquo naturali affectu hoc idem facimus, ut cum videt quis patrem suum mori, scit se esse in dispositione Dei, et tamen vult ut non moriatur, et dolet quia moritur. In quo notandum quod quandoque bona voluntas hominis a voluntate Dei discordat, quandoque mala cum eo concordat. Hoc Augustinus in Enchiridio[1] plane ostendit. Hoc etiam Ecclesia facit, ut cum videt aliquem martyrem trucidari vel lapidari, scit bene quod hoc in beneplacito Dei est et quod bonum est etiam illi, ut per martirium illud de hac miseria ad beatitudinem transferatur ; et tamen dolet et plorat, quod sic affligitur. Hujusmodi fletus et dolores, ut supra dictum est, irrationabiles sunt, quia in errore consistunt. Quicumque enim quod perficere nequeunt illud aggrediuntur, errant. Sant tamen absque culpa, quia ex charitatis vel alicujus dilectionis affectu procedit. Ex eo igitur quod voluntas accipitur pro dispositione, aperte conjici potest quod multa præcipit Deus quæ non vult fieri, et multa prohibet quæ fieri disponit. Præcepit enim Abrahæ ut filium suum immolaret, quem tamen noluit immolari : quod inde patet, quia nec fuerit immolatus, bene tamen præcepit et bene noluit. Præcepit siquidem, ut notam faceret obedientiam Abrahæ ; noluit autem, quia non erat rationabilis causa ut filium suum Abraham immolaret. Prohibuit et mundatis leprosis ne se divulgarent ; voluit tamen ut hoc facerent, et bene sciebat quod non cclaretur. Et quidem bene prohibuit, ut scilicet exemplum humilitatis omnibus exhiberet. Bene quoque illud voluit divulgari, ut Deus scilicet inde glorificaretur. Ipsi etiam bene fecerunt quod in hoc ei non obedierunt, nec inde inobedientes, sed potius humiles exstiterunt. Sicut si aliquis ante episcopum genu flexo staret et ipse prohiberet, unusquisque quod suum esset faceret, et ille deferendo, majoribus enim deferendum, et episcopus prohibendo, quia humilitatis exemplum ab omnibus exhibendum est. Unde Salomon : *Quanto magnus es, humilia te in omnibus (Eccli. iii, 20)*. Omnibus communiter præcipit Deus : *Dilige Dominum Deum tuum (Deut. vi, 5)* ; et bene scit quosdam non obedituros. Sed ne quis diceret : illis præcepit et mihi non, et ideo nescio in quo debeam ei obedire ; vel, non sum reus, si non hoc facio, quia hoc facere non est mihi injunctum et sic excusabilis sum : ne, inquam, hoc diceret, ut omnem removeat excusationem, omnibus præcipit. Non vult tamen ut omnes obediant, quia sicut rationale est quosdam obedire, sic et alios non obedire. Similiter de prohibitione ratiocinari licet. Quod ut evidentius cognoscas, de Petro et Juda exemplum tibi sumas.

Utrique præceptum dilectionis dedit. Petrus obedi-
vit, Judas non, quia non voluit ut obediret; et sicut
rationabilis causa fuit quare voluit ut obediret
Petrus, sic rationabilis causa fuit quare noluit
ut Judas obediret et damnaretur. Nota, non dispo-
nit mala esse, sed permittit esse: tamen mala, id
est de illis bene ordinat. Nec sequitur, si disponit
et vult, quia eum velle aliquid non est aliud quam
ei placere et ipsum remunerare.

CAPUT XXVII.

An unio illa in morte Christi fuerit divisa?

De unione illa adhuc quæritur an in morte fuerit
divisa. Quidam auctores volunt quod Verbum nun-
quam deseruit hominem; et verum est, quod non
deseru[er]it humanam naturam. Augustinus quo-
que dicit quod non etiam carnem deseruerit, ex
quo eam assumpsit. Ambrosius vero velle videtur,
quod divinitas in morte a carne fuerit separata; ait
enim super Lucam: Clamat caro moritura separa-
tione divinitatis. Quod quidem rationabilius esse
videtur, quod a corpore fuerit separata. Sicut enim
non potuit adjungi nisi anima mediante, sic in eo
non debuit remanere anima separata. Quod vero
non potuit adjungi nisi anima mediante, Augusti-
nus dicit. Sic igitur etsi unio remaneret cum ani-
ma, non tamen cum anima et corpore. Quæritur
etiam utrum eandem scientiam habuerit anima illa,
quam Verbum habebat. Quidam dicunt quod eam-
dem: et ita tantum sciebat creatura illa quantum
Creator. Sic igitur perfecta erat in scientia, sicut
Deus. Æqualis ergo erat creatura illa in hoc Crea-
tori suo, quod irrationabile esse videtur. Non ita-
que dicimus quod eandem habuerit scientiam;
quod etiam super eum locum Ambrosius ostendit:
Nemo scit ea quæ sunt Dei, etc., nemo scit ea quæ
sunt hominis, nisi spiritus hominis. Hic, ut ait Am-
brosius, ostendit Apostolus contra hæreticos quos-
dam, scilicet non esse creaturam. Si vero hæc
anima habet eandem scientiam quam et Verbum
Dei, hic Apostoli sermo nullus est, cum hæc anima
creata sit. Licet autem tantum non sciret, Deum
tamen perfectissime videbat. Sed opponitur quod
Deus ait ad Moysen: *Non videbit me homo, et vivet*
(*Exod. xxxiii, 20*). Sed dicimus esse dictum de
animali vita. Animalem autem vitam dicimus vivi-
ficationem et motum illum, quem [vitalem animam]
caro habet ab anima, quia nullo modo corpus po-
test moveri nisi per animam. Vita vero Christi non
talis erat, imo, ut jam diximus, quod facit anima
corpori, hoc faciebat Verbum animæ illi, quia nihil
motus poterat corpori conferri nisi per Verbum. De
affectionibus autem naturalibus, sicut dolore et cæ-
teris, nihil est ad opponendum, quia naturaliter in
anima illa erant. Si quis autem dicat, similiter et
motus corpori præstare illi animæ naturale erat,
acquiescimus quidem, sed alterum abstulit, quo
solet homo peccare, et alterum dimisit, quo
verus homo remaneret. De hoc etiam ambigi po-
test, cum Verbum ubique sit per essentiam, an

ullam diversitatem habeat essendi. Sic enim vide-
tur. Nam cum Verbum in homine illo esset per
unionem, ubi non erat homo ille, ibi non erat Ver-
bum unitum: ubi non erat homo ille, ibi non erat
mediator Dei et hominum, et ita in existentia sua
diversitatem recipiebat. Sic esse, modo potest dici,
quod aliter hic, aliter in cælo est. Sed, ut supra di-
ximus, sic est Deus ubique, quod non est alicubi;
quod plane retulit beatus Augustinus, cum probavit
ipsum non esse corpus, quoniam alicubi non sit.
Est igitur ubique per potentiam, qui ubique potest.
Est ubique per essentiam, quia omnia loca per ad-
ministrationem ita sunt ei præsentia, quod nullo
sui loco indiget vicario. In omni loco quod conve-
niens est administrat. Sic beatus Gregorius eum
esse ubique describit. Supra est, inquit, omnia re-
gendo, infra omnia sustentando et intra omnia dis-
ponendo. Sic igitur est unitus homini, quod non
est in aliquo loco, sicut anima sic est unita cor-
pori, quod in loco non sit. Sed sicut anima esse in
corpore nihil aliud est, quam movere corpus, sic
Verbum in homine illo non erat aliud, quam ipsum
sic movere, quod a se nullum motum, quia nec
etiam digitum movere poterat, nisi quantum ei in-
spirabat. Sic ergo omnes oppositiones cassantur,
quæ erant; aliter hic est, aliter est ibi: hoc est,
unitur ibi non est unitum, etc.

CAPUT XXVIII.

De sacramento baptismi.

Ostendo hucusque de summo beneficiorum, ad
beneficium sacramentorum divertamus. Sicut enim
necessarius fuit ejus adventus, sic quoque neces-
saria post suum transitum sacramenta reliquit. De-
cebat enim novum Regem nova jura sibi relinque-
re, sicut et adhuc fieri solet, cum reges substituun-
tur. Horum sacramentorum alia sunt spiritualia,
alia non. Spiritualia sunt illa majora, quæ scilicet
ad salutem valent: quorum tamen unam est,
quod non ad salutem spectat, sed magnæ rei sa-
cramentum est, scilicet conjugium. Ducere siqui-
dem uxorem non est alicujus meriti ad salutem,
sed propter inconvenientiam ad salutem est conces-
sum. Est autem sacramentum invisibilis gratiæ vi-
sibilis species, vel sacræ rei signum, id est alicu-
jus secreti. Primum horum est baptismus, qui
circumcisionis obtinet locum. Ut enim ait beatus
Gregorius, hoc facit nobis baptismus, quod olim
illis, qui de genere Abrahamæ erant, circumcisio, aliis
sacrificia vel pro parvulis differens parentum. Dicunt
tamen quidam quod in hoc different, quod aditus
cæli modo patet baptizatis, tunc vero non. Sed nos
dicimus, quod hoc non facit baptismus, sed passio
adjuncta; quæ si circumcisioni addita esset, et fa-
ceret, sicut de duobus nummis videre possumus.
Cum enim plus accipiamus pro duobus quam pro
uno, non tamen plus valet unus quam alter. Sed
dicit aliquis: Cur ita mutata est circumcisio? Pro-
pter novi regis novam legem instituendam, pro-
pter inimicitias inter Judæos et gentiles dissolven-

das, propter superbiam Judæorum retundendam. Cum enim propter legalia Judæis gentiles et e converso inimicarentur, nunquam gentiles illa reciperent. Item si reciperent, Judæi inde superbirent et quasi inde se jactarent, qui dicerent : Velitis nolitis, ad nostra sacramenta venistis modo. Ideoque conveniens fuit illa evacuari, et alia quæ utique forent communia constitui. Propter hoc quoque baptismus loco circumcisionis subiit, quia circumcisio imperfectum erat sacramentum, utpote solis atlinens maribus. Baptismus vero perfectum est sacramentum, quia utrique sexui accommodatur. Solet quæri cur magis in aqua quam in alio liquore baptismus conficiatur. Ad quod quidem plura responderi possunt : primo, quia propter decorem sacramenti hoc factum est. Nullus enim liquor adeo valet ad abluendum ut aqua, et ideo conveniens erat et decorum ut, sicut ablutio animæ melior est omnibus aliis, sic per ejus liquoris abluitionem significaretur, quod magis valet ad abluendum. Item propter majorem facultatem habendam, ut omnes tam pauperes quam divites hoc possent habere, nec propter inopiam excusarentur. Si enim fieret in ali[qu]o liquore, non tam facile quilibet posset habere. In hoc sacramento, sicut et in aliis, duo sunt, ipsum scilicet sacramentum et ipsius res. Sacramentum est ipsa exterior ablutio; res hujus sacramenti interior est ablutio. Hoc sacramentum, sicut et sacramentum altaris, alii ad vitam, alii ad mortem accipiunt. Qui enim vere accedunt, et rem et sacramentum accipiunt; qui autem fide, tantum sacramentum. Unde si resipiscant, quia sacramentum recipiunt, nec postea baptizantur. De quibus tamen Augustinus quamdam opinionem ponit, quia non videtur consentaneum esse, quod Spiritus sanctus efficaciam suam non debeat semper habere, et ideo dicit quod si fiat eis peccatorum remissio, ad horam transit, et hoc est, quod ipse dicit : Non impeditur etiam fraterno odio gratia baptismi; solvitur enim hesternus dies, etc. Hæc ablutio significata est in Ezechiele propheta : Lavatur aqua, ungitur oleo, vestitur discoloribus, hoc est : anima fidelis, quæ ut regio amplexu sit digna, mundatur sorde peccati, gratia ungitur olei, id est sit membrum Christi. Christus enim chrismate unctus dicitur, vestitur discoloribus, diversis virtutibus ornatur. De hoc sacramento, sicut de aliis, videndum est, quia nihil refert, a quoque detur ministro, quia minister ministrat, Christus baptizat. Unde : *Hic est, qui baptizat* (Joan. 1, 33). Quapropter sive ab hæreticis, sive a laicis, sive etiam a mulieribus necessitate imminente detur, nunquam reiteretur. De verbis illis quæri solet cujus sint, an scilicet pueri an patrini. Cujuscunque siquidem sint illa verba, mentiri certe videtur, qui respondet. Si enim de se respondeat : *Volo baptizari*, mentitur quidem, quia non in conscientia sua gestit vellet baptizari. Si item de puero dicat, nec a mendacio penitus excusari potest. Scit enim procul dubio

ipsum puerum quidem hanc voluntatem non habere, quippe cum nullius voluntatis sit compos. Quod hoc, inquam, nolit puer, iude facile potest perpendi quod quantum potest recalcitrat. Sed dicimus quod patrinus in persona sui loquitur. Cum autem ait : *Credo*, tale est ac si dicat : *Talem fidem habeo, per quam hic salvari potest. Cum similiter respondet : Volo baptizari*, sensus est : *Volo ut iste baptizetur in fide mea. Servantur tamen verba pueri ipsius, ut ex identitate verborum pueri identitas patrini ad puerum notetur. De hac forma sciendum est quod ubique servanda est. Dicit tamen beatus Ambrosius in nomine Christi baptizari posse, quia ibi Trinitas intelligitur : In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, id est invocatione illius, cui nihil resistere potest, qui omnia sapienter agit, qui de omnibus eodem modo provenire facit, quo melius inde potest evenire.*

Post hoc sacramentum sequitur aliud quod quidem majus est quantum ad ministrorum dignitatem; hoc enim a summis pontificibus traditur, sicut a solis apostolis tradebatur. Prius est unctio, postea sequitur confirmatio. Ibi peccatum dimittitur, hic gratiæ dona dantur. Nam hic illa gratia procul dubio datur, qua contra singula vitia, etsi non semper quandoque tamen pugnatur. Est autem gratia illa quasi armatura quedam, qua in hoc deserto post transitum baptismi contra vitia repugnamus. Sicut enim submersis Ægyptiis, a tergo sequentibus filios Israel, alii hostes per desertum eos oppugnaverunt, sic, submerso diabolo in baptisate, qui primum nos insequatur, multa nobis per hujus vitæ desertum vitia resistunt, contra quæ gratia in hoc sacramento data quasi armatura et munitione quadam munimur. Quocirca procul dubio sciendum est quod quantumque indignus sit episcopus, in consecratione tamen ei hæc facultas exhibetur, ut per ministerium hæc gratia detur. Sicut de Caipha habetur quia, *cum esset pontifex anni illius* (Joan. xi, 49), non personæ, sed dignitatis gratia prophetandi data est. Cum enim in se dignus non esset, ex officio tamen prophetavit et Spiritu sancto dixit : *Expedit vobis ut unus*, etc. (Joan. xviii, 14).

CAPUT XXIX.

De sacramento altaris.

Sequitur de sacramento altaris. Hujus sacramenti causa est memoria mortis et passionis Christi. Quam causam ipsemet, quando sacramentum istud in cœna consecravit, omnibus aperuit, cum ait : *Quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis* (Luc. xxii, 19). Ex memoria enim amicorum nostrorum multum solet in nobis dilectio eorum. Ad majorem igitur sui dilectionem habendam hoc sacramentum in memoriam sui fieri instituit. Sic enim in sacramento Christum præ oculis habere debemus, tanquam ad passionem ductum, passum et crucifixum pro nobis, quæ representatio dilectionis illius nos memores facit, quam ipse nobis exhibuit. Unde et majori dilectione ad eum ample-

clendum et pro eo patiendum accendimur, quæ vicaria dilectio et ipsum nobis et nos illi conjungit. Hoc sacramentum in pane et vino celebratur. Unde notandum quod panis ille ante consecrationem panis est et vinum similiter vinum est; post consecrationem vero et panis corpus Christi et vinum sanguis. Sic igitur verum corpus Christi est, imo ipse Christus. Hoc corpus sacramentum est illius corporis Christi, quod est Ecclesia: quia sicut hoc corpus, quod ipse assumpsit de Virgine, habet membrâ diversa, quorum alia aliis mutuo necessaria erant, sic hoc corpus, quod est Ecclesia. Unde et Apostolus Ecclesiam quasi quoddam animal describit habens caput suum, ipsum scilicet Christum, oculos spiritalis praelatos, qui aliis prævident, manibus ipsos operatores, pedes ipsos minores qui ad corpus portandum necessarii sunt. Sic enim alterno indigent adjumento, ut et majores minoribus et minores majoribus vicissim suppeditare oporteat. Sic enim in corpore humano videmus quod oculos manibus et e converso, et manus pedibus et e converso subministrare conveniant. Sanguis autem sacramentum spiritus Ecclesiæ, quod per septiformem gratiam eam vivificat et in ea operatur. Sicut enim, ut ait Augustinus, anima vita est corporis, ita Deus vita est animæ. Et bene per sanguinem vivificatrix illa gratia significatur, quia majorem vim et efficaciam habet anima in sanguine, quam in alio aliquo humore. Unde Moyses: *Anima, inquit, cujusunque carnis in sanguine est* (Levit. xvii, 11). Illa vero perceptio et incorporatio, quæ est in assumendo illud sacramentum, est unionis et incorporationis, quæ est membrorum ad caput. Nam quando aliquis accedit ad illud assumendum, ostendit se non tunc Christo uniri, sed jam perfici et dilectionem unitam esse et in membris ejus transisse. De hac re hujus sacramenti dixit Dominus noster: *Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet* (Joan. vi, 57). Non de sacramento dixit, quia multi de corpore suo sunt, qui hoc sacramentum non accipiunt et multi accipiunt, qui ejus membra non sunt. Accipit enim Judas hoc sacramentum, sicut Petrus; sed unus ad salutem, alter ad mortem. Quare magis in pane et vino voluit hoc sacramentum tradere quam in aliis cibis, solet queri. Sed manifestum est quod panis validior est cibus omnibus aliis cibis et magis sustentat. Unde nec plena relectio nec copia mensæ potest esse sine pane. Inde quoque Propheta: *Et panis, inquit, cor hominis confirmat* (Psal. ciii, 15). Voluit igitur tradere corpus suum in specie panis potius quam alterius cibi, ut aperte daret intelligi quod sicut cibus iste prævalet in sustentatione corpori administrando, sic sacramentum istud præ cæteris valet in dilectione Dei, quæ sustentatio est animæ in nobis augmentanda. In nullo siquidem aliorum tantum ejus dilectione afficimur, quantum in isto. In vino quoque sanguinem suum dare maluit, quam in alio

A potu, quia per vinum lætitia significatur. Unde: *Et vinum lætificat cor hominis* (ibid.). Per hoc quoque aperte ostendit inestimabilem lætitiâ passionem suam Ecclesiæ affuturam, quam sancti, qui ante adventum suum fuerunt, minime habuerunt, quia moriendo non transibant ad vitam, imo in inferno detinebantur. Unde nec eorum natalitia in Ecclesia celebrantur. De aqua non legimus quod Christus huic sacramento addiderit. Cur igitur vino admiscetur? Sed dicimus quod per aquam populus gentium designatur. Unde: *Aquæ multæ populi multæ* (Apoc. xvii, 15). Ut enim semper in fluxu et in inobilitate aqua, ita populus ille in fluxu carnis et instabilitate quadam detinebatur. Nam nullo legis vel prophetarum jugo refrenatus, per lucos et aras dæmonum hinc inde reptabatur.

B Cum igitur ante mortem Christi populus iste in Ecclesiam non intrasset, non erat conveniens quod aqua, quæ gaudium de ejus introitu exprimit, adderetur. Cum vero postea intraret, Ecclesia de ejus introitu et societate gaudens, aquam adjunxit. De fractione illa, quæ ibi apparet, ambigi solet similiter an ipsum corpus Christi, sicut vere est ibi, ita in veritate frangatur. Sed dicimus quod sicut esse videtur panis, et non est, videtur quoque vinum esse, cum tamen vinum non sit: sic videtur frangi, cum fractionem nullam recipiat nullamque partium sectionem suscipiat. Nec est propter hoc phantastica visio illa, quia non est ad deceptionem vel fidelium errorem, sed ad sacramenti commendationem. Sed cum de fractione illa, quæ sit in altari, facile sit responderi, de illa, quam Christus fecit in cæna, de qua evangelista: *Fregit et dabat discipulis suis* (Luc. xxii, 19), grave videtur absolvere, an scilicet in veritate corpus suum fregerit et per partes divisum discipulis suis tradiderit. Ad quod equidem respondendum videtur quod totum integrum et perfectum, sicut de Virgine traduxit, ita unicuique discipulorum totum et integrum tradidit. Sic etiam in altari ab unoquoque fidelium recipitur. Quod autem dixit evangelista: *Fregit et dedit discipulis suis*, sic sane intelligendum liquet, *Fregit*, id est, revelavit et aperuit discipulis quid hoc sacramentum significaret, quod videlicet corpus Ecclesiam, quod sanguis hilaritatem illam quam Ecclesia de sui redemptione habet figuraret. Unde qui hoc ignorant non fractum, id est, non revelatum secundum sui significationem accipiunt. Quod autem sic sane et convenienter exponi possit, Jeremias ostendit: *Parvuli petierunt panem, et non erat qui frangeret eis* (Thren. iv, 4). Panis iste Scriptura est, quem panem, id est, quam Scripturam parvuli infirmi ante adventum Christi sibi frangi, id est, aperiri et exponi petebant et non erat qui frangeret eis, donec veniret Christus, qui aperiret eis Scripturas. Unde Joannes in Apocalypsi: *Et nemo poterat aperire librum, et solvere signacula ejus, etc.* (Apoc. v, 2). Et bene dicitur Scriptura panis, quia ea ut cibo spiritali in-

terior homo, sicut et corporali exterior, reficitur et sustentatur. Quæ frangenda, id est, exponenda est, quia, sicut duri panis crusta frangenda sunt, ut ad medullam et micam, quæ intus est, veniamus, sic cortex et testa litteræ frangenda est, id est series litteræ exponenda, ut ad medullam, id est ad interiorem sensum venire valeamus.

Solet quoque quæri quale discipulis ipsum tradidit, passibile videlicet an impassibile. Ad quod dicimus, quod de auctoritate hoc definitum non habemus. Possumus tamen de hoc secure respondere, quod dedit tale quale voluit. Si enim voluit eis tradere immortale, bene quidem in illo tempore impassibilitatem sui potuit assumere, sicut et in morte claritate se vitæ immortalis venustavit. Si autem voluerit dare passibile et hoc utique potuit, ita tamen, quod cum eorum dentibus attereretur, nihil inde sentiret nihilque defectionis in se assumeret: sicut etiam beato Vincentio talem corporis soliditatem dedit, quod parum de illis tormentis, quæ ei inferebantur, sensit. Si enim aliquis, qui non haberet eandem vim in corpore suo, tantum decimam partem illarum poenarum suscepisset, nunquam amplius vivere posset. Similiter, si Christus vellet, omnes alias tam infirmitates corporis quam affectiones animi deposuisset.

De specie quoque illa panis et vini dubitatur ejus sit. Ad quod sane respondendum quod ipsum corpus, propter horrorem assumendi, eas in se formas recipiat. Nam si opponatur quod ex quo illud corpus assumpsit, nunquam formam illius deposuit et ideo aliam formam, illa non deposita, habere non potest, dicimus quia, sicut quod de Spiritu sancto conceptum est, quod clauso utero intravit et exivit, quod super aquas ambulavit, quod clausis januis ad discipulos intravit, quod simul et eodem tempore in diversis locis habetur, sicut, inquam, hæc omnia ad singularitatem illius corporis atinent, sic istud quoque, quod diversas simul habet formas. Si enim hoc est admirandum, nihilominus unumquodque aliorum constat esse stupendum, quod omnia de eo sunt admiranda. Manna quoque hujus veri panis sacramentum existisse, aperte insinuavit. Cum siquidem filiis Israel manna plueret, admirantes quid esset, invicem quærebant: *Manhu, id est, quid est hoc? (Exod. xvi, 15.)* Eodem modo hic semper quæri potest: *Quid est hoc?* Quippe nec humanum ingenium nec lingua depromere quid sit plene sufficit. Si enim nolumus dicere quod illius corporis sit hæc forma, possumus satis dicere quod in aere sit illa forma ad occultationem propter prædictam causam carnis et sanguinis reservata, sicut forma humana in aere est, quando angelus in homine apparet. De hoc, quod negligentia ministrorum evenire solet, quod scilicet mures videntur rodere et in ore portare corpus il-

lud, quæri solet. Sed dicimus quod Deus illud non dimittit ibi, ut a tam turpi animali tractetur; sed tamen remanet ibi forma ad negligentiam ministrorum frangendam.

Nunc de efficacia hujus sacramenti videamus. Efficacia enim hujus major et fortior est, quam alicujus alterius, quia in tantum confirmat, quod qui devote accipit, quandiu per infirmitatem suam ipsum a se non rejicit, nullam diaboli tentationem patitur, quia per hujus eucharistiæ perceptionem diabolus vincitur et religatur, et licet in se, qui talis est, semper habeat (25), tamen ipsum semper recipit et in eo habitaculum facit.

CAPUT XXX.

De sacramento unctionis.

De sacramento unctionis videndum restat. Sciendum igitur, hoc sacramentum esse ejusdem rei sacramentum, cujus et sacramentum altaris, quia illam unctionem capitis et membrorum significat, quæ sacramento altaris significatur. Unctio enim ista sicut trina in capite præcessit, sic et in membris subsequitur. Verum quia hoc sacramentum ultimum est omnium, et quasi consummatio, ideo prærogativa quadam, licet in aliis unctio contineatur, hoc unctionis sacramentum jure vocatur, quod quidem in capite nostro Christus, ut dictum est, trina præcessit. Unde et Christus, id est, chrismate unctus, dictus est. Ipse namque oleo spirituali ab ipsa conceptione unctus fuit. Unde et Christus: *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me; ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritos corde, etc. (Isa. lxi, 1).* Hinc etiam Psalmista: *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, etc. (Psal. xlii, 8).* Postea perunxit Maria pedes ejus in domo Simonis leprosi, deinde caput, quando alabastrum fudit super caput ejus. Has duas unctiones suscepit, quia rex et sacerdos erat. Dum similiter personæ unguuntur in Ecclesia, rex et sacerdos, una major, altera minor. Minor vero a majore benedicitur, ut Apostolus ait. In unctione igitur pedum minor persona, id est sacerdos; in unctione capitis major, id est rex figuratur. David etiam, qui in Christi figura præcessit, unctus fuisse legitur primo in domo patris a Samuele, secundo super partem Israel, tertio super totum. Eodem quoque modo unusquisque Christianus ter ungitur, primo ad inchoationem, in baptismate scilicet, ubi peccata dimittuntur; secundo in confirmatione, ubi dona gratiæ conferuntur; tertio in exitu, ubi vel omnia si quis sunt peccata, vel eorum maxima pars deletur.

Videndum igitur quæ res, quæ sit efficacia hujus sacramenti, utrum idem sit res et efficacia an potius inter se diversa. Ad quod dicendum, quod quædam sacramentorum in hoc conveniunt, quod videlicet alia est eorum efficacia et alia eorum res.

(25) Leg. forte, *Spiritum sanctum habeat.*

Quædam vero in hoc discrepant, utpote baptismus A 12), id est, qui potest continere contineat, qui non idem habet rem et effectum. Sacramentum vero altaris non sic se habet. Cum enim idem sit res et quod efficit, tamen aliud efficit sacramentum altaris, de qua efficacia superius ostendimus sufficienter, et alia est res ejus. Similiter et hujus sacramenti alia est res et alia efficacia; res eadem, quæ et sacramenti altaris. Nam non hoc sacramentum, quod figurat (26), sed ostendit factum esse. Prius siquidem est aliquis membrum Christi, quod fit in baptismo, quam ad consecrationem altaris accedat. Similiter ante est membrum Christi, quam sic unguatur. Per singulos quoque sensus hæc unctio fieri debet, ut quæcunque sensibus sunt perpetrata, ex toto vel ex maxima parte remittantur. De iteratione secundum diversas consuetudines fiat Ecclesiarum. Jacobus enim cum dicat: *Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, et unguant eum et bene habebit* (Jac. v, 14), non videtur prohibere quin repetatur. De majoribus enim, ut baptismo, confirmatione et altaris sacramento, dictum est, nullum sacramentum reiterandum. Neque eadem hostia consecratur bis, cum tamen idem corpus ab eodem frequenter sumatur.

CAPUT XXXI.

De conjugii sacramento et quod non confert aliquod donum, sicut cætera faciunt. Item de charitate.

Nunc de conjugio dicendum est, quod quidem sacramentum est, sed non confert aliquod donum, sicut cætera faciunt, sed tamen mali remedium est. Datur enim propter incontinentiam refrenandam; unde magis ad indulgentiam pertinet. Sic autem diffinitur: Conjugium est maris et feminae fœderatio legitima, propter quam licet eis sine culpa commiseri. Fœderatio vero alia est de conjugio contrahendo, ut est, quando promittit quod eam accipiat sibi uxorem; alia conjugii, ut quando dicit: Trado me tibi ad usum carnis meæ, ita ut, quandiu vixeris, non me alii jungam. Et hæc fœderatio apprimè facit conjugium. Sciendum vero est quod in hoc sacramento multa olim fuerunt licita, quæ modo licita non sunt, quia in veteri testamento licebat uni multas uxores habere, ut populus Dei augetur, sed non mulieri multos viros, quia multæ possunt ex uno secundari, sed non una ex multis. Nunc vero non licet, quia populus Dei auctus est. Etiam tunc regibus non licebat multas, sed unam habere, ut subditis suis providere possent. Si enim multas haberent, earum sollicitudine animus impediretur et ita minus providerent. Quod vero David et Salomon multas habuerunt, plane contra legem fecerunt. Nostrum vero conjugium ad regum conjugium redactum est, quia reges sumus, de quibus Petrus: *nos sumus genus electum, regale sacerdotium* (I Petr. ii, 9). Hoc sacramentum, ut dictum est, mali remedium est, etsi donum non conferat. Unde: *Qui potest capere capiat* (Matth. xix,

id est, qui potest continere contineat, qui non potest, uxorem ducat. Et Apostolus: *Unusquisque habeat suam uxorem propter fornicationem vitandam* (I Cor. vii, 2).

Utrum clerici matrimonium contrahere possint quæri solet. Sacerdotes, qui non fecerunt, possunt. Si vero aliquis in Ecclesia, quæ votum suscepit, fuerit qui non votum fecerit, potest ducere, sed in Ecclesia illa officium non exercebit, quod est, parochiam non tenebit. Græcorum vero sacerdotes, quia votum non susceperunt, bene uxores ducere possunt, qui, quando consecrantur, de manu episcopi uxores accipiunt et virgines, quæ si moriantur, non alias accipiunt, nec ipsæ alios (27). Præceptum etiam erat eis ut unusquisque de tribu sua uxores duceret, ne tribus commiscerentur et ne transiret possessio unius tribus in possessionem alterius, quia terra per tribus divisa erat. Nunc autem non licet, sed de aliena gente, quod Ecclesia propter propagationem charitatis, [quod] a Romanis [Ecclesia] accepit. Romani enim, quando amicitiam cum aliis civitatibus facere volebant, uxores ex eis ad confœderationem amicitia ducebant. Similiter Ecclesia constituit ut non de sua, sed de aliena prosapia uxorem quis ducat, quia non putavit hoc sufficere ad dilationem charitatis, quia per uxorem quam accipit totam illam progeniem diligit. Multa sunt quæ conjugium impediunt, cognatio, votum, ordo, frigiditas. Sunt qui in secreto continentiam vovent. Ili, si non possunt continere, de voto pœniteant et uxores ducant. Qui vero in manifesto votum faciunt, ut monachus et sacerdos, matrimonium contrahere nequeunt. Ordines impediunt; possunt tamen ducere usque ad acolythum, sed beneficia dimittere debent. Qui vero supra acolythum ordinati sunt ducere non possunt. Gregorius tamen anglicis permisit, quia nuper conversis ad fidem si hoc [eis] prohiberetur, facile relabi possent. Servitus etiam impedit. Si quis enim se ignorante ancillam ducit alterius, si noluerit in servitute redigi, aut etiam redimat aut dimittat. Item si quis frigidus uxorem duxerit, et eam habere non potuerit, Leo papa dicit quod eam dimittere potest. Gregorius vero dicit esse conjugium, etsi non potest eam habere ut uxorem, habeat ut sororem et non minus erit conjugium, sicut conjugium Mariæ et Joseph. Si vero mulier non potuerit continere, et hoc dixerit, non propter hoc separanda, quia necesse est eam continere. Inde Hieronymus et Theophrastus dicunt: Nulli sapienti ducenda est uxor. In aliis enim experiri possumus qualia sint, antequam habeamus, ut equum, antequam emamus, etc., sed mulierem experiri non permittimur, nisi postquam in uxorem accepimus. Item, mulier aut casta est aut incesta. Si casta, superba; si incesta, nunquam erit libera a suspitione. Conjugium etiam servitus dicitur. Unde Apostolus: *Servus vocatus*

(26) Supple facit.

(27) Hoc loco sententiæ aliquot excidisse videntur, forsân negligentia librarii.

es. etc. (I Cor. vii, 21), id est, in conjugio utere servitute, id est, habita etiam occasione dimittendi non dimittas. Si autem liber, id est sine conjugio, ne accipias uxorem, si vis esse liber.

Tria sunt bona conjugii, fides, proles, sacramentum. Fides, non Catholica, sed pactio conjugalis, quod, quandiu vixerit, cum alia non commisceatur. Proles, ut susceptus filius religiose educetur, et est ad decorem, ut quod ibi per peccatum commissum est, filiorum fructu recompensetur. Sacramentum est Christi et Ecclesiæ, quia sicut uxor unius viri et vir unius uxoris, sic Christus unius sponsæ, id est Ecclesiæ sponsus est et Ecclesia unius sponsi, id est Christi sponsa.

Queritur si inter infideles possit esse conjugium. Potest utique. Unde Joannes Baptista: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui* (Matth. xiv, 4). Joannes dicit, quod adulterium erat, et sic conjugium. Sed opponitur: *Omne, quod non est ex fide, peccatum est* (Rom. xiv, 23). Sed intelligendum est, quod non est ex fide, id est quod contra conscientiam. Quod conscientia testatur malum esse, illud, si fiat, peccatum est. Augustinus dicit quod conjugium bonum naturale est, quod diffunditur inter omnes, etiam inter infideles. Item conjugium est inter fideles et infideles. Unde Apostolus: *Si quis fidelis habuerit uxorem infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat eam* (I Cor. vii, 12). Christianus etiam Judæam posset ducere, si recompensatio inde sequeretur.

Diximus superius summam salutis in his tribus, scilicet fide et sacramento et charitate constare. Nunc de duobus, fide et sacramento, sufficienter expedito, de tertio, charitate, amodo disseramus. Charitas, ut supra diximus, est amor honestus, id est amor qui ad eum finem, ad quem refertur debet, refertur. Est autem amor bona voluntas erga aliquem propter ipsum. Si enim diligam aliquem propter aliquam utilitatem, non est amor ad ipsum, sed ad meam utilitatem. Unde si optem vitam æternam alicui non propter se, sed ut ab eo liberer, jam vellem ut in paradiso esset, non eum diligo, sed aliquod de morte sua commodum mihi desidero. Nec est igitur honestus amor, id est non tendens in eum finem, in quem debet, id est in ipsum Deum. Licet enim multi et diversi fines esse possint in dilectione, vel in aliquo, ut in domo propter pauperes facienda, pauperes sunt in causa, tamen finis, id est finalis causa et suprema, scilicet Deus, unus est. Unde quanvis diligam aliquem propter se, illum in finem dilectionis constituere non debeo, sed ipsum Deum et tunc ad primum amor ad eum refertur finem, ad quem debet. Gemina vero hæc dilectio in dilectione utique Dei et proximi consistit. Non enim possumus diligere Deum, nisi proximum diligamus. Hoc tamen non posse non ad naturam, sed ad institutionem præcepti referatur; posset enim esse, quod nullus homo præter me esset et bene diligere Deum possem. Est quoque de

obstinatis in proximum illud Joannis intelligendum: *Qui non diligit proximum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere?* (I Joan. iv, 20.) quasi diceret; qui adeo erga proximum, quem videt, induratus est, quod nullo modo ad ejus dilectionem revocari potest, ille, dum talis est, Deum non potest diligere; hoc enim jam nihil aliud est quam proximum odio habere; et qui proximum odit, Deum non diligit.

CAPUT XXXII.

Quibus modis nos diligat Deus et quibus modis nos Deum vel proximum diligere debeamus.

Nunc vero, quibus modis nos diligat et quibus modis nos Deum vel proximum diligere debeamus, dicendum videtur, ut quis ordo in charitate servari debeat evidenter appareat. Deum igitur aliquem diligere non est aliud quam ipsum ab æterno bene de eo disponere, et per temporum successionem donis gratiæ suæ ad vitam æternam eum præparare. Unde cum dico: Deus diligit illum, sensus est: De salute ejus ab æterno disposuit, ut scilicet in præsentī vita aliquod bonum ei largiatur, per quod salvetur. Nullus enim motus est in Deo ad nos diligendum, sicut est in nobis ad ipsum. Nos enim cum Deum diligimus, talem motum animi ad ipsum habemus. Est enim charitas, ut ait Augustinus, motus animi ad Deum diligendum propter se et proximum propter Deum. Hic solet quæri an Deus aliquem diligat modo, quem non semper dilexerit. Sed dicimus, minime. Queritur etiam si Deus omnes diligat qui eum diligunt. Non. Si opponatur, quod ait: *Ego diligentes me diligo* (Prov. viii, 17), et similia, dicimus quod de perseveranti dilectione dictum est. Sed notandum quod in dilectione Dei nullus modus, nullus denique terminus est statutus. In dilectione vero proximi est mensura. Dictum est enim: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde*, etc. (Matth. xxii, 37). Ex toto corde diligit, qui paratus est ei obedire pro posse suo. Cætera, quæ sequuntur, inculcationes sunt; tale enim est ac si dicatur: Ad ejus obsequium implendum totam intentionem tuam extendas. In dilectione vero proximi mensura est, ubi dictum est: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum* (ibid., 39). Non ait quantum, sed sicut. Est igitur sensus: illud bonum, quod tibi velles fieri, si esses in eo gradu, ei velis in eo gradu, in quo est. Unde alibi: *Quæcunque vultis ut faciant vobis homines, eadem vos facite illis* (Matth. vii, 12). Omnia siquidem debemus aliis facere, quæ vellemus nobis fieri, si essemus in eodem gradu et in eadem dignitate. *Quæcunque vultis*, id est, approbatis. Si enim volo, mihi adduci scortum, hoc non approbo. Hinc etiam dictum est: *Quod tibi non vis fieri, alii non feceris* (Tob. iv, 16). Quorum alterum naturale, ut hoc; alterum positivum, ut illud: *Quæcunque vultis ut faciant, etc.* Sic vero et Deus diligendus est et proximus, ut charitas nostra sit ordinata. Sicut enim Deus præ hominibus bonus est, sic super

omnia diligendus est, et sic præ omnibus diligendus est, sic honor et reverentia magis est ei exhibenda; post ipsum etiam de singulis in gradu suo est facienda. Si enim aliquem video magis bono dignum, quam ego sim, et ipsum ei magis quam mihi cupere debeo. Sic siquidem ordo in charitate servatur, ut pro meritis et pro convenientia cujusque magis vel minus in diversis gradibus eos diligamus. Notandum tamen quod cum talem ordinem in dilectione retinere debeamus, quod magis debeam diligere aliquem religiosum, quam patrem meum, qui non est adeo religiosus. In exhibitione profecto charitatis aliter est faciendum, quia, si non possum utrique sufficere, illi sane subtraham et patri meo tribuam. Magis enim in exhibitione me ad eos, quorum curam gero, extendere debeo, nec tamen propter hoc tantum patrem meum, quantum illum diligo. Hic notandum quod, si aliqua infirmitate superatus in fornicationem vel homicidium incidam, vel in aliquod aliud peccatum, dummodo Christum in fundamento habeam, non propter hoc verum est, quod Deum non diligam. Bene enim possum in aliquo Dominum meum contemnere ad tempus et ipsum præ omnibus diligere et super alios æstimare. David enim quando peccavit charitatem habebat, quia Christum in fundamento habebat; Christum autem in fundamento habere est aliquem sic eum diligere, quod si ei optio daretur, prius permetteret se interfici, quam eum negaret. In talibus cum peccat quis, lapis est motus, non evulsus. Cadat justus, labatur justus, resurgat justus, melior erit. Sanctis enim omnia cooperantur in bonum (Rom. viii, 28).

Cum igitur charitas summa virtutum sit et in qua omnis virtus alia quam ipsa sit innitatur, de virtutibus latius et vitis inquiramus. Sed prius hoc de charitate videamus, quod Augustinus omnem virtutem charitatem esse velle videtur. Cum enim charitas facit fortem, fortitudo charitas est; cum facit humilem, humilitas charitas est; cum facit patientem, patientia charitas est: et sic de aliis. Unde Apostolus: *Charitas omnia suffert, omnia sustinet*, etc. (I Cor. xiii 7). Quidam tamen hanc auctoritatem Augustini, quæ est: Omnis virtus est charitas, sic exponunt: Omnis virtus est charitas vel ex charitate; hoc autem propter eas virtutes quæ non voluntates, sed magis potentia sunt, ut in sequentibus melius apparebit. Quomodo igitur diffiniatur virtus, et in quot principales partes dividatur, intelligendum est. Virtus est, ut aiunt philosophi, habitus mentis optimus, vel bene constitutæ mentis. Notandum autem quod sancti diffinitiones virtutum a philosophis positas et divisiones per species non mutaverunt, sed eas ab eis acceptas diligenter exposuerunt et retinuerunt. Videamus igitur diffinitionem, quomodo sit intelligenda. Virtus est habitus mentis, id est bona voluntas mentis sic in habitum per animi applicationem versa, quod vix aut nunquam separari pos-

sit. Hoc enim notatur per hoc quod dicitur, habitus mentis. Nam sunt aliqui, qui cum modo habeant voluntatem cuique reddendi quod suum est, facile tamen ab hac permutantur. Similiter in aliis videre licet, ut est aliquis, qui modo voluntatem carnis restringere conatur, cum tamen eam paulo plenter exerceat. Ut enim virtus sit, ex animi applicatione venire debet. Unde Aristoteles: Tales enim sunt scientiæ et virtutes. Quia vero sunt nonnulli, qui virtutes continentia vel etiam pietatis affectum erga alios habent, sed non propter Deum, ideo non valet eis ad salutem, ideo subjungitur: Optimus, id est talis, qui prosit ad vitam optimam vel in quo meritum consistat. Nota quod David, cum concumbebat cum Bethsabee, non habebat dilectionem proximi in exhibitione. Scriptum est enim: *Dilectio proximi malum non operatur* (Rom. xiii, 9, 10). Nam, *Non adulterabis*, etc. Salva igitur auctoritate ista, dicemus quod diligebat Uriam affectu, sed non effectu. Hæc vero auctoritas de dilectione in effectu intelligitur.

Nunc de speciebus virtutis videamus, quas quidam in majori, quidam in minori numero constituerunt. Socrates enim sub virtute prudentiam constituens quatuor virtutis species esse docuit: prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Dixit enim prudentiam, discretionem esse bonarum vel malarum rerum cum ornatu morum. Talem prudentiam vocavit scientiam vel sapientiam. De hac rhetorica multum eloquentia, parum scientia vel sapientia. Aristoteles autem a virtutibus eam separavit, ubi dixit: Tales sunt scientia et virtutes. Aristoteles vero noluit vel etiam non putavit esse virtutem, quod æque bonis et malis habet convenire. Secundum Aristotelem igitur tres sunt species virtutis, justitia scilicet, temperantia, fortitudo. Justitiam vero sic definiunt philosophi: Justitia est habitus animi reddens unicuique quod suum est, communi utilitate servata. Hoc idem Justinianus notavit sua diffinitione, cum diceret sic: Justitia est constans et perpetua voluntas, etc. Per hoc enim quod ait constans et perpetua voluntas, qualitatem mentis venientem ex applicatione et difficile mobilem notavit. Per hoc, quod dixit, suum unicuique jus tribuens, optimum notavit. *Suum* potest referri tam ad accipientem quam ad tribuentem. Si ad accipientem referatur, tunc determinandum communi utilitate servata. Justitiæ siquidem est omnia ad communem utilitatem referre. Sic igitur in republica quidem fieri debet, ut cum aliquis tantum meruerit remunerari vel tanta pœna puniri, delibere an, si tantum præmium ei detur aut tanta pœna multaretur, reipublicæ præjudicetur. Tantum enim posset quis remunerari seu etiam puniri, quod respublica magnum detrimentum inde pateretur. Sicut est in republica, sic sit etiam in Ecclesia. Sic judex quisque discretus tam sæcularis quam ecclesiasticus totum, quod facit, ad communem utilitatem reipublicæ aut etiam parochiæ suæ

referre debet. Sic quoque communem utilitatem in suo iudicio conservat. Quod enim hunc sic remunerat, illum sic punit, alios divinæ (28) magis obnoxios reddit. Si autem suum ad tribuentem referatur, non adfectione opus est. Sic enim punit et remunerat iudex, ut se decet, et quod quidem sibi debet, ut quod iustitia debet esse, crudelitas vel dissolutio non sit, quod esset, vel si non remitteret ex parte vel ex toto remitteret. Hoc etiam sibi debet terrenus iudex, ut inde commendabilior et majoris auctoritatis ad faciendam iustitiam reddatur. Similiter quod Deus hunc punit minus quam meruerit vel illum remunerat magis quam meritum exigit, quæ iustitiæ est, id est ad iustitiam sui redentis pertinet. Hæc bona voluntas, quia vel aliquo timore mundano vel aliqua mundiali cupiditate præpediri potest adeo quod iustitia in aliquo dissolvatur, ideo duobus quasi postibus et firmamentis indiget. Si enim aliquis sit, quem debeam honorare et de rebus meis ei dare, quia sapiens est et talis cui ex iustitia hoc debeam; aliquis vero dicat: Ne hoc facias, ne eum tibi adjungas, quia regis inimicus est, et ideo facile regis inimicitias incurres: hoc timore profecto ab hac quam illi debeo iustitia retrahi possum, et tum fortitudine opus est. Fortitudo enim virtus est contra adversa, quæ facit ne iustitiam timore vel aliquo tali deseramus. Similiter cum debeam alicui dare de rebus meis, quia ipse indiget, et ego concupiscam quod habeo retinere, quia utile mihi putem illud vel quia non facile recuperarem illud, tunc necessaria est temperantia contra prospera, quæ concupiscibilitatem temperans iustitiam illæsam conservat. Hæc animi voluntas his duobus quasi fulcimentis innixa, iustitia est. Notandum vero est quod cum iustitia voluntas animi sit, fortitudinem et temperantiam, cum earum contrariæ impotentia sint, potentias esse necesse est. Intemperantia enim et debilitas, quæ earum contrariæ sunt, impotentia videntur. Ex charitate igitur sunt hæc fulcimenta, non charitas. Cum enim diceret Augustinus omnem virtutem esse charitatem, hoc intellexit, quod omnis esset charitas, vel effectus charitatis: charitas, ut omnes illæ (29) quæ in voluntate consistunt: effectus, ut quæcunque sunt potentia. Hoc dico, si huic sententiæ assentire volumus, quod fortitudo et temperantia, et quæ sub eis continentur, potentia animi sint, et secundum hoc bene dicimus quod multi sine virtute salvantur, quia multi sine perfecta charitate salvantur, quia tum quando moriuntur hanc voluntatem habeant, quod si optio eis daretur, morerentur, non tamen habent illam voluntatem difficile mobilem, quia si viverent mutaretur illa voluntas et ideo non est virtus. Si autem volumus dicere quod omnis virtus sit voluntas bona, possumus, quod omnis virtus est charitas: et ita charitas erit genus omnium virtutum. Diximus tres esse species virtutis,

A iustitiam scilicet, fortitudinem et temperantiam. Nunc inquirendum est quomodo omnes virtutes ad istas tres et quæ ad quæ reducuntur.

Primum igitur videamus quæ ad iustitiam reducuntur. Omnes illæ virtutes quæ pertinent ad reddendum unicuique quod suum est, ad iustitiam spectant. Virtus illa, quæ pertinet ad reddendum Deo quod suum est, id est religio, ad iustitiam pertinet. Similiter, quæ reddit parentibus quod suum est, id est pietas et virtus, quæ reddit majoribus, vel minoribus, vel æqualibus quod suum est, vel virtus quæ pauperibus quod suum est largitur: hæc, inquam, omnia ad iustitiam tanquam partes integrales referuntur. Unde: *Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et pharisæorum* (Matth. v, 20). Et de eleemosyna David: *Dispersit, dedit pauperibus, iustitia ejus manet in sæculum sæculi* (Psal. 111, 9): quæ omnia faciunt sic iustitiam, sicut scientia inveniendi et iudicandi logicam faciunt. Neque enim species iustitiæ dici possunt, cum nulla illarum per se justum faciat, id est reddentem unicuique quod suum est, sed sicut conventu parietis tecti et fundamenti domus efficitur, sic istarum virtutum conventu justus efficitur. Visis ergo quæ ad iustitiam reducuntur, quæ ad fortitudinem, quæ ad temperantiam referantur videre restat. Fortitudo et temperantia, ut dictum est, potentia sunt, quia earum contrariæ ut impotentia quædam existunt, et cum hoc sit, non tamen desinunt habitus esse. Potentia vero naturalis et habitus opposita sunt. Sed potentia, quæ per applicationem subjecti veniunt, habitus sunt. Temperantia igitur, cum sit potentia illicitos motus refrærendi, omnia quæ ad illicitos motus pertinent refrærandos ad eam referenda esse manifestum est, ut continentia quæ luxuriam, castitas quæ libidinem, sobrietas quæ ingluviem refrænat. Istæ virtutes in prosperis necessariae. Fortitudo vero potentia est, quæ reddit animum constantem contra adversa.

CAPUT XXXIII.

De vitiis, quæ virtutibus contraria sunt.

Nunc de vitiis, quæ istis virtutibus contraria sunt, itidem disseramus. Unaquæque virtus habet vitium sibi contrarium, ut iustitiæ contraria est injustitia, temperantiæ intemperantia, fortitudini debilitas, quoniam bono ex necessitate malum contrarium est, quia, si aliquid bonum est, necessario ejus contrarium malum est, sed non convertitur; potest enim malo malum contrarium esse. Injustitia est vitium animi, quo non redditur unicuique quod suum est, et quod debetur. Est igitur talis mala voluntas injustitia sicut bona est iustitia. Intemperantia est impotentia resistendi motibus illicitis, ut luxuria est contraria castitati, gulositas sobrietati. Fortitudini vero debilitas mentis est contraria, et, sicut prædictum est, fortitudo in adversis, temperantia in prosperis necessaria est. Nota vero hujus-

(28) *Supple iustitiæ.*

(29) *Leg. forte, omnia illa.*

modi potentias non illas naturales, quæ actu non adsunt, vel certe si adsunt facile mobiles sunt, sed potius quæ secundum animi applicationem insunt, ut iste dicitur cursor, non quod illam potentiam naturaliter habeat, sed quia se ad hoc disposuit. Multi namque infidelium has naturales potentias habent, qui tamen virtutibus carent, quippe ad istas non ex dilectione applicantur. Omnis enim virtus, ut diximus, vel charitas est, ut ea quæ voluntas est, vel ex charitate, ut potentia talis quæ ex dilectione est. Non enim fortis vel sobrius vel justus vel humilis vel talis dicitur, nisi quem charitas facit, vel sobrium vel talem.

Viso de virtute quid sit, nunc quid vitium, quid sit peccatum, quæque inter ea sit differentia, videamus. Est igitur vitium corruptio naturæ talis, quæ reddit hominem impotentem resistere illicito motui, vel nolentem cuique reddere quod suum est, sicut irascibilitas, luxuria, gula, etc. Peccatum vero est velle irasci, velle luxuriari. Hinc igitur facile videri potest in multis esse peccatum sine vitio et vitium sine peccato, sicut aliquis, qui facile mobilis est ad irascendum, qui se in tantum cohibet, quod in ardorem malæ voluntatis in alterum non irrumpit, vel certe materiam commovendi in alterum non habet. Idem de luxurioso conjectare licet. Multi siquidem sunt, qui cum proni sunt ad hoc, voluntatem tamen cohibent. Unde et majoris meriti in tantum esse deprehenditur, quod victores in lucta efficiuntur. Sunt etiam alii, qui cum materiam exterius ad hoc non habent, etsi ad hoc naturaliter proni sunt, non tamen ad hoc moventur, ut sunt multi de claustralibus viris, de solitariis et hujusmodi. Sic quoque in cæteris facile est considerare. Est et peccatum in aliquo sine vitio, ut in eo qui hujus vel illius potentia non est, aliqua tamen grandi causa interveniente ad iram vel iracundiam commovetur. Sic igitur vitia in naturæ corruptione, peccata vero in voluntate consistunt ac per hoc vitia ex maxima parte ex complexione tali vel tali habent inesse. Unde et carnalia vocantur. Sunt enim quædam, quæ tantum animæ sunt, ut superbia, invidia, etc. Peccatum nihil est aliud quam ipsa culpa, quæ, ut ostendimus, in multis sine vitio potest esse. Est autem culpa nihil aliud quam contemptus Creatoris, quod est, dum vel volumus contra conscientiam quod ei displicere scimus et ab eo esse prohibitum, vel volumus quod ei scimus placere et ab eo esse præceptum. Unde nec in pueris nec in naturaliter stultis, quia nihil contra conscientiam agunt, aliqua culpa esse deprehenditur. Notandum vero est quod translativè ipsa pœna peccatum dicitur, ut cum dicitur: Deus dimittit ei peccatum, id est pœnam æternam relaxat.

Horum peccatorum alia sunt venialia, alia mortalia. Veniale dicitur, quod per se ad damnationem non sufficit, quale est omne illud quod, dum fit, memoriæ non occurrit quod Deo displiceat. Nec tamen potest dici quod contra conscientiam non

Asit, etsi enim tunc a memoria sejunctum sit, tamen dum ad memoriam reducimus, ex conscientia non probamus. Mortale vero illud peccatum, quod solum ad mortem sufficiens est, ut est omne illud quod contra conscientiam ex animi deliberatione perpetratur. Quantumcunque igitur, ut ait Augustinus, in se leve sit peccatum, dum placet et ex industria perpetratur, mortale est. Quantumcunque autem sit grave, dum displiceat et ex animi deliberatione non fiat, veniale est. Horum mortalium est aliud criminale, aliud non. Criminale est illud quod notabilem et infamem reddit personam. Criminale est quod est accusatione dignissimum et sunt maxime criminalia in aperta consuetudine et fratrum corruptione. Unde, qui tales sunt, quod crimine aliquo notabiles sunt, a communione Ecclesiæ, nisi resipiscere velint, resecantur. Est autem tale quodlibet, ut ebrietas, rapacitas, etc., dum in promptu et consuetudine habentur. Notandum igitur videtur quod peccatum Adæ, etsi mortale fuerit, non tamen criminale fuit. Cum enim contra conscientiam vitium appeteret, sciebat enim hoc esse vitium, mortale fuit. Cum vero hoc ex consuetudine non haberet, imo tanquam invitus hoc ageret, putans se per pœnitentiam satisfacere posse, et ideo uxori morem gerere voluit, criminale non fuit. Constat igitur nonnullos multo gravius peccare, quam Adam peccaverit, sed ideo illud primum peccatum tam graviter Deus punire voluit, ut sibi peccatum displicere ostenderet et ut horrorem peccandi omnibus posteris incuteret.

CAPUT XXXIV.

De meritis, ubi consistent.

Viso de virtutibus et vitiis, data etiam differentia inter peccata et vitia, inter ipsa quoque peccata diversitate ostensa, de meritis ubi consistent, amodo relinquatur videndum. Quemadmodum igitur omne peccatum in sola voluntate consistit, sic et meritum. Meritum autem nihil aliud est quam id quod bona voluntate meremur, id est vita æterna, quam quia diversis voluntatibus boni meremur, secundum quas stella a stella differt ibi in claritate, ideo diversa et plura merita vocitamus. Dicitur etiam meritum ipsa bona voluntas qua meremur. Quod autem meritum in sola voluntate consistat, Augustinus multis modis et exemplis inductis probat, ut de discipulis Joannis qui jejunabant et discipulis Domini qui comedebant, a quibus tamen justificata est sapientia. Unde Dominus: *Venit, inquit, Joannes jejunans, et dixistis: Dæmonium habet. Venit autem Filius hominis manducans et bibens, et dicitis quod vorax est et potator vini et amicus publicanorum, Justificata est autem sapientia a filiis suis.* De vitiis quoque, quæ duo minuta in gazophylacio posuit, ait Dominus quod plus quam divites obtulerit. Unde Hieronymus: Non pensat Deus censum, sed affectum. Idem quoque de Josia rege dicit quod cum exiret ad pugnandum pro populo Dei cum iniuicis, non propter hoc plus meruit quam pri-

num, cum in voluntate hoc haberet, sed ideo hoc fecit, ut aliis etiam regibus et principibus exemplum daret pro populo Dei pugnandi contra inimicos. Similiter de martyribus dicimus quod eos exteriora patibula meliores non faciebant, sed tales esse, qui Christum diligenter, ostendebant. Sic quoque de Christo sane asserimus quod, quando ad passionem ductus est et in ligno affixus est, non plus meruit quam ab ipsa conceptione. Neque enim tunc melior affectus, quam ab ipsa pueritia exstitisset, cum ex tunc Deum ex toto corde diligeret. Sic igitur in voluntate, non in operibus, quæ bonis et malis communia sunt, meritum omne consistit. Sæpe enim plus jejunit, magis etiam se affligit quilibet hypocrita, quam aliquis sanctus. Quod in sola voluntate meritum sit, inde quoque conjectare licet, quod Deus dicitur scrutator renum et cordium, qui dicitur in occulto, scilicet in voluntate videre. Unde et Apostolus : *Judicabit, inquit, occulta hominum secundum Evangelium meum* (Rom. II, 16), id est juxta prædicationem meam. Tale etenim est ac si diceret : Opera quæ in se indifferentia sunt, non curat, sed puritatem intentionis exigit. Hoc idem attestatur Isaias, ubi dicit : *Non judicabit secundum visum oculorum, neque secundum auditum aurium arguet* (Isa. XI, 5). Si enim inde quis magis placet Deo, quod ædificat domum pauperibus, et hoc quia potest, quam ille qui eandem habet voluntatem nec ædificat, quia pauper est : negari non potest, quin ex hoc quod dives est magis placeat Deo. Item si Hermannus eandem habet voluntatem cum magistro suo Petro, et uterque pecuniam ad faciendam domum pauperibus paravit, et alter ædificet, cui pecunia remanet, alter vero minime, cum ei pecunia ablata sit, non qui ædificat, quam qui hoc non facit, majoris meriti apud Deum esse debet. Alter non est ratio quare latrones non sint diminuendi meritum apud Deum; quod quidem quam irrationabile sit omnium judicio relinquamus. Non vero negamus, [in] exterioribus quandoque meritum aliquod temporale sequi, ut vel magis ad amorem Dei accendamus, vel ut aliis qui nos vident remunerari, exemplum bene operandi exhibeamus. Sed cum de meritis hæc disseramus, quasi nulla esse videntur, quia gratia meritis usque adeo repugnare videtur, quod cum omnia ex gratia sint merita non existant. Unde Apostolus : *Si ex meritis, jam non ex gratia* (Rom. XI, 6). Videtur enim quod ex nobis nihil boni possimus. Sic enim de nobis est, ut de medico et infirmo, qui cum habeat medicamentum apparatus, et dicat infirmo : Vide, hoc medicamentum consulet sanitati tuæ, si surrexeris et acceperis; infirmus autem, cum surgere non possit, nihil medicamen illud illi valebit, sicque cum per se surgere non possit, adjumento medici ad surgendum indiget, ut medicamen accipiat et acceptum sibi proficiat. Quapropter nisi dicamus quod homo ex se etiam per liberum arbitrium ex natura sua habeat diligere, et ei adhærere non pos-

sumus vitare, quin gratia meritis nostris præjudicare probetur : quod quidem quia in Epistola ad Romanos super eum locum : *Jacob dilexi, etc.* (Rom. IX, 13), diligenter expressi, hoc quasi notum prætereundum existimo. Si autem creatura ad imaginem et similitudinem Dei facta ex sui natura magis ad malum quam bonum prona esset, in sui quidem natura bona non existeret. Velle autem bonum unicuique naturale est. Unde et Apostolus : *Velle adjacet mihi* (Rom. VII, 18).

CAPUT XXXV.

De remissione peccatorum.

Nunc de remissione peccatorum videamus. In reconciliatione peccatoris ad Deum tria necessaria sunt : cordis contritio, oris confessio, operum satisfactio. Cordis contritio sive gemitus est dum peccator de peccatis suis dolet et interius turbatur, quod est, dum peccatum et iniquitas displicet, non timore pœnæ, sed amore justitiæ; alioquin non est cordis contritio ad salutem, sed mentis consternatio ad damnationem. Sic enim et mali in futuro dolebunt, non de peccato quo Deum offenderunt, sed de hoc, quod est peccatum, quia inde punientur. Qui igitur sic pro peccatis gemit, non peccata eis displicent propter Deum, sed propter pœnam. Talis igitur contritio nullius meriti est apud Deum. De ea vero quæ fit ex dilectione Dei, ex amore justitiæ, dictum est etiam per prophetam : *In quacunque hora conversus fuerit peccator, etc.* (Ezech. XXXIII, 9). Nota quod non dixit, die vel mense vel anno, quia cum Deo nihil tardum sit vel absens, quantocius aliquis vere pœnitet, tantocius et ipse præsens remittit. Unde et David : *Dixi, confitebor adversum me injustitiam meam Domino* (Psal. XXXI, 5), id est deliberavi in corde meo illud quod contemnendum Deum feci, mihi displicere propter Deum. Promptum est igitur et manifestum, quod ex quo aliquis vere de peccato gemit ipsum sibi a Deo dimitti. Non vero aliud est Deum peccata dimittere, quam æternam pœnam pro ipso debitam relaxare.

CAPUT XXXVI

De confessione peccatorum.

De confessione quoque sciendum quod valde est utilis. Ad majorem siquidem humilitatis exhibitionem instituta est. Unde : *Confitemini alterutrum peccata vestra* (Jac. V, 16). Cum enim in sua potestate homo positus a Deo discesserit, conveniens erat ut idem sub alio positus cum humilitate et devotione rediret. Ideoque instituit Deus sacerdotem sui vicarium et quasi medicum, cui [sua] peccata quasi vulnera ad sanandum delegarentur, ut non a se, sed ab alio majoris humilitatis causa modum satisfactionis accipiat. Notandum tamen quod si articulo necessitatis imminente non confiteatur, non propter hoc æternaliter punietur. Si autem ex contemptu vel ex negligentia remanserit, de hac æternaliter puniendum asserimus. Neque enim veram cordis contritionem habuisse videtur et si ha-

hærit, ex hoc tamen quod instituta Ecclesiæ contemnit, æternaliter puniendus esse convincitur. Si vero, ut diximus, aliqua causa præpediente ad minorem nequit accedere sacerdotem, accedat ad majorem, de quo in Ecclesiastico: *Ecce sacerdos magnus, etc.* (Eccli. l. 1). Et Apostolus: *Plures facti sunt sacerdotes, etc.* (Hebr. vii, 23). Cui enim visibilis sacerdos deest, ab eo invisibilis minime abest, imo qui vult confiteri et non potest, quod visibilis sacerdos ministraret, hoc ei invisibilis supplere nunquam dedignatur. Notandum sane est quod ex dispensatione quoque potest aliquis a confessione cessare, qui propter hoc non magis puniendus existit. Quod in Petro perpendi facile liquet. Cum enim Petrus in primitiva Ecclesia esset, ubi omnes adhuc infirmi erant, ex dispensatione confessionem de negatione reticuit, quia si hunc tantum Ecclesiæ architectum tam graviter alii corruisse novissent, multum in eo scandalizati fuissent. Quod autem infirmi essent ad scandalum proni, ipse Dominus ostendit, ubi ait: *Sinite eos abire, ut impleatur Scriptura:—Ex his, quos tradidit mihi Pater, non perdidit quemquam* (Joan. xviii, 8, 9). Super hunc etenim locum dicit Augustinus: Non erant tantæ fidei, in qua salvari possent, et ideo si tunc mortui essent, æternaliter damnati essent. Quod vero Petrus non confessus fuerit, ex auctoritate habemus; ait enim Leo papa: Lacrymas Petri legi, confessionem non invenio. Delent ergo lacrymæ peccata, quæ pudor est confiteri. Et Ambrosius hoc idem modo ibi de sacramentis confirmat. Gregorius quoque hanc super hoc sententiam profert, quod nullum est manifestius indicium remissionis peccati quam lacrymæ, quia ex quo præ nimio dolore peccati in lacrymas quis prorumpit, certum est ei peccatum esse dimissum. Notandum tamen quod si pudor ille ad propriam personam referatur, superbia est; si vero ad Ecclesiam, dispensatio salubris. Unde si aliquis cum uxore principis peccasset, vel tale aliquid fecisset, quod si sciret Ecclesia inde scandalum pateretur, et conscientia sua ei testaretur, quod si parochiano suo diceret vel etiam alicui celari non posset, si hac, inquam, dispensatione reticeret, non propter hoc æternaliter puniretur. Si vero propter suam propriam personam hoc faceret, ne scilicet infamis et contemptibilis apud alios fieret, superbia quidem et valde damnabile esset.

CAPUT XXXVII.

De operum satisfactione.

Viso de cordis contritione, de oris confessione, de operum satisfactione videamus, quæ utique admodum utilis est propter temporalem pœnam, quæ remanet. Æterna namque pœna relaxata, temporalis relinquatur (30), ut quod animæ illicita delectatione seu etiam carnali voluptate commissum est, satisfactionis amaritudine digne purgetur. Unde

(30) Leg. forte, *relinquitur.*

et Joannes: *Facite dignos fructus pœnitentiæ* (Luc. iii, 8). Tunc dignos fructus pœnitentiæ facimus, quando quod male commissum est in præsentibus, sic expiatur, ut nihil in futuro expiandum relinquatur. Quantumcunque siquidem futura pœna parva subsistat, qualibet tamen hujus vitæ gravissima gravior esse contenditur. Quantum igitur hujus vitæ satisfactio necessaria sit, ex prædictis pleniter probatum esse existimo. Quod vero gehenna remissa pœna temporaliter existat, in baptisate manifeste apparet, quia cum ibi gehenna, quæ pro originali peccato, dimissa sit, manet tamen dissolutio corporis, manet et numerosa defectuum multitudo. Unde Augustinus de origine peccati: Transit, inquit, reatu, manet actu. Quod non solum ob jam dictam causam contigit, sed, ut idem ait Augustinus, pœna ista sit materia exercendæ virtutis. Omnis quippe virtus in infirmitate perficitur. Remanet quoque hac de causa, ut ait idem Augustinus, ne aliquis ad baptismi sacramentum ad præsentis vitæ immortalitatem accederet, et non propter Deum, et sic nec istam vitam digne haberet, nec ad æternam perveniret. Sciendum quoque, quod an peccata prius dimissa postea redeant, ut plerisque ambiguum videtur: quod quidem ex illa parabolica similitudine quidam affirmare nituntur: *Servo nequam, omne debitum dimisi tibi.* Super hunc siquidem locum ait Hieronymus: Si non dimiserimus ex corde, quod in nobis delinquitur, et hoc quod per pœnitentiam dimissum erat, a nobis exigitur. Idem quoque beatus Gregorius in quadam homilia ait. Sed sic debet intelligi quod dicunt de reatu peccati: Peccator fit, sicut prius erat, et de ingratitude misericordiæ sibi impensæ magis reus efficitur. Et hoc est quod ait in illa parabola, *Nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum,* quasi diceret: Misericordiæ[e] impensæ[e] ingratus exististi, et ideo non exhibis hinc, donec reddas universum debitum. Universum quidem debitum dicit non illud quod jam condonatum erat, sed potius misericordiam, quam aliis impendere debuit pro eo quod a Domino misericordiam acceperat. Unde et alibi: *Qua mensura mensi fueritis, eadem remetietur vobis* (Luc. vi, 38). Hæc enim parabola de misericordia est. Tale est igitur, ac si dicatur: Si aliis non vultis misereri, sicut Deus misertus est peccata condonando, et Pater vester cœlestis hæc debitum exiget a vobis. Quidam dicunt expositores, quod dimissum erat per pœnitentiam a nobis exigitur, ad terrorem dictum esse intelligitur. Quod autem universum debitum sic debeat intelligi, ut diximus, inde quoque liquido comprobatur, quod non ait, usque ad primum, sed *usque ad novissimum quadrantem* (Math. v, 26), quia de hoc quod post dimissum peccatum durus et obstinatus erga proximum quisque existit, inde graviter est puniendus.